ज्योति प्रकाश जोशीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
नरेश प्रसाद उपाध्याय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

२०६८

शोधनिर्देशक

लेखराज खतिवडा

ज्योति प्रकाश जोशीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
नरेश प्रसाद उपाध्याय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६८

शोधनिर्देशकको सिफारिस

ज्योति प्रकाश जोशीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र नरेश प्रसाद उपाध्यायले मेरो निर्देशनमा रही तयार गर्नु भएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको उहाँको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण रूपमा सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मितिः २०६८/०१/२०

....

लेखराज खतिवडा
शिक्षण सहायक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय,
नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

स्वीकृति–पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानिविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पसका छात्र नरेश प्रसाद उपाध्यायले त्रि.वि., स्नातकोत्तर तहमा नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नु भएको **ज्योति प्रकाश जोशीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व** शीर्षकको शोधपत्र सोही प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. विभागीय प्रमुख, प्रा. राजेन्द्र सुवेदी ....

२. शोधनिर्देशक, शिक्षण सहायक लेखराज खतिवडा ....

३. बाह्य परीक्षक, राजुमान डङ्गोल ....

मितिः २०६८/०१/२६

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु लेखराज खतिवडाको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यसको तयारीको क्रममा प्राध्यापन तथा विविध व्यवहारिक कार्यको व्यस्तताबिच पनि मलाई आफ्नो अमूल्य समय दिई शोधकार्यमा अभिप्रेरित गर्नुका साथै सचेत र सजग गराउँदै प्रस्तुत शोधपत्रलाई यस रूपमा ल्याउन समुचित मार्ग निर्देशन गरिदिनु हुने शोधनिर्देशक श्रद्धेय गुरुप्रति सर्वप्रथम हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोधप्रस्तावलाई विभागीय स्वीकृति प्रदान गरी शोधपत्र लेख्ने सुअवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रा. राजेन्द्र सुवेदीप्रति म कृतज्ञ छु । त्यसैगरी शोधपत्रको तयारीका क्रममा सहयोग, सुझाव र प्रेरणा दिनुहुने नेपाली केन्द्रीय विभागका आदरणीय गुरुहरूप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

यस शोधकार्यका लागि आवश्यक पुस्तक तथा पत्रपत्रिका सरल र सहज रूपमा उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय पुस्तकालय र वाल्मीकि विद्यापीठ पुस्तकालय, नेपाल ज्योतिष परिषद कार्यालयको पुस्तकालय र साझा प्रकाशन परिवारलाई हार्दिक धन्यवाद चढाउँछु ।

मेरो लालनपालन र पठनपाठको विषयलाई आफ्नो सर्वस्व ठान्ने पूजनीय पिता हर्षनारायण उपाध्याय (भट्ट) र ममतामयी माता स्व. जमनादेवी उपाध्यायप्रति ऋणी छु । पढ्नु पर्छ र लेख्नु पर्छ भन्ने भावनाको उजागर गर्दै शिक्षाको यस स्तरसम्म ल्याइपुऱ्याउन हौसला प्रदान गर्ने दाजु गोविन्द नारायण उपाध्याय र भाउजू सुलोचना देवी उपाध्याय एवम् दिदी राधिका जोशीका साथै जीवनसाथी दमयन्ती जोशी (उपाध्याय) लाई पनि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

शोधपत्र तयारीको क्रममा प्रत्यक्ष सहयोग गर्ने आदरणीय गुरुहरू प्रा.डा. महादेव अवस्थी, प्रा.डा. राजाराम सुवेदी, दाजु कृष्ण पाण्डे, हरिश्चन्द्र भट्ट, भिनाजु मातृका प्रसाद जोशी पदमराज जोशी, दाताराम जोशी लगयात साथीहरू खडानन्द खतिवडा, दिपक अवस्थी वासुदेवी जोशी र विजय पण्डितलाई पनि धन्यवाद दिन्छु । यस शोधपत्रलाई छिटो छरितो रूपमा टङ्कन गर्ने क्रिएटिभ कम्प्युटर सेन्टर नयाँ बजार कीर्तिपुरकी दिव्या क्षेत्री 'पूर्णिमा'लाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरसमक्ष पेस गर्दछु ।

....

नरेश प्रसाद उपाध्याय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि. कीर्तिपुर, काठमाडौं

शैक्षिक सत्र २०६४/०६६
क्रमाङ्क २३१
मिति : २०६८/०१/

सङ्क्षेपीकरण सूची

ए.मा.ले	एकीकृत मार्क्सवादी लेलिनवादी
क्र.सं.	क्रम सङ्ख्या
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
जे.पी.	जयपृथ्वी क्याम्पस
ने.का.	नेपाली काङ्ग्रेस
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान
पं.	पण्डित
पृ.	पृष्ठ
म.सं वि.	महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालय
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	विक्रम संवत्
सम्पा.	सम्पादक
सं.	संस्करण
सा.प्र.	साझा प्रकाशन
स्व.	स्वर्गीय
सू.प.	सुदूरपश्चिमाञ्चल
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय

विषयसूची

	पृष्ठ
शोधनिर्देशकको मन्तव्य	
स्वीकृति पत्र	
कृतज्ञताज्ञापन पत्र	
पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय	**१–५**
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्याकथन	२
१.३ शोधकार्यका उद्देश्य	२
१.४. पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ अध्ययनको औचित्य र महत्व	३
१.६ शोधपत्रको सीमाङ्कन्	४
१.७ शोधविधि	४
१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि	४
१.७.२ विश्लेषणको सैद्धान्तिक ढाँचा	४
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	४
दोस्रो परिच्छेद : ज्योति प्रकाश जोशीको जीवनी	**६–१९**
२.१ वंश परम्परा	६
२.२ जन्म र नामकरण	७
२.३ बाल्यकाल	७
२.४ शिक्षादीक्षा	७
२.४.१ अनौपचारिक शिक्षा	७
२.४.१ औपचारिक शिक्षा	८
२.५ विवाह , पारिवारिक जीवन र सन्तान	८
२.६ बसाइँ सराइ	९
२.७ पेसा एवम् सेवा	१०
२.८ आर्थिक स्थिति	११
२.९ संस्थागत र संलग्नता	११
२.१० मातृपितृ वियोग	११
२.११ भ्रमण	१२
२.१२ रुचि र स्वभाव	१२
२.१३ धार्मिक आस्था	१३

२.१५ लेखन प्रारम्भ, प्रेरणा र प्रभाव	१३
२.१६ सम्मान तथा पुरस्कार	१५
२.१७ पत्रपत्रिकामा प्रकाशित कविता तथा लेख	१५
२.१७.१ संस्कृतबाट नेपालीमा अनुदित पुस्तकाकार कृति	१६
२.१७.२ अप्रकाशि मौलिक कृतिहरू	१७
२.१८ वैचारिक निष्ठा	१७
२.१९ निष्कर्ष	१८
तेस्रो परिच्छेद : ज्योति प्रकाश जोशीको व्यक्तित्वको अध्ययन	**१९–२९**
३.१ पृष्ठभूमि	१९
३.२ साहित्यिक व्यक्तित्व	१९
३.२.१ कवि व्यक्तित्व	२०
३.२.२. कथाकार व्यक्तित्व	२०
३.३.३ साहित्येतर व्यक्तित्व	२०
३.२.४ समाजसेवी व्यक्तित्व	२०
३.३ बाह्य व्यक्तित्व	२१
३.३.१ आन्तरिक व्यक्तित्व	२२
३.३.२ साहित्यक व्यक्तित्व	२३
३.३.३ जागिरे तथा पेसागत व्यक्तित्व	२३
३.३.४ धार्मिक व्यक्तित्व	२३
३.३.५ अनुवादक व्यक्तित्व	२४
३.३.६ ज्योतिषी व्यक्तित्व	२४
३.३.७ राजनैतिक व्यक्तित्व	२५
३.३.८ मातृभाषा साहित्य लेखक व्यक्तित्व	२७
३.४ निष्कर्ष	२८
चौथो परिच्छेद : ज्योति प्रकाश जोशीको साहित्यिक कृतिको विश्लेषण	**३०–५६**
४. लेखनयात्रा	३०
४.१ पृष्ठभूमि	३०
४.२ **मर्त्याधिकारक** खण्डकाव्यको विश्लेषण	३०
४.२.१ परिचय	३०
४.२.२ शीर्षक	३१
४.२.३ विषयवस्तु	३१
४.२.४ राजनीतिक	३१
४.२.५ सामाजिक	३२

४.२.६ ऐतिहासिक ३३
४.२.७ विविध ३४
४.२.८ संरचना ३४
४.२.९ छन्द/लय ३५
४.२.१० भाषाशैली ३५
४.२.११ निष्कर्ष ३५
४.३ **भूपति र भूर्दण्ड** खण्डकाव्यको विश्लेषण ३६
४.३.१. परिचय ३६
४.३.२ शीर्षक ३६
४.३.३ संरचना ३६
४.३.१ छन्द/लय ३७
४.३.२ भाषाशैली ३७
४.३.४ कथानक ३७
४.३.५ निष्कर्ष ३८
४.४ **सत्यार्थे शक्तियुपासना** कथाको विश्लेषण ३८
४.४.१ परिचय ३८
४.४.२ संरचना ३८
४.४.३ कथानक ३८
४.४.४ पात्र ३९
४.४.५ दृष्टिविन्दु ३९
४.४.५ सारवस्तु ३९
४.४.६ भाषाशैली ३९
४.४.७ निष्कर्ष ३९
४.५ ज्योति प्रकाश जोशीका फुटकर कविताको विश्लेषण ३९
४.५.१ ज्योति प्रकाश जोशीका नेपाली कविताहरूको विश्लेषण ४०
४.५.१.१ **ठेकराज तिमी नमर** कविताको विश्लेषण ४०
४.५.१.१.१ विषयवस्तु ४०
४.५.१.१.२ शीर्षक ४०
४.५.१.१.३ छन्द/लय ४१
४.५.१.१.४ उद्देश्य ४१
४.५.१.१.५ दृष्टिविन्दु ४१
४.५.१.१.६ भाषाशैली ४१
४.६ **श्रीमद्देवकान्तपन्तस्यजीवन्यूपलिख्यते** कवितात्मक ग्रहदशा विवरणको विश्लेषण ४१

४.६.१ विषयवस्तु ४१
४.६.२ शीर्षक ४१
४.६.३ छन्द/लय ४१
४.६.४ उद्देश्य ४१
४.६.५ दृष्टिविन्दु ४२
४.६.६ भाषाशैली ४२
४.७ **सुर्मादेवी स्तोत्र** कविताको विश्लेषण ४२
४.७.१ विषयवस्तु ४२
४.७.२ शीर्षक ४३
४.७.३ छन्द/लय ४३
४.७.४ उद्देश्य ४३
४.७.५ दृष्टिविन्दु ४३
४.७.६ भाषाशैली ४३
४.८ **रिठोरायुर्वेदीदुर्गाकवचम** कविताको विश्लेषण ४३
४.८.१ विषयवस्तु ४३
४.८.२ शीर्षक ४३
४.८.३ छन्द/लय ४३
४.८.४ उद्देश्य ४३
४.८.५ दृष्टिविन्दु ४३
४.८.६ भाषाशैली ४३
४.९ **लाटास्मृतिस्तोत्र पाठ** कविताको विश्लेशण ४३
४.९.१ विषयवस्तु ४३
४.९.२ शीर्षक ४४
४.९.३ छन्द/लय ४४
४.९.४ उद्देश्य ४४
४.९.५ दृष्टिविन्दु ४४
४.९.६ भाषाशैली ४४
४.१०. **विरक्त नेपालीको पुत्रोपदेश व्यङ्ग्य** कविताको विश्लेषण ४४
४.१०.१ विषयवतु ४४
४.१०.३ छन्द/लय ४५
४.१०.४ उद्देश्य ४५
४.१०.५ दृष्टिविन्दु ४५
४.१०.६ भाषाशैली ४५

४.११ **थलरा माध्यमिक विद्यालय लोक गीत** कविताको विश्लेषण ४५
४.११.१ विषयवस्तु ४५
४.११.२ शीर्षक ४५
४.११.३ छन्द/लय ४६
४.११.४ उद्देश्य ४७
४.११.५ दृष्टिन्दि ४६
४.११.६ भाषाशैली ४६
४.१२ **आ-ज्योतिप्रकाश जोशीका बझाङी भाषामा रचिएका** कविताहरूको विश्लेषण ४६
४.१२.१ **एकका दुई चेली** कविताको विश्लेषण ४६
४.१२.१.१ विषयवस्तु ४६
४.१२.१.२ शीर्षक ४६
४.१२.१.३ छन्द/लय ४७
४.१२.१.४ उद्देश्य ४७
४.१२.१.५ दृष्टिविन्दु ४७
४.१२.१.६ भाषाशैली ४७
४.१३ **सक्याको बहुदल** कविताको विश्लेषण ४७
४.१३.१ विषयवस्तु ४७
४.१३.२ शीर्षक ४७
४.१३.३ छन्द/ लय ४८
४.१३.४ उद्देश्य ४८
४.१३.५ दृष्टिविन्दि ४८
४.१३.६ भाषाशैली ४८
४.१४ **कृष्ण चरित्रको बझाङी भाषामा अनुदित** कविताको विश्लेषण ४८
४.१४.१ विषयवस्तु ४८
४.१४.२ शीर्षक ४८
४.१४.३ छन्द/लय ४८
४.१४.४ उद्देश्य ४९
४.१४.५ दृष्टिविन्दि ४९
४.१४.६ भाषाशैली ४९
४.१५ **श्रीरस्तु गौर्ये नमः** कविताको विश्लेषण ४९
४.१५.१ विषयवस्तु ४९
४.१५.६ शीर्षक ४९
४.१५.४ उद्देश्य ५०

४.१५.५ दृष्टिविन्दु ५०

४.१५.६ भाषाशैली ५०

४.१६ **श्री उग्रतारा स्तोत्र** कविताको विश्लेषण ५०

४.१६.१ विषयवस्तु ५०

४.१६.२ शीर्षक ५०

४.१६.३ छन्द/लय ५०

४.१६.४ उद्देश्य ५०

४.१६.५ दृष्टिविन्दु ५१

४.१६.६ भाषाशैली ५१

४.१७ **जोशीका संस्कृत भाषाबाट नेपालीमा अनुदित गरेका** कविताको विश्लेषण ५१

४.१७.१ **उपदेश कविताको** विश्लेषण ५१

४.१७.१.१ विषयवस्तु ५१

४.१७.१.२ शीर्षक ५१

४.१७.१.३ छन्द/लय ५१

४.१७.१.४ उद्देश्य ५१

४.१७.१.५ दृष्टिविन्दु ५२

४.१८ **धर्म नै शान्ति शान्ति नै धर्म** लेखको विश्लेषण ५२

४.१९ **नेपालमा आजको आवश्यकता** लेखको विश्लेषण ५२

४.२० **जन्म जन्मान्तरको औषधी** लेखको विश्लेषण ५३

४.२२ **स्व जब्बरे खड्काको जन्म पत्रिका विस्तरण** लेखको विश्लेषण ५४

४.२३ **सङ्ग्रहितानुवादिता लेखको** विश्लेषण ५५

पाँचौं परिच्छेद : उपसंहार **५६**

सन्दर्भसामग्रीसूची ५९

परिशिष्ट

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१ विषय प्रवेश

ज्योति प्रकाश जोशी (जन्मः वि.सं १९९७) नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा देखिएका एक साहित्यकार हुन् । यिनले नेपाली साहित्यका कविता, कथा, निबन्ध जस्ता विधाको रचना गरेर आफूलाई नेपाली साहित्यका अन्य साहित्यकारकै लहरमा उभ्याएका छन् । यी विभिन्न विधामध्ये कविता विधा अन्तर्गत यिनले स साना मुक्तक जस्ता लाग्ने केही फुटकर कविता र दुईवटा खण्डकायको रचना गरेका छन् । यिनले विभिन्न विषयका केही फुटकर लेखहरू पनि लेखेका छन् र ती लेखहरू निबन्ध जस्ता लाग्ने भएकाले यिनी एक निबन्धकारका रूपमा देखा पर्दछन् । त्यसै गरी कथाकारका रूपमा चिनाउने एउटा मात्र कथा प्रकाशित छ र त्यो हो **सत्यार्थे शक्तियुपासना** (२०५६) । जोशीको साहित्यिक यात्राको थालनी २०१७ सालदेखि भएको हो । यिनले यसै **साल कृष्णको शिखा (जुडी)** शीर्षकको खण्डकाव्यको रचना गरेर आनो साहित्यिक यात्राको थालनी गरेका हुन् र तर यिनको यो खण्डकायका हालसम्म पनि अप्रकाशित छ । यिनको पहिलो प्रकाशित कृतिचाहिँ **मर्त्याधिकारक** शीर्षकको खण्डकाव्य हो र यो २०३७ सालमा प्रकाशित भएको हो । यिनको **भूपति भूर्दण्ड** (२०५८) शीर्षकको अर्को खण्डकाव्य पनि प्रकाशित छ । यिनको केही फुटकर कविता र निबन्ध जस्ता लाग्ने विभिन्न लेखरचनाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित छन् ।

नेपाली साहित्यका विभिन्न विधाको रचना गरेका ज्योति प्रकाश जोशीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन पनि एउटा प्राज्ञिक जिज्ञासा एवम् शोध्यविषय हुन सक्ने देखिन्छ । त्यसैले यस शोधकार्यमा जोशीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययनलाई नै मुख्य प्राज्ञिक समास्याका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । जोशीको जीवनलाई खोतल्दै यिनको व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरूलाई उजागर पार्दै सम्बन्धित विधा सिद्धान्तका आधारमा यिनको कृतिहरूको विश्लेषण गरी यिनको कृतित्वको अध्ययन गर्ने काम यस शोधपत्रमा गरिएको छ ।

१.२ समस्याकथन

ज्योति प्रकाश जोशी साहित्य सिर्जनामा निरन्तर संलग्न रहेका साहित्यकार हुन् । आजसम्म उनका केही कृतित्वका बारेमा अध्ययन गरिएका छन् तापनि उनका जीवनी र व्यक्तित्वलाई समेटेर कृतित्व पक्षको समग्र अध्ययन हुन सकेको छैन । यही मूल समस्याको समाधानका निम्ति निम्नानुसारका समस्याहरूमा केन्द्रित भई यो शोधपत्र सम्पन्न गरिएको छ :

(क) ज्योति प्रकाश जोशीको जीवनी के कस्तो छ ?

(ख) ज्योति प्रकाश जोशीको व्यक्तित्व के कस्तो छ ?

(ग) ज्योति प्रकाश जोशीका के कस्ता कृतिहरू रहेका छन् ?

(घ) ज्योति प्रकाश जोशीको नेपाली साहित्य क्षेत्रमा के कस्तो योगदान रहेको छ ?

१.३ शोधकार्यका उद्देश्य

विशेषतः शोधसमस्याका क्रममा देखिएका प्रश्नहरूको उत्तर वा समाधान खोज्नु नै शोधकार्यको मुख्य उद्देश्य रहने हुनाले प्रस्तुत शोधकार्यका समस्या सुवव्यवस्थित एवम् वैज्ञानिक ढङ्गले व्याख्या विश्लेषण र समाधान के कसरी गर्ने ? भन्ने कुरामा केन्द्रित रहेर अध्ययन गर्न निम्नलिखित उद्देश्यहरू रहेका छन् :

(क) ज्योति प्रकाश जोशीको जीवनीको अध्ययन गर्नु ।

(ख) ज्योति प्रकाश जोशीको व्यक्तित्वको अध्ययन गर्नु ।

(ग) ज्योति प्रकाश जोशीका कृतिहरूको अध्ययन गर्नु ।

(घ ज्योति प्रकाश जोशीले नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदानको निरूपण गर्नु ।

१.४. पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपालको बझाङ जिल्लामा जन्मेर शिक्षण पेसा हुँदै राजनीतिमा लागेका ज्योति प्रकाश जोशी साहित्यिक यात्रा २०१७ सालबाट सुरु भएको हो । जोशी कवि, लेखक, कथाकार, खण्डकाव्यकारका रूपमा चिनिन्छन् । उनी खासगरी खण्डकाव्य लेखनमा सक्रिय भएका देखिन्छन् । यस अघि सामान्य चर्चा मात्र गरिएको पाइन्छ । उनका बारेमा विशेष चर्चा नभएकै कारण प्रस्तुत शोधपत्रमा उनका बारेमा विस्तृत चर्चा गरिएको छ । ती सामान्य रूपमा गरिएका टीका टिप्पणीहरूलाई कालक्रमिक रूपमा तल चर्चा गरिएको छ ।

देवीप्रसाद ओझाले **सुदूर पश्चिमाञ्चलका साहित्येतर साहित्यकारहरू** (२०६०) मा कविहरूको नामावली प्रस्तुत गर्ने क्रममा ज्योति प्रकाश जोशीको **मर्त्याधिकारक** खण्डकाव्यलाई (प्राचीन दर्शन) बझाङको भनी चिनाएका छन् । उनले त्यसै ग्रन्थमा उनको मर्त्याधिकारकलाई सुदूर पश्चिमको साहित्यमा नवीन प्रयोग हो भन्ने चर्चा गरेका छन् ।

देवीप्रसाद गौतम **नेपाली भाषा परिचय** (२०४९) बझाङको थलारा निवासी ज्योति प्रकाश जोशीद्वारा रचित **झगडिया गणेश कुमारको विलाप** नामक अप्रकाशित काव्यको पनि उल्लेख पाइन्छ भनी चर्चा गरिएको छ । तर पाण्डुलिपिमा **झगडिया गणेश-कुमारको विलाप** नभई **गणेशकुमार विवादम** भन्ने रहेको पाइन्छ । यसबाट प्रस्तुत विवरण मूल ग्रन्थको नाम नै विवादित विवरण मात्र हो ।

शिवराज आचार्य कौण्डिन्न्यायनले **कतिपय नैपाल संस्कृत ग्रन्थकार परिचय** (२०३६) मा संस्कृत साहित्यका स्रष्टाहरूको परिचय दिने क्रममा ज्योति प्रकाश जोशीको परिचय दिँदै उनले मर्त्याधिकारक ग्रन्थ रचना गरेको भनी सामान्य चर्चा गरेका छन् ।

बालकृष्ण पोखेरलले **राष्ट्रभाषा** (दसौँ संस्करण २०५५) मा ज्योति प्रकाश जोशीद्वारा रचित **झगडिया गणेश र कुमारको विलाप** भन्ने अप्रकाशित कृति फेला परेको भन्ने चर्चा गरेका छन् । तर पाण्डुलिपिमा **झगडिया गणेश-कुमारको विलाप** नभई **गणेशकुमार विवादम** भन्ने रहेको पाइन्छ । यसबाट प्रस्तुत विवरण मूलग्रन्थको नामनै विवादित विवरण मात्र हो ।

कवि **देवकान्त पन्त स्मृतिग्रन्थ** (२०५९) मा उनको साहित्यिक व्यक्तित्वको सामान्य चर्चा गर्दै उनी ज्योतिषविज्ञ भएको कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

स्व. जब्बेरखड्का परिबोध (स्मृतिग्रन्थ) २०६५ मा जोशीलाई ज्योतिष विश्वविजय ज्योतिष महाराज, विद्यावाचस्पति, ज्योतिष भूषण अन्तराष्ट्रिय उपाधिद्वारा विभूषित व्यक्ति हुन् भनी चर्चा गरिएको पाइन्छ ।

देवीप्रसाद ओझा सम्झना र अभिव्यक्ति (२०६४) मा श्रीमती गंगादेवी ओझाले जोशीलाई विद्यावाचस्पति आचार्य, पण्डित ज्योतिष महाराज ज्योतिष भूषण स्वर्णपदोपलिब्धित प्राप्त व्यक्तिका रूपमा चिनाइएको छ ।

नवदुर्गा अनुष्ठान केन्द्र धनगढी कैलालीद्वारा प्रकाशित **महामाया** पत्रिका (२०५७/२/) मा जोशीलाई लेखक प्रसिद्ध विद्वान् एवम् अन्तर्राष्ट्रिय ज्योतिष सम्मेलनबाट पुरस्कृत व्यक्तित्वका रूपमा चिनाइएको छ ।

श्रीनैनादेवी भगवती मन्दिर व्यवस्थापन समिति धनगढी कैलालीबाट प्रकाशित **नयनेश्वरी** पत्रिकामा वर्ष १ प्रवेशाङ्क, २०५७) मा जोशी संस्कृत भाषाका प्रकाण्डविद्वान् तथा विश्वप्रसिद्ध ज्योतिष समेत भएको चर्चा गरिएको छ ।

यसरी ज्योतिष प्रकाश जोशीका बारेमा उनको साहित्येतर व्यक्तित्वका बारेमा सामान्य चर्चापरिचर्चा गरिएको भए तापनि उनको साहित्यिक व्यक्तित्वका बारेमा कुनै पनि खासै चर्चा गरिएको पाइँदैन त्यसै हुनाले उनको साहित्यिक व्यक्तित्वको विशेष चर्चा प्रस्तुत शोधपत्रमा गरिएको छ ।

१.५ अध्ययनको औचित्य र महत्त्व

नेपाली साहित्यको धरातलमा ज्योति प्रकाश जोशी साहित्यकारका रूपमा परिचित देखिन्छन् । यिनले कविता, खण्डकाव्य, कथा र निबन्धमा फरक फरक ढङ्गले सामान्य टीकाटिप्पणी गरिए पनि यिनको समग्र साहित्यिक व्यक्तित्व एवम् योगादनको वस्तुपरक र सूक्ष्म भएको भेटिदैन । यिनको जीवनीका साथै विधा सिद्धान्तका आधारमा यिनका समग्र

रचनाको विश्लेषण गरी यिनको खास साहितियक योगदानको निरूपण गर्नु त यस शोधकार्यको औचित्य एवम् महत्त्व हो ।

१.६ शोधपत्रको सीमाङ्कन

नेपाली साहित्यको साधनामा लागि परेका ज्योति प्रकाश जोशी कविता, खण्डकाव्य र कथाको रचनाका क्रियाशील रहनुका साथै विभिन्न विषयमा निबन्ध जस्ता लेखहरू लेखिरहेका छन् । साहित्यिक लेखरचनाहरूमा पनि आफ्नो कलम दगुराई रहेका छन् । उनका समग्र जीवनीका साथै नियका साहित्यिक कृतिहरूको विस्तृत अध्ययन हुन बाँकी रहेको देखिन्छ । साहित्यकार जोशीको जीवनी व्यक्तित्व र उनका कृतित्वको अध्ययन विश्लेषणमा मात्र केन्द्रित हुनु यस शोधकार्यको मुख्य सीमा हो ।

१.७ शोधविधि

१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधकार्य पूरा गर्न आवश्यक पर्ने सामग्रीका रूपमा ज्योति प्रकाश जोशीले रचेका कृतिहरूलाई प्राथमिक सामग्रीका रूपमा लिइएको छ भने जोशीका बारेमा लेखिएका विभिन्न विद्वान् तथा समीक्षकका लेख रचना तथा ती रचना छापिएका पत्रिका तथा पुस्तक, विधा सिद्धान्तका बारेमा लेखिएका पुस्तक तथा लेखहरूलाई द्वितीयक सामग्रीकारूपमा लिइएको छ । यी प्राथमिक र द्वितीय सामग्रीको सङ्कलन पुस्तकालयीय कार्यबाट गरिएको छ ।

१.७.२ विश्लेषणको सैद्धान्तिक ढाँचा

यस शोधकार्यमा जीवनी सिद्धान्तका आधारमा ज्योति प्रकाश जोशीको जीवनी प्रस्तुत गरिएको छ भने विधा सिद्धान्तका आधारमा जोशीका साहित्यिक कृतिहरूको विश्लेषण गरिएको छ । यस शोधकार्यमा आवश्यकता अनुसार आगमन विधिको प्रयोग गरिएको छ । तापनि यसमा मुख्य रूपमा निगमन विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

१.८ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई सङ्गठित र व्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गर्नका लागि निम्नलिखित छ परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ र आवश्यकता अनुसार परिच्छेदहरूलाई विभिन्न शीर्षक, उपशीर्षकहरूमा विभाजन गरिएको छ :

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय

दोस्रो परिच्छेद : ज्योतिष प्रकाश जोशीको जीवनी

तेस्रो परिच्छेद : ज्योतिष प्रकाश जोशीको व्यक्तित्व

चौथो परिच्छेद : ज्योतिष प्रकाश जोशीको कृतित्वको अध्ययन

पाँचौं परिच्छेद : उपसंहार

सन्दर्भ सामग्री सूची

परिशिष्ट

दोस्रो परिच्छेद

ज्योति प्रकाश जोशीको जीवनी

२.१ वंश परम्परा

ज्योति प्रकाश जोशीको पुर्ख्यौलीका हाँगा बिँगा खोतल्दै जाँदा जोशीको वंशको आँकडालाई सरसर्ती हेर्नु सान्दर्भिक हुन्छ । यसै क्रममा आर्थिक, भौगलिक, सम्पन्न विपन्न आदि कारणले मानव समुदाय एक ठाँउबाट अर्को ठाँउमा बसाइँ सर्दै आइरहेको छ । यसै परिपेक्ष्यमा यिनको पुर्ख्यौली खोतल्दा यिनका पुर्खाहरू भारतको जालन्धर स्थित झाँजड भन्ने ठाँउबाट आई नेपालको तत्कालिन डोटी राज्य अर्न्तगत पर्ने दानकोट सिम्पाटा भन्ने ठाँउमा आई बसोबास गरेको देखिन्छ । यस क्रममा ज्योति प्रकाश जोशीका बडा बाजे (हजुर बुवा) ईश्वरी दत्त जोशी डोटीको दानकोटबाट डडेल्धुरा जिल्लाको तिलाडी भन्ने ठाँउमा बसाई सरी आएका यिनै ईश्वरी दत्त जोशीका तीन जना छोरा जन्मे जेठा रामचन्द्र जोशी, माहिला रङ्गनाथ र कान्छा चन्द्रदत्त जोशी (गुणाकार) । यी मध्येका कान्छा चन्द्रदत्त जोशी चाहिँ ज्योतिष,कर्मकाण्ड आदि विषयमा निकै निपुण थिए भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ ।[1] यिनी कर्मकाण्ड गर्ने सिलसिलामा काठमाडौं आएपछि यहाँका प्रत्येक घर घरमा मानवता नष्ट भएको देख्नुका साथै राज्यव्यवस्था प्रजाधीन नभएको देखेपछि उनी त्यसको विरोधमा उत्रन्छन् ।[2] फलस्वरूप वि.सं. १८८५ देखि नै उनको जङ्गबहादुरसँग मनमुटाव (विरोध) सुरु हुन्छ । पछि जङ्गबहादुर सत्तासीन भएपछि उनले चन्द्रदत्तलाई राज्यव्यवस्था विरोधी ठहऱ्याउँछन् । जङ्गबहादुरले चन्द्रदत्त ब्राहम्ण भएकोले उनलाई मृत्युदण्ड चाहिँ नदिने र आजीवन कारावासको सजाय दिने निर्णय गर्दछन् ।[3] उनले केही कर्मचारीको सहयोगमा आफ्नो मृत्यु भएको एक वर्ष भएको र सोही कारण हाजिर हुन आउनुको कुनै अर्थ नरहने जस्तो बेहोराको पत्र दरबारमा पठाउन लगाए । त्यसपछि यिनी गुणाकारकै नामबाट केही समय गुप्तवास बसे त्यसै सिलसिलामा बझाङ आई स्थायी रूपमै बसोवास गर्न थाले । त्यसबेला यिनले बेलावेलामा काठमाडौं (नेपाल) को भम्रण पनि गरेका थिए ।[4] बझाङ बसाईका क्रममा यिनका एक पुत्रको पनि जन्म भयो र ती पुत्रको नाम लक्ष्मीनारायण जोशी थियो । यिनै लक्ष्मीनारायणका दुई छोरी भुवनेश्वरी, नन्दा र एक मात्र छोरा ज्योति प्रकाश जोशीको जन्म बझाङमा भएको हो ।

---

[1] मर्त्याधिकारक २०३७ सुक्ष्म परिचय भाग श्लोक ४ को अनुवादमा उल्लेख छ ।

[2] मर्त्या २०३७ सुक्ष्म परिचय भाग श्लोक ५ को अनुवादमा उल्लेख छ ।

[3] मर्त्या २०३७ सुक्ष्म परिचय भाग श्लोक ९ को अनुवादमा उल्लेख छ ।

[4] मर्त्या २०३७ सुक्ष्म परिचय भाग श्लोक १७ को अनुवादमा उल्लेख छ ।

२.२ जन्म र नामकरण

ज्योति प्रकाश जोशीको जन्म १९९७ साल श्रावण शुक्ल पूर्णिमाका दिन रक्षा बन्धनका शुभ घडीमा बझाङ जिल्लाको पौवागडी गा.वि.स अन्तर्गतको गडिगाँउमा भएको हो । पिता प.लक्ष्मीनारायण जोशी र माता मना जोशी (टिका देवी जोशी) का एक छोरा दुई छोरी रहेका छन् । छोरा ज्योति प्रकाश जोशी हुन् भने छोरी भुवनेश्वरी, नन्दा रहेका छन् । छोरा एक मात्र भएकाले ज्योति प्रकाशको बाल्यकाल निकै सुखद रहन गएको थियो ।

लामो समयसम्म सन्तान नभएपछि मना देवी जोशीले उग्रतारा देवीलाई सन्तान पाउनका लागि भाकल गरेकी थिइन् । नभन्दै मनादेवीले सन्तानका रूपमा ज्योति प्रकाशलाई एउटा छोराको रूपमा पाइन् । तिनै देवीको वरदान स्वरूप ज्योति प्रकाशको जन्म भएकाले नै यिनको नाम आमाले ज्योति प्रकाश राखेकी हुन् ।

२.३ बाल्यकाल

ज्योति प्रकाश जोशीले बाल्यकालको आठ वर्षसम्मको अवधि आफ्नै जन्म स्थान बझाङ जिल्लाको पौवागडी गा.वि.स. मा एक शिक्षित परिवारमा बिताएका थिए । यिनका पिताको स्वर्गारोहण २००६ सालमा आठ वर्षको उमेरमा भएको थियो । त्यसपछि ज्योति प्रकाश जोशीले पितासँगको विछोडको कारण दुःखद पीडा सहनु पर्‍यो । उनको आठ वर्ष पछिको बाल्यकाल भने डडेल्धुरा जिल्लाको तिलाडीमा बस्ने काका निलकण्ठसँग बित्यो । यिनको बाल्यकाल माता , पिता र काकाको राम्रो पालन-पोषणमा बितेको थियो । सानै उमेर देखि औधी सरल स्वभावका ज्योति प्रकाश जोशी शरीरमा बाल्यकालमा कुनै प्रकारको रोग लागेको थिएन । घरयासी क्रियाकलापहरूमा पनि आफ्ना पितासँग हिँडडुल गर्ने मौका पाएका थिए ।[५] सानै अवस्थाको भएता पनि जोशी लेखपढ सम्बन्धि कार्यमा निकै रुचि राख्थे र पिताको अनुशासनले उनमा आएको बाल्यकाल अवस्थाको चन्चलता फटाहपना भने रोकिन पुग्यो । यसप्रकार सम्पन्न र शिक्षित परिवारमा जन्मिएका ज्योति प्रकाश जोशीको बाल्यकाल सुख-दुःख सँग बितेको थियो । भने त्यस पछिका दिनहरू सामान्य रूपमा बितेको थियो र अहिले राम्रोसँग बित्दैछन् ।

२.४ शिक्षा दीक्षा

२.४.१ अनौपचारिक शिक्षा

जुनसुकै मानिसको पनि बाल्यकाल एउटा यस्तो अवस्था हो जसमा मानिसले आफ्नो जीवनभरि हिँड्ने बाटोको गोरेटो निर्माण गर्छ । यसै क्रममा अध्ययनको शुभारम्भ हुन्छ र बाल्यकालको सुखमय जीवनले अध्ययनमय जीवनको आनन्द प्राप्त गर्दछ । यस किसिमको

---

[५] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी ।

बाल्यकाल र यस अविधिमा सुरु गरिने प्रारम्भिक शिक्षाका क्रममा ज्योति प्रकाश जोशीले प्रथमतः पिता लक्ष्मीनारायण जोशीद्वारा संस्कृत भाषामै अक्षरारम्भ गरेका थिए । उनका पिता संस्कृतका विद्वान् भएकाले ज्योति प्रकाश जोशीलाई क, च, ट,त, प एकम्, द्वे, त्रिणी बाट अक्षरारम्भ गराउनु भएको थियो । यसै अनौपचारिक शिक्षा आफ्नै पिताबाट केही वर्ष घरमै अध्ययन गरेका थिए । घरमै उनले रुद्री चण्डी, अमरकोश आदिको निकै ज्ञान हासिल गरेका थिए ।[६] आठ वर्षको उमेरमा पिताको स्वर्गारोहण पछि यिनी डडेल्धुरा जिल्लाको तिलाडीमा बस्ने काका निलकण्ठले चलाएको गुरुकुलमा थप शिक्षा हाँसिल गर्न पुग्दछन् । त्यहाँ उनी वेद, श्रीमदभागवत् महापुराण, लघुकौमदी र ज्योतिष आदिको अध्ययन गर्दछन् । यसै क्रममा उनले २०१० सालमा १२ वर्षको उमेरमा श्रीमदभागवत महापुराणको प्रवचन गरेका थिए ।[७] यसरी ज्योति प्रकाश जोशीले बिताएका जीवनका बाल्यावस्था, किशोरावस्था र प्रौढावस्थाको समय सदुपयोग गर्दै आत्म सन्तुष्टि सहित जीवनको उत्तरार्धका पाइलाहरू बडाइरहेको अनुभव हुन्छ ।

२.४.२ औपचारिक शिक्षा

ज्योति प्रकाश जोशी बझाङलाई छुट्टै राज्य बनाउने काण्डमा संलग्न रहेका थिए । यसै क्रममा छोराको ज्यान खतरामा रहेको आमाले थाहा पाएपछि यिनलाई औपचारिक शिक्षा ग्रहण गर्न बनारस जान सुझाव दिइन् । सुझाव अनुसार बनारस लुकीछिपी जाने सिलसिलामा जोशी डोटीमा पक्राउ पर्दछन् । सो घटना तत्कालिन बझाङ जिल्ला अन्तर्गतका थलारी राजा राघवनारायण सिंहको सहयोगमा मुक्त भई २०१९ सालमा भारतको बनारस पुगेका थिए ।[८] त्यहाँ उनले बनारस हिन्दु विश्वविद्यालय औपचारिक शिक्षा आरम्भ गरे । उनले पूर्वमध्यमाबाट व्याकरण विषय लिई आचार्यसम्मको अध्ययन पूरा गरेका हुन । त्यस क्रममा त्यहीँबाट सात विषयमा आचार्य उत्तीर्ण गरे ।[९] त्यस पछि उनको औपचारिक शिक्षा त्यत्तिमै सीमित रह्यो । त्याहाँबाट स्वदेश फर्की छ वर्ष स्वयं सेवक शिक्षण पेसामा लागेका थिए । त्यसपछिका बाँकी वर्ष नेपाली काँग्रेसको राजनीतिमा सक्रियताका साथ लागेका थिए । हाल उनी बिग्रदो स्वाथ्य परिस्थितिका कारण घरमै आरामी जीवन बिताई रहेका छन् ।

२.५ विवाह , पारिवारिक जीवन र सन्तान

ज्योति प्रकाश जोशीको जीवनलाई नियाल्दा यिनी १८ वर्षको हुँदा २०१६ सालमा बझाङ रिठापाटा गा.वि.स. वार्ड नं. २ निवासी स्व.खरिदार विरुशंकर जोशीकी माहिलि छोरी

---

[६] ऐजन ।
[७] ऐजन ।
[८] ऐजन ।
[९] ऐजन ।

शिवलक्ष्मीसँग जीवनको प्रणय सुत्रमा गाँसिए पछि तीन छोरा र एक छोरी क्रमशः भुरीप्रकाश जोशी , तेज प्रकाश जोशी , बागेश्वरी जोशी र सूर्यप्रकाश जोशी रहेका छन् । सद्भाव एवं सौहार्द्ध वातावरणले गर्दा उनको दाम्पत्य जीवन सुखमय र सन्तोषमय हुँदै गईरहेको देखिन्छ । ज्योति प्रकाश जोशीका जेठा छोरा बझाङ जिल्ला पौवागडी गा.वि.स. का गा.वि.स. सचिव भई काम गर्दै आइरहेका छन् र माहिला छोरा तेज प्रकाश जोशी जाजरकोट जिल्लाको निमित्त सरकारी वकिल रही काम गर्दै आएका छन् । यसै गरी छोरी वागेश्वरीको विवाह बझाङ थलारा निवासी हरिशचन्द्र भट्ट सँग भई सुखद दामपत्य जीवन बिताइरहेकी छन् भने कान्छो छोरा सूर्यप्रकाश जोशी बझाङ जिल्लाको नेपाली काँग्रेसको जिल्ला सदस्य भएर उक्त पार्टीका गतिविधिमा लागेका छन् । जोशीका माहिला छोरा बुहारी परिवारबाट अलग्गिएर बसेका छन् । हाल जोशी कान्छो छोरासँग धनगडी नगरपालिका अर्न्तगतको सन्तोषिटोलमा बस्दै आएका छन् । ज्योति प्रकाश जोशीले जागिरदार छोरा बुहारी आफूबाट अलग भएका कारण आफूले बेरोजगार छोरासँग बस्नुपरेको दुःखेसो पोखेका छन् । छोराको पर्याप्त सहयोग नभएका कारण आफूले वृद्धावस्था सम्म पनि कर्मकाण्ड, ज्योतिष, पुराण वाचन जस्ता कार्यहरू गरेर घर धन्धा चलाउनु परेको जानकारी दिएका छन् ।[१०]

२.६ बसाइँ सराइ

मानिसका अनेक ईच्छा आकाङ्क्षाहरू हुन्छन् । अनेक कल्पनाहरू हुन्छन । अनेक विवशता र बाध्यताहरू हुन्छन । त्यसैले होला बाँच्नका लागि जीवन्त राख्न चाहने व्यक्तिले कुनै अनुकूल क्षेत्रलाई अन्वेशण नगरी कुनै सुखै पाइदो रहेनछ । यस किसिमको विवशताहरूबाट ज्योति प्रकाश जोशीको जीवन पनि अघछुतो रहन भने सकेन । जोशी बझाङ जिल्ला पौवागडी गा.वि.स. गडी गाउँमा जन्मेका हुन् उनी पाँच वर्षको उमेरमा २००३ सालमा उक्त जिल्लाकै थलारा कोटभैरव गा.वि.स. वार्ड.नं. ३ गुमै गाउँमा बसाईंसराइ गरेका थिए ।[११] उच्च आकाङ्क्षा एवं अभिलाषाले प्रेरित भएर बझाङको श्री सम्पत्ती यथावत् राख्दै कैलाली जिल्लाको धनगढी न.पा. अन्तर्गतको सन्तोषी टोलमा घर बनाई बस्दै आएका छन् । उनको बाल्यकाल स्वदेशमै बितेपनि युवावस्था भने प्रवाशमा अध्ययन कालमै बितेको थियो । हाल प्रौढ समय भने स्वदेशको धनगढी कैलालीको सन्तोषी टोल आफ्नै घरमा बिताउँदै आएकाछन् ।[१२]

---

[१०] ऐजन ।

[११] भूरि प्रकाश जोशी, **ज्योति प्रकाश जोशीको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व** अप्रककाशित (बझाङ स्नातक शोध पत्र जय पृथ्वी क्याम्पस २०६३), पृ, ६ ।

[१२] शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी ।

२.७ पेसा एवम् सेवा

मासिनले जीवन यापनका लागि कुनै पेसा लिनुपर्ने बाध्यता रहेको हुन्छ । यसै कुरालाई दृष्टिगत गर्दै ज्योति प्रकाश जोशीले शिक्षण पेसालाई मूल पेसा बनाइएको पाइँदैन । काका निलकण्ठले डडेलधुरा जिल्लाको तिलाडीमा सञ्चालन गरेको गुरुकुलदखि नै आफू पनि पढ्ने र अरुलाई पनि पढाउने काम गरेको उनी बताउँछन् । यसका साथै उनले भारतको बनारसमा औपचारिक अध्ययन गर्ने क्रममा त्यहाँका वेदवेदाङ्ग महाविद्यालय र मारवाडी महाविद्यालयमा पारिश्रमिक लिएर पढाउने गरेको बताएका छन् ।[१३] प्रवासको औपचारिक शिक्षा पूरा गरी सकेपछि स्वदेशमा आइ २०२४ सालमा तत्कालीन महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालयको प्रारम्भिक समितिको सचिव भएका थिए । उनले त्यो कार्यलाई छोडी २०२६ सालमा गृह जिल्लाकै थलारा माध्यमिक विद्यालय खोलीका विद्यालय व्यवस्थापन समिति सचिवका साथै स्वयम् सेवक शिक्षक भएर २०३० सालसम्म सेवा गरेका थिए ।[१४] २०३० सालबाट उनी नेपाली काङ्ग्रेसको सक्रिय राजनीतिमा लागेको देखिन्छ ।

ज्योति प्रकाश जोशीले जीवनमा आंशिक रूपमा शिक्षण पेसा अँगाले पनि त्यसपछिका केही वर्ष राजीतिका साथ साथै उनले कृषि, कर्मकाण्ड, ज्योतिषी, श्रीमदभागवद् महापुराण वाचन गरेर जिवीकोपार्जन गर्दै आइरहेका छन् । प्रवासमा पढ्ने सिलसिलामा पढाउने कार्य पनि गरेका थिए । उनले वनारसमा मरवाडी महाविद्यालय र वेदवेदाङ्ग महाविद्यालयमा शिक्षक कार्य गर्दा गर्दै आफ्नो पढाइलाई पनि अगाडि बढाउँदै लगेका थिए । प्रवासको औपचारिक शिक्षा पूरा गरी सकेपछि स्वदेशमा आई २०२४ सालमा तत्कालीन महेन्द्र संस्कृत विश्व विद्यालयको प्रारम्भिक समितिको सचिव भएका थिए । त्यसपछि उनी २०२६ सालमा गृह जिल्लाकै थलरा माध्यमिक विद्यालय खोलीका विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सचिवका साथै स्वंय सेवक शिक्षक भएर २०३० साल सम्म सेवा गरेका थिए ।[१५] ज्योति प्रकाश जोशीले उक्त विद्यालयलाई जिल्लाकै नमुना विद्यालयका रूपमा अगाडि बढाउने प्रयास गरेका थिए । त्यसपछि उनी नेपाली काँग्रेसको सक्रिय राजनीतिमा लागेका थिए । २०२४ साल देखि २०३० सालसम्म शिक्षण पेसामा लागे पनि २०३० सालबाट राजनीतिमा होमिएका उनले जीवनका महत्त्वपूर्ण क्षणहरू शिक्षण पेसा र राजनीतिमा रहेर बिताउँदै आएका छन् । हाल उनी बिग्रदो स्वस्थ्य अवस्थाका कारण डाक्टरको सल्लाह अनुसार घरमै बसेर आराम गरिरहेका छन् ।[१६]

---

[१३] ऐजन ।

[१४] खप्तडको सेरोफोरो रजत जयन्ती स्मारिका २०५०, पृ. २२,३५,३६,

[१५] पूर्ववत् ।

[१६] पूर्ववत् ।

२.८ आर्थिक स्थिति

ज्योति प्रकाश जोशीको भने अचल सम्पत्ति भए पनि चल सम्पत्ति नभएकाले आर्थिक स्थिति निकै कमजोर रहेको पाईन्छ । सानै उमेरमा पिताको देहावसन भएकाले आमाले गरेको खेती किसानी र स्वयंले कर्मकाण्ड गर्ने भएका कारण आर्थिक स्थिति निकै कमजोर रहेको छ । पुर्खाको सम्पत्ति र पछि आफैले आर्जन गरेको सम्पत्तिले गर्दा कष्टको भने सामना गर्नु परेको छैन । सामान्य परिवारमा जन्मेका जोशीको जीवनमा आर्थिक संकटको सामना गर्नु परेको थियो ।[१७] उनले तीन छोरा र एक छोरीलाई बझाङ जिल्लामै पढाएका हुन । बझाङमा घर जग्गा का साथै कैलालीमा घर घरेडी र कञ्चनपुरको बेलौरीमा एक बिघाह जग्गा रहेको छ । आफू कर्मकाण्ड, ज्योतिष, पुराण वाचन र छोराको सहयोगका कारण आधारभूत सामाग्रीहरू सहज रूपमा उपलब्ध गराउन सक्षम देखिन्छन् । ज्योति प्रकाश जोशीलाई आर्थिक संकटको सामना सुरुका दिनमा गर्नु परेपनि पछि भने सबै नेपालीहरूको तुलनामा आफनो आर्थिक अवस्थालाई मध्यम स्तरको रूपमा ठान्दछन् र यसैमा उनी सन्तुष्ट रहँदै आएका छन् ।[१८]

२.९ संस्थागत संलग्नता

ज्योति प्रकाश जोशीको सानै उमेर देखि सामाजिक कार्यमा रुचि थियो । उनी प्रवास अध्ययन कालमा होस् वा बझाङ जन्म स्थानमा होस् चाहे शिक्षण पेसामा संलग्न भई गृह जिल्लामै किन नहोस् जहाँ भए पनि विभिन्न सङ्घ-संस्थाहरूद्वारा आयोजना गरिने सामाजिक कार्यमा सरिक हुँदै आएका छन् । जोशीको आकर्षक व्यक्तित्वका साथै सही किसिमको निर्णय दिन सक्ने क्षमता भएकाले सामाजिक कार्यमा संलग्न गराउन सबैले चासो दिने गरेका छन् । आस्था, प्रतिष्ठा र जीविकोपार्जन क्षेत्रमा मात्र नअल्मलिई धार्मिक क्षेत्र र सङ्घ संस्था तथा राष्ट्र विकास तर्फ पनि यथायोग्य सहयोग दिई आफ्नो अमूल्य जीवनलाई सफलतापूर्वक सामाजिक क्षेत्रमा संलग्न तुल्याउनमा कुनै कमी राखेको देखिदैन् । ज्योति प्रकाश जोशीको जीवन अध्ययन कार्यमा निरन्तर लागिरहेको भएपनि राजनीतिमा सक्रीय भएकोले उनको आजीविकाको पेसा भने कृषि, कर्मकाण्ड, ज्योतिष र पुराणवाचन रहेको छ ।

२.१० मातृपितृ वियोग

ज्योति प्रकाश जोशी आठ वर्षको हुँदा २००६ सालमा पिता लक्ष्मीनारायण जोशीको देहावसान भएको हो । पिताको निधनबाट सिङ्गो परिवार साह्रै दुःखित र चिन्तित हुन पुग्यो कलिलै उमेरका उनी पितासँग । अध्ययन गर्दा गर्दै पितृविहीन हुन पुगे पनि आफ्ना लक्ष्यमा निरन्तर बढ्दै रहे । पिताबाट वियोगिनु परेका जोशी पिताको माया पाउनबाट बञ्चित भएपनि

---

[१७] पूर्ववत् ।

[१८] पूर्ववत् ।

जोशीलाई जीवनमा सदाकालागि आमाको साथ मिलेकै थियो । यत्तिकैमा यिनी ३४ वर्षको हुदाँ आमाको निधन भएछि माया पाउनबाट सदाका लागि बञ्चित भए जसबाट जोशी दुःखित हुनुका साथै मातृपितृ विहीन हुन पुग्दछन् ।[१९]

२.११ भ्रमण

मानिस असन्तोषि प्राणी भएकाले उसमा अनन्त चाहनाहरू हुन्छन् । नयाँ ठाउँ हेर्ने जस्ता जिज्ञासावश मानिस पृथ्विको विभिन्न भागमा पुग्न चाहन्छन् । यसै स्वभाववश ज्योति प्रकाश जोशीले पनि नेपाल र भारतका विभिन्न ठाउँमा भ्रमण गरेका छन् । उनले पूर्व मेचि देखि पश्चिमकाली सम्मका अधिंकाश जिल्लाका साथै भारतको कलकत्ता, वनारस, हरिद्वार, वृन्दावन, देहरादुन, दिल्ली आसाम र सिक्किम सम्मको भ्रमण गरीसकेका छन् ।[२०]

२.१२ रुचि र स्वभाव

ज्योति प्रकाश जोशी धार्मिक राजनीतिमा सबैभन्दा बढी रुचि लाग्ने बताउँछन् । उनी अध्यात्मवादमा चर्चा परिचर्चाका साथै काव्य, कविता रचना गर्नमा समय व्यतित गर्ने गर्दछन् । जोशी निकै रुचिका साथ शरीर स्वस्थ्यका लागि नित्य योगाभ्यास गर्ने गर्दछन् । प्रत्येक दिन ब्रह्ममूहूर्तमा २० लिटर मनतातो पानीले कुञ्जन क्रिया गर्नुका साथै सुत्रनेती योग, भस्त्रिका, भ्रामरी, कुक्कुटाशन, मयुराशन, सिंहाशन, शशकाशन आदि गर्ने गर्दथे ।[२१] जोशी सुन्दर रमणीय स्थलहरू घुम्नुका साथै राजनीतिक र साहित्यक चर्चा गर्नु उनको स्वभाव हो । उनको स्वभाव र जीवनशैलीमा बोलीचाली र व्यवहारमा सरलता, मृदुलता झल्किन्छ । जोशी निश्चल, निष्कपट र स्वाभिमानी व्यक्तिलाई निकै मन पराउँछन् । उनको स्वभाव पनि त्यत्तिकै रहेको देखिनुका साथै मर्यादित, शिष्ट नम्र बोलीवचनमा भद्रता उनको स्वभावका मुख्य पहिचान हुन् ।

२.१३ शिक्षक जीवन

ज्योति प्रकाश जोशीले शिक्षण पेसालाई मूल पेसा बनाएको पाईदैन । तैपनि काका निलकण्ठले डडेँल्धुरा जिल्लाको तिलाडीमा खोलेको गुरुकूलबाट नै पढ्ने पढाउने काम गरेका थिए । यो कार्य भारतको बनारसमा पनि यथावत् रहेको थियो । बनारसको औपचारिक अध्ययन पुरा गरी स्वदेशमा पनि यो कार्य निरन्तर रहेको पाइन्छ । बनारसमा छँदा उनले मरवाडी महाविद्यालय र वेदवेदाङ्ग महाविद्यालयमा शिक्षण कार्य गरेका थिए । जोशीले आफ्नै गृह जिल्ला बझाङ थलारा खोली मा.वि. मा २०२६-२०३० सम्म निशुल्क शिक्षक भई शिक्षण पेसामा

[१९] पूर्ववत् ।
[२०] पूर्ववत् ।
[२१] पूर्ववत् ।

संलग्न रहेका थिए । यसरी जोशीले अनवरत रूपमा नभए पनि अंश रूपमा शिक्षण पेसामा लागेको पाइन्छ ।

२.१४ धार्मिक आस्था

ज्योति प्रकाश जोशीका पिता पुर्खाहरू पनि धार्मिक भावनाबाट अभिप्रेरित भएका थिए । तिनै अवस्थाका भावनाहरूबाट परिवारका अधिकांश सदस्यहरू ओतप्रोत भएकाले यिनमा पनि पिता पुर्खाका संस्कारगत भावनाहरू अंकुराएकोले बाल्यावस्थादेखि नै धार्मिक भावनाप्रति आस्थावान रहेका छन् । अध्ययन क्षेत्रको प्रारम्भ पनि गुरूकुल बनारस हिन्दू विश्व विद्यालयमा भएको हुनाले यिनमा धार्मिक भावनाप्रति थप उर्जा मिलेको छ । यिनी धार्मिक पुस्तकहरूमा वेद, वेदान्त, गीता १८ पुराण, रुद्री, चण्डी आदि पुस्तकहरूको अध्ययन गर्न औधि रुचि देखाउँछन् । ज्योति प्रकाश जोशी मन्दिर र भगवान प्रति निकै आस्था राख्दछन् । उनी धार्मिक भावना प्रति जागरूक हुँदै आजसम्म आइपुग्दा पनि तिनै विचार र प्रवृतिहरूले परिवेष्टित एवं परिपोषित भएका देखिन्छन् । ब्राह्मण कुलका जोशीका वंशजहरू ईश्वरप्रति गहिरो आस्था राख्ने र धर्मकर्ममा संलग्न हुने गरेको पाइन्छ । धार्मिक भावनाबाट अभिप्रेरित भएकाले सानैदेखि जोशीको धर्मप्रति गहिरो रुची राख्ने व्यक्तिका रूपमा देखा पर्दछन् ।

२.१५ लेखन प्रारम्भ, प्रेरणा र प्रभाव

ज्योति प्रकाश जोशी नेपाली साहित्यका एक साधनका रूपमा पनि चिनिएका छन् । यिनले नेपाली साहित्यको खासगरी कविता विधाकै क्षेत्रमा नै सृजनाको कौशल झल्काएका छन् । जोशीले कविता लेखन प्रारम्भ भने २०१७ सालबाट गरेका थिए । कविता विधा अर्न्तगत पनि मुक्तक जस्ता एक श्लोक कविता फुटकर कविता र खण्डकाव्य संस्कृत र नेपाली गरी द्विभाषिक रहेका छन् । जसमा उनी आफै लेखक र आफै अनुवादक बन्न पुग्दछन् । यिनी नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा कविकै रूपमा चिनिएका छन् । कविता सृजना तर्फ लाग्ने प्रेरणा यिनले लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, लेखनाथ पौड्याल, भानुभक्त आचार्यका नेपाली साहित्यका विशिष्ट कविका रचनाबाट पाएको बुझिन्छ ।[२२]

२.१६ सम्मान तथा पुरस्कार

ज्योति प्रकाश जोशीका अनुसार सम्मान पुरस्कार र पदक भन्ने कुरा धेरै ठूलो कुरा होइन । उनले नेपाली साहित्यिक, शैक्षिक, ज्योतिषि ,राजनीतिक क्षेत्रमा साधनारत विद्यार्थीकालदेखि नै रहेको भए पनि विद्यार्थी जीवनकाल पछि मात्र सम्मान पुरस्कारहरूका साथै पदकहरू समेत प्रप्त गरेको पाइन्छ । पुरस्कार पाएको भए पनि त्यो मानिसको सम्मान गर्ने आधार हो जोशी भन्दछन् । जोशीले साहित्यिक तथा अन्य क्षेत्रमा गरेको योगदानको कदर गर्दै

---

[२२] पूर्ववत् ।

विभिन्न सङ्घ संस्थाले उनलाई सम्मान तथा पुरस्कार दिएका छन् । जोशीले बृहत् वैदिक विद्वत् गोष्ठिमा कदर पत्र २०५६ साल भूमि सुधार तथा व्यवस्था राज्यमन्त्रिद्वारा प्राप्त भएको पाइन्छ ।[२३] जोशीले नवरत्न साहित्य संगम धनगडी कैलालीद्वारा प्रमाण पत्र प्राप्त गरेको पाइन्छ । जोशीले श्रीमद्भागवत ज्ञानमहायज्ञ तथा महामृत्युञ्जय अनुष्ठान अध्यात्म जागरण सप्ताह समारोह व्यवस्था समारोह काठमाडौं राष्ट्रकवि माधवप्रसाद घिमिरे द्वारा २०६०-५-३१मा प्रशंसा पत्र प्राप्त गरेको पाइन्छ । जोशीले नेपाली काँग्रेस कैलाली धनगढीद्वारा प्रशंसा प्रमाण पत्र २०६१ -३-१३ गते मा लिएको पाइन्छ । जोशीलाई सुदूरपश्चिमाञ्चल विद्यार्थी समाजद्वारा अभिनन्दन पत्र २०६१-३-१३ गते मा दिएको पाइन्छ । जोशीलाई सुदूरपश्चिमाञ्चल साहित्य समाजले गौरा पर्वको पावन अवसरमा अभिनन्दन पत्र २०५८।५।५मा दिइएको पाइन्छ ।जोशीलाई सुदूरपश्चिम साहित्य पत्रकार सङ्घ वरिष्ठ व्यक्तित्व सम्मान पत्र २०६१।१।२६ मा दिइएको छ । विद्यार्थी साहित्य प्रतिष्ठान कैलाली वहुमुखी क्याम्पसले जोशीलाई अभिनन्दन पत्र २०६६।१२।१५मा दिइएको छ । श्री कृष्ण ज्योति संजीवनि तुलसी सेवा समिति तथा राष्ट्रिय जोतिष विज्ञान सेवा समिति नेपालको संयुक्त तत्वावधानमा आयोजित सनातन धर्म जागरण शिव शक्ति साधना कोटि होम हरि-हर महायज्ञ समारोहमा जोशीलाई २०६४।९।१५मा अभिनन्दन पत्र समर्पित गरेको छ । जोशीले ट्वान्टि थर्ड एनुअल इन्टर नेशनल एष्ट्रोलोजिकल कन्फ्रेन्स सन् २००० । एष्ट्रोलोजिकल रिसर्च प्रोजेक्ट सर्टिफिकेट फर ज्योतिष विश्व विजय अवार्ड वि.सं २०५७ सन् १४-१७ मार्च २००० मा प्राप्त गरेको पाइन्छ ।[२४] यसका साथै जोशीले एक लाख नगद भारतीय रूपैया पुरस्कार पाएका थिए । कैलाली धनगढी जनपुस्तकालयले जोशीलाई २०६३।९।२९ मा आजीवन सदस्यता प्रमाण पत्र समर्पित गरेको पाइन्छ । श्रीमद्भागवत ज्ञानमहायज्ञ तथा महामृत्युञ्जय अनुष्ठानले जोशीलाई प्रमाण पत्र २०५६।६।१ मा दिइएको पाइन्छ । धनगढी कैलाली गौरामेला समितिद्वारा आयोजित कार्यक्रमा निर्णायक पदमा रहेबापत जोशीलाई २०५८सालमा प्रमाण पत्र दिइएको पाइन्छ ।

यसरी जोशीले विभिन्न समयमा पाएको उपर्युक्त नगद पुरस्कार, अवार्ड र सम्मानहरूबाट पनि उनले नेपाली साहित्यिक, सांस्कृतिक, धार्मिक जोतिषि र शैक्षिक क्षेत्रमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरको महत्त्वपूर्ण योगदान गर्दै रहेको तथ्य प्रस्ट हुन्छ ।

---

[२३] प्रत्यक्ष प्रमाण पत्रका आधारमा

[२४] ऐजन ।

२.१७ पत्रपत्रिकामा प्रकाशित कविता तथा लेख

क.स.	शीर्षक	विधा	कृति	वर्ष	अंक	पूर्णांक	पृ.	साल
१.	ग्वालो गोठालो	कविता (प्रथम प्रकाशित)	भारतको वनारसवाट प्रकाशित हुने विश्वासन्देश पत्रिका	उपलब्ध नभएको	उपलब्ध नभएको	बझडी भाषिका	बझाडी भाषिका	२०१९
२.	थलारा मा.वि. बझाङ	लोकगीत लयमा	खप्तडको सेरोफेरो रजत जयन्ती स्मारीका	१	१		२२	२०५०
३.	कृष्ण चरीत्रको बझाडी भाषमा अनूदीत	कविता	,,	,,	,,		३१	,,
४.	छोराको अकर्मण्यताबाट क्षुब्ध भएर आमाले छोरालाई भनेको लोक लय	कविता एक श्लोके	,,	,,	,,		१५	,,
५.	जन्मजन्मान्तरको औषधी	लेख	जोतीष दर्पण पत्रिका	४	१		१६	२०५२
६.	विरक्त नेपालीको पुत्रोपदेश	कविता	मनोभाव त्रैमासिक पत्रिका	४	२		१३	२०५५ पौष
७.	सत्यार्थोशक्तियुपासना	कथा	जोतिष दर्पण माशिक पत्रिका	७	१		२६	२०५७ बैशाख
८.	एकाका दुई चेली	कविता बझडी भाषिका	सुरभि पत्रिका	७	७		२६	२०५७ बैशाख
९.	सुर्मादेवी स्तोत्र	कविता	महामाया	२	२		३७	२०५७ कार्त्तिक
१०.	श्री उग्रतारा स्तोत्र	कविता	माहामाया	३	३		४०	२०५८
११.	श्रीमद्देवकान्तपन्तस्य जीवन्युपलिख्यते	कवितात्मक ग्रहदशा विवरण	स्मृतिग्रन्थ				५७	२०५९
१२.	रिठोरायुर्वेदीदुर्गा कवचम्	कविता	माहामाया	५	५		१८	२०६०

१३.	श्रीरस्तु गौर्यै नमः	कविता	सुरभि पत्रिका	९	८	१५	५७	२०६१
१४	घोडा घोडी ताल प्रचीन कैलाली कञ्चनपुर भाषामा	कविता	माहामाया	६	६		९	२०६१
१५	ठेकराज तिमी नमर	कविता	स्मृति ग्रन्थ				१०	२०६१
१६.	सक्याको बहुदल	कविता	मालीका	९			४५	२०६२
१७.	लाटास्मृतिस्तोत्र पाठ	कविता	,,	२६		११	६४	२०६६
१८.	श्रीमद् देवी प्रसाद ओझाया कर्मणी स्वाभावानी संभाव्यन्ते	कवितात्मक ग्रहदशा विवरण	सम्झना र अभिव्य-क्ति स्मृति ग्रन्थ				१६०	२०६४
१९.	स्व.जब्बरे खड्काको जन्म पत्रिका विस्तारण	ग्रहदशा विविरण	स्मृति ग्रन्थ				१७	२०६५

२.१७.१ संस्कृतबाट नेपालीमा अनुदित पुस्तकाकार कृति

क्र. सं.	शीर्षक	विधा	पत्रिका/कृति	वर्ष	अङ्क	पूर्णाङ्क	पृष्ठ	साल
१	**मर्त्याधिकारक**	खण्डकाव्य	पुस्तकाकार कृति					२०३७/९/५
२	श्री	भूमिका	युगसंक्रमण					अज्ञात
३	उपदेश	कविता	नयनेश्वरी पत्रिका	१			४	२०५७
४	भूपतिर भूर्दण्ड	खण्डकाव्य	मालिका पत्रिका	७	७		९१	२०५८कार्ति
५	नेपालमा आजको आवस्यकता	लेख	नयनेश्वरी		२		१४	२०६१
६	धर्मनैशान्तिःशान्ति नै धर्महुन् ।	चिन्तन लेख	माहामाया	७	७		४८	२०६२
७	संग्रहितानुवादिता	कविता (संस्कृति)	मालिका पत्रिका			१०	१४	२०६३

२.१७.२ अप्रकाशित मौलिक कृतिहरू

क्र.सं.	शीर्षक	विधा	पत्रिका/कृति	वर्ष	अङ्क	पूर्णाङ्क	पृष्ठ	साल
१	कृष्णको शिखा जुडी	खण्डकाव्य	कृष्णको शिखा जुडी खण्काव्य	अप्रकाशित	अप्रकाशित	बझाङी भाषिकामा रहेको पाइन्छ	बझाङी भाषिकामा रहेको पाइन्छ	२०१७-२०१९ वनारसमा समाप्त
२	गणेश कुमार विवादम्	खण्डकाव्य	पाण्डुलिपि	,,	,,	,,	,,	२०२८
३.	बझाङ् भाषमा व्याकरण हेर्दा	५ श्लोकी व्यकरण गद्य पद्यमा	बभाङ् भाषमा व्याकरण हेर्दा	,,	,,	,,	,,	
४.	राजा र भिकारी	कविता	राज र भिकारी	,,	,,	,,	,,	
५.	ललीतपूर पाटन जाउला खेल लगन खेल	व्याङग्य कविता	ललीतपूर पाटन जाउला खेल लगन खेल	,,	,,	,,	,,	
६.	रिठू र प्रभावतिको विवाह	व्याङ्ग्य कविता	रिठू प्रभावतीको विवाह	,,	,,	,,	,,	
७	लाटास्मृति स्तोत्र	,,	पुस्तकाकार कृति	अप्रकाशित	अप्रकाशित	अप्रकाशित	अप्रकाशित	२०४०
८	रिठोरन्ते चिन्तनम्	कविता	अप्रकाशित	,,	,,	,,	,,	,,

२.१८ वैचारिक निष्ठा

ज्योति प्रकाश जोशी वैचारिक निष्ठाका आधारमा हेर्दा नेपाली काँग्रेस प्रति झुकाव रहेको पाइन्छ । उनले २०१४ सालको किशोरावस्थामा नै उक्त पार्टीको साधारण सदस्यता

लिएका थिए भने २०१९ सालमा भारतको बनारसमा क्रियाशिल सदस्यता लिएको पाइन्छ ।[२५] जोशीको मार्ग निर्देशक सिद्धान्त प्रजातन्त्र र विश्वेश्वर प्रसाद कोइरालाको समाजवादमा अडिग रहनु हो । २०३१-३२साल तिर पञ्चायतको भण्डाफोर अभियानमा संलग्न रहेकाले निकै कष्ट सहनु परेको शोधनायक बताउँछन् । यसरी उनी हालसम्म पनि नेपाली काँग्रेसका पूर्ण निष्ठावान् कार्यकर्ताका रूपमा रही पार्टीका विभिन्न गतिविधिमा संलग्न भई काम गर्दै आएका छन् ।

२.१९ निष्कर्ष

वि.सं १९९८ मा बझाङ जिल्लाको पौवागढी गाउँ विकास समिति गढी गाउँमा जन्मिएका ज्योति प्रकाश जोशीले औपचारिक रूपमा आचार्यसम्मको अध्ययन गरेका छन् । जोशीको व्रतबन्ध आठवर्षको उमेरमा भएको थियो भने २०१६ सालमा जोशी १८ वर्षको हुँदा विवह भएको थियो । विभिन्न शैक्षिक, सामाजिक, राजनीतिक आध्यात्मिक, ज्योतिषीय, वा सङ्घ-संस्थागत योगदान दिएका जोशी मिलनसार व्यक्तित्वका धनी रहेका छन् । २०१७ सालदेखि साहित्यिक लखेन यात्रामा प्रवेश गरेका जोशीले नेपाली साहित्यिक कविता, खण्डकाव्य, कथा, लेख्नुका साथसाथै संस्कृतको अनुवाद गर्ने क्षेत्रमा कलम चलाएका छन् । हालसम्म उनका दुईवटा खण्डकाव्य एउटा कथा, विभिन्न पत्रपत्रिकामा कविता प्रकाशित छन् । यस बाहेक उनले मातृभाषिमा पनि केही कविता पत्रिकामा प्रकाशित गरेका छन् भने केही खण्डकाव्य अप्रकाशित रहेका छन् जुन यसैको परिशिष्ट भागमा राखिनेछ । जोशीका केही प्रकाशित लखेहरू विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित भएका छन् ।

---

[२५] शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी ।

तेस्रो परिच्छेद

ज्योति प्रकाश जोशीको व्यक्तित्वको अध्ययन

३.१ पृष्ठभूमि

व्यक्तित्व व्यक्तिको जन्मजात विन्यास, उद्वेग, क्षुधा, प्रवृत्ति तथा आर्जित समस्त प्रवृत्तिहरूको समष्टि हो । व्यक्तित्व वंश परम्परागत जैविक वृत्ति पुञ्जका रूपमा सिर्जित भई शिक्षादीक्षा सङ्गति र वातावरणका आलोकबाट प्राप्त वा आर्जित अनुभवद्वारा बन्छ ।[२६]

यहाँ ज्योति प्रकाश जोशीको कला, शैक्षिक, सामाजिक, राजनैतिक ज्योतिषी, आदि विविध क्षेत्रमा क्रियाशील रहेकोले व्यक्तित्व निर्माणको आधारशिला उपर्युक्त प्रक्रियाबाट तयार भएको छ । सानै उमेरमा आफ्नो पारिवारिक कर्तव्यबोध, सामाजिक कार्यप्रति समर्पण र अध्ययन मननले उनको व्यक्तित्व निर्माणमा मुख्य भूमिका खेलेको देखिन्छ ।

३.२ साहित्यिक व्यक्तित्व

साहित्यिक व्यक्तित्व भन्नाले साहित्यिक योगदानबाट प्राप्त व्यक्तित्व बुझिन्छ । साहित्यिक व्यक्तित्व अन्तर्गत निजले साहित्यमा के कति द्रष्टा र स्रष्टाको रूपमा टेवा दिन सकेको छ भनी मूल्याङ्कन गरिन्छ । ज्योति प्रकाश जोशीको साहित्यिक व्यक्तित्व मूलतः स्रष्टाकै रूपमा देख्न सकिन्छ । जोशीले विद्यार्थी कालदेखि नै कलम चलाएको देखिन्छ । २०१६ सालदेखि कलम चलाउन थाले पनि प्रवासी जीवन यापन गर्नु परेकाले २०१९ सालमा पुरा गरेको **कृष्ण शिखा (जुडी)** खण्डकाव्य हो । उक्त खण्डकाव्य बझाङी भाषिकाको पाण्डुलिपिमै रहेको पाइन्छ । २०१९ सालमा प्रकाशित भएको **ग्वालो गोठालो संवाद** कविता प्रकाशित भए पनि जुन अहिले सुरक्षित छैन । प्रवासबाट आफ्ना पुर्ख्यौली घर आइसकेपछि ज्योति प्रकाश जोशीले २०२८ सालमा बझाङी भाषामा **गणेशकुमार विवादम्** खण्डकाव्य र डडेल्धुरा, दार्चुला आदि भाषिकामा कविता बझाङी भाषाको व्याकरण लेखेको पाइन्छ । हाल उक्त कृतिहरू पाण्डुलिपिमै रहेका पाइन्छन् ।

ज्योति प्रकाश जोशी संस्कृतका विद्वान र विद्यार्थीकालदेखि नै राजनीतिले अभिप्रेरित भएकाले २०३७/९/५ सालमा **मर्त्याधिकारक** खण्डकाव्य प्रकाशित भएको पाइन्छ । पाण्डुलिपिमा रहेका कृतिका दृष्टिकोणबाट औपचारिक लेखनको सुरुवात २०१७ सालदेखि मानिन्छ भने प्रकाशनका दृष्टिकोणबाट २०३७ साललाई प्रारम्भ बिन्दु मान्दा आजसम्म उनको (प्रकाशन) यात्राको तीन दशक बितेको देखिन्छ । यस अवधिमा उनका एक पुस्तकाकार कृति र

---

[२६] अरुण उपाध्याय, **विष्णुलाल उपाध्यायको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व,** अप्रकाशित शोधपत्र (काठमाडौंः स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, २०४९), पृ. २६ ।

विभिन्न पत्र पत्रिकामा मुक्तक, फुटकर कविता खण्डकाव्य, कथाका साथै लेखहरू प्रकाशित भएका छन् र नेपाली भाषा साहित्यको विकासमा टेवा दिएका छन् । यसरी लेखनमा क्रियाशील ज्योति प्रकाश जोशीको साहित्यिक व्यक्तित्वलाई स्रष्टा व्यक्तित्वका रूपमा आँकलन गर्न सकिन्छ ।

३.२.१ कवि व्यक्तित्व

ज्योति प्रकाश जोशीको कवि व्यक्तित्वको झट्का वि.सं. २०१७ सालदेखि **कृष्णको शिखा जुडी** भन्ने बझाङी खण्डकाव्यबाट कविताबाट उद्घाटित हुन्छ । जुन हाल अप्रकाशित रूपमै प्राप्त छ र २०२८ सालमा लेखेको **गणेशकुमार विवादम्** खण्डकाव्य अप्रकाशित पाण्डुलिपिमा नै रहेको छ ।[२७] २०३७ सालमा '**मर्त्याधिकारक**' खण्डकाव्य प्रकाशित छ । कवितातर्फ त्यति निरन्तरता हुन नसकिएकाले कवित्वको प्रतिभालाई मूर्तरूप मात्र प्रदान गरेका छन् । जोशीका सृजनामा सङ्ख्यात्मक दृष्टिले थुप्रै कविता भए पनि प्रकाशित रूपमा दुई खण्डकाव्य, रहेका छन् भने दुई दर्जन भन्दा बढी कविता प्रकाशित भएका छन् । उनका कविता र खण्डकाव्य अन्याय अत्याचार रूढिवादी, परम्परामाथि तीखो व्यङ्ग्य निरङ्कुशताको अन्त्य प्रजातान्त्रिक/लोकतान्त्रिक दलाधिकारको व्यावस्था हुनु पर्ने भनी कविता मार्फत जोडदार माग गरेका छन् । यसरी उनको कवि व्यक्तित्व साहित्यिक लेखनका लागि उत्प्रेरक भएर पनि ज्यादै गौण रूपमा रहेको पाइन्छ ।

३.२.२. कथाकार व्यक्तित्व

ज्योति प्रकाश जोशीको एउटै मात्र कथा रहेको पाइन्छ । **सत्यार्थै शक्तियुपासना** शीर्षक दिएर २०५६ सालमा **ज्योतिष दर्पण** मासिक पत्रिकामा प्रकाशित भएको पाइन्छ । [२८] उनको यस कथामा शक्तिको उपासना गर्नु पर्ने शक्तिको उपासनाले मरेको मान्छे जिउँदो हुने र भूतप्रेतलाई आफ्ना घरायसी कामकाजमा लगाउन सकिने, पतिपत्नी बिचको प्रेम प्रणमको प्रसङ्ग रहेको पाईन्छ । यसरी जोशी कथाकारका रूपमा त्यक्ति सशक्त नभए पनि उनलाई आध्यात्मिक कथाकारका पंक्तिमा भने राख्न सकिन्छ ।

३.३.३ साहित्येतर व्यक्तित्व

साहित्येतर व्यक्तित्व भन्नाले साहित्यिक योगदान बाहेक अन्य क्षेत्रमा कुनै तरिकाले योगदान दिई आफ्नो स्वत्व कायम राख्न सक्नु हो । ज्योति प्रकाश जोशीको साहित्येतर क्षेत्रमा प्रशस्तै कार्य गरी आफ्नो प्रतिष्ठा कायम राख्दै समाजमा पूज्य र मान्य बनी समाजलाई प्रेरणा समेत दिएका छन् । उनका साहित्येतर व्यक्तित्वलाई निम्न वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

३.२.४ समाजसेवी व्यक्तित्व

---

[२७] प्रत्यक्ष पाण्डुलीपिका आधारमा ।

[२८] ज्योतिष दर्पण, **मासिक पत्रिका,** २०५६, वर्ष ६, अङ्क १, आश्विन, पृ. १८ ।

मानिस सामाजिक प्राणी भएकोले उसले समाजमा रही भ्याएसम्म समाजका लागि केही गरेर आफ्नो प्रतिष्ठा कायम राख्ने अभिरुचि राखेको हुन्छ र समाजप्रति उसले आफ्नै धारणा बनाएको हुन्छ । समाजको उन्नति र सामाजिक हकहितका लागि व्यक्ति समर्पित हुनुपर्छ र व्यक्तिले स्वार्थभन्दा परार्थको र देशका हितका लागि सचेष्ट भई अनवरत रूपमा मानवीय कर्तव्यको बोध गराउनु पर्दछ भन्ने सोचाई राख्ने ज्योति प्रकाश जोशी २०२४ सालमा तत्कालीन महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालय, दाङको प्रारम्भिक समितिको सचिव भई २ वर्ष निःशुल्क कार्य गरेको र पछि २०२६ सालदेखि ३० सम्म आफ्नै गृह जिल्ला बझाङ्को थलारा मा.वि. खोलीका स्थापना कालका वि.व्य.स.को सचिव सँग उक्त विद्यालयकै निशुल्क शिक्षक भई चार वर्ष शिक्षण गरी उदाहरणीय बनेका छन् ।

ज्योति प्रकाश जोशी सनातन धर्म सेवा समिति बझाङ्का अध्यक्ष २०४७/४८ मा भएका थिए । बालमन्दिर बझाङ् चैनपुरका अध्यक्ष २०४७/४८ सालमा भएको पाइन्छ ।[२९] उक्त मन्दिर निर्माणका लागि आफ्नो सक्दो योगदान दिएको जोशी बनाउँछन् सुदूरपश्चिम साहित्य समाज कैलालीका आजीवन सदस्यका साथै कैलाली धनगढी जनपुस्तकालयका सदस्य समेत भैसकेको पाइन्छ । सु.प. साहित्य समाज व्यवस्थापन समितिको चतुर्थ निर्वाचन २०६० आषाढ ७ मा सदस्य भई काम गरेको पाइन्छ ।[३०] समाजसेवी संस्थालाई चन्दा दिनमा पनि पछि परेनन् । यसरी ज्योति प्रकाश जोशीले मूलतः शैक्षिक, धार्मिक, अन्य क्षेत्रका माध्यमबाट जीवनका बहुमूल्य समयलाई समाजप्रति परिलक्षित गरी सामाजिक व्याक्तित्वका रूपमा आफूलाई प्रतिष्ठित गराउन सक्षम भएका छन् ।

३.३ बाह्य व्यक्तित्व

बाह्य व्यक्तित्व भन्नाले कुनै पनि व्यक्तिको शारीरिक आकार प्रकार र झट्ट हेर्दा आभास हुन आउने प्रभाव विशेषलाई लिइन्छ । ज्योति प्रकाश जोशीको व्यक्तित्वलाई हेर्दा उनी गहुँगोरो हृष्टपुष्ट शरीर पाँच फिट आठ इन्च उचाइका छन् । ठूलो ललाटमा बुढ्यौलीका रेखा कोरिएका र सुस्त हिँडाइ भएका पैदल हिँड्न बढी रुचाउने ६९ वर्षका जोशी समग्रमा भन्नुपर्दा शारीरिक दृष्टिले आकर्षक देखिन्छन् । तालु खुइले, रातो कपाल देखिनु अनुहारमा लामा लामा दाह्री जुँगाले वास्तवमै अनुहार मात्र व्यासजस्ता नभई वुद्धि विवेक र संस्कृत वाङ्मयका प्रकाण्ड विद्वान् भएकाले व्यास भन्नुमा अत्युक्ति नहोला भनि उल्लेख गरेको पाइन्छ ।[३१] एकताका उनी जोगी भेषमा हिँड्ने भएकाले उनलाई जोगेपण्डित भनी बोलाउने गरेको चर्चा उल्लेख गरेको

---

[२९] भूरिप्रकाश जोशी पूर्ववत् , पृ. ३ ।

[३०] **सुरभी,** वर्ष ९, अंक ८, २०६१, आषाढ-असोज, पृ. १४ ।

[३१] भूरिप्रकार जोशी, **ज्योतिप्रकाश जोशीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व** (बझाङ स्नातक शोधपत्र, जय पृथ्वी क्याम्पस), २०६३, पृ. ६ ।

पाइन्छ ।[३२] मसिना-मसिना अक्षर पढ्नलाई चञ्चल आँखा माथि रातो फ्रेम भएको पावरदार सफा चस्मा, साधारण पहिरनबाट उनी शान्त, सौम्य, शिष्ट र विनम्र देखिन्छन् । बृहतज्ञानका कारण सोधेको कुराको जगवाफ दिँदा भने सोधे भन्दा (बढी) व्यापक उत्तर दिएर प्रश्नकर्तालाई एकछिन अल्मल्याई दिने यिनको स्वभाव छ । जोशीले पाहुनालाई यथाशक्य सेवा सत्कार गर्न मन पराउँछन् । उनी सबैलाई आदर गरेर बोलाउने गर्दछन् र सबैसँग राम्रो व्यवहार गर्दछन् ।

३.३.१ आन्तरिक व्यक्तित्व

आन्तरिक व्यक्तित्व भन्नाले कुनै पनि व्यक्तिमा रहेको आन्तरिक प्रवृत्तिहरूको समष्टि हो । जस अन्तर्गत व्यक्तिमा अन्तर्निहित शील, स्वभाव, आचरण र प्रवृत्तिहरू पर्दछन् । यिनै कसीमा जोशीलाई हेर्दा ग्रामीण (सामान्य) मध्यम परिवारमा जन्मेर पनि बाल्य जीवनमा विभिन्न आरोह अवरोह सहँदै आफ्नो उद्देश्य एवं कर्तव्यबाट कहिल्यै बिमुख नभएका जोशी गम्भीर र शान्त देखिन्छन् । जोशीले बाल्यकालका केही क्षणमात्र मातृ पितृ सुख भोग गर्न पाउँछन् भने त्यस पछिको बाल्यकालको समय भने डडेल्धुरा जिल्लाको तिलाडी पोखारा बस्ने उनका काका निलकण्ठ जोशीसँग व्यतित भएको पाइन्छ । उनका काकाले सञ्चालन गरेको गुरुकुलमा केही वर्ष अध्ययन अध्यापन गर्ने गरेको पाइन्छ । उनले २०१० सालमा १२ वर्षको उमेरमा श्रीमद्भागवद् महापुराण वाचन गरेको थिए । बाल्यकालको समय बुवासँग पछि काकाको रेखदेखमा हुर्केकाले उनको बाल मस्तिष्कमा गम्भिर प्रभाव परेको थियो । जोशीको बाल्यकाल डडेल्धुरा जिल्लामा काकासँग वितेको पाइन्छ । उनी सामाजिक कार्य गर्न विशेष रुचाउँछन् । यस्तै आदर्श विचार तथा व्यवहार आमाको सान्निध्यमा हुर्केका जोशी पनि यही अनुरूप भावना आएको छ ।

जोशी बझाङमा रहँदा विद्यार्थी अवस्थादेखि नै नेपाली कांग्रेसप्रति झुकाव राख्थे र बझाङलाई छुट्टै राज्य बनाउने भनी गरेको गोली काण्डमा संलग्न भएका थिए ।[३३] सरल व्यवहार मित्र उच्च भावनालाई संगालेर आडम्बरहीन तथा मान्छेका प्रवृत्ति अनुसार उसप्रति देखाउन सक्ने व्यावहारिक कुशलताले गर्दा हरेक वर्ग र तहका मान्छेहरूसँग सम्पर्क राख्न सक्ने क्षमता उनमा रहेको छ ।

यस्ता स्वाभिमानी दृढ निश्चयी एवं कार्य कुशल जोशी समाजका निकै आदरणीय र प्रतिष्ठित स्थानमा छन् । ब्राह्मण परिवारमा जन्मेकाले घरमा चोखो निष्ठा धार्मिक आचरण, नियममा बिताउँछन् । स्वाभिमानी र स्वावलम्बी जोशीमा लगनशीलता एवम् धैर्यशीलता पर्याप्त छ । विद्यार्थी जीवनदेखि नै परी आउने विविध समस्यामा विचलित नभईकन सङ्घर्ष गर्दै नेपाली, संस्कृत र बझाङी अन्य भाषिका र साहित्यिक ज्योतिषी क्षेत्रमा समेत आफ्नो अस्तित्व

---

[३२] ज्योतिप्रकाश जोशीका अप्रकाशित पाण्डुलिपिमा उल्लेख छ ।

[३३] नेपाली राष्ट्रिय युवा पाक्षिक, **'रङ्गमञ्च'**, वर्ष ९, अङ्क ९, पृष्ठ ६, २०५६/४/५-२० गते सम्म ।

राख्न सफल जोशीका व्यक्तित्वबारे विभिन्न व्यक्तिहरूबाट लिएको अन्तर्वार्ताबाट स्पष्ट हुन्छ । चाहिँदो असल न्यायिक र युक्तिपूर्ण सिद्धान्तप्रति अडिग र अचल रहनु, नराम्रो अन्यायपूर्ण, अव्यावहारिक कुराको स्पष्ट र राजतन्त्रको निर्दलीय तानाशाहीको व्यवस्थाको घोरविरोध खुलेरै गर्ने स्वभाव रहनु उनको स्वभाव नै देखिन्छ ।[३४] उनी चाकडी चाप्लुसी र गुलामी राजनीतिको गुट उपगुटबाट अलग रही स्वाभिमानका साथ आफ्नो सामाजिक, साहित्यिक, राजनीतिक गतिविधिहरूलाई बचाइराख्न चाहन्छन् ।

ज्योति प्रकाश जोशीको आन्तरिक व्यक्तित्वमा सहजता, सरलता, साहसिकता, मनोवैज्ञानिकता, कर्तव्यपरायणता र मिलनसारिता जस्ता विशेषताहरू पाइन्छन् ।

३.३.२ साहित्यक व्यक्तित्व

सार्वजनिक व्यक्तित्व भन्नाले मानिसले सर्वसाधारणको हितको लागि काम गरी आफु समाजमा चिनिने गरी उभिनु हो । ज्योति प्रकाश जोशीले व्यतित गरेका ६.५ दशक भन्दा बढी समय सामाजिक सङ्घ संस्था समाजको समुन्नतिमा खर्चेका छन् । यसका साथै पारिवारिक सामाजिक बाध्यताका बाबजुद पनि उनले आफ्नो भाषा र साहित्यप्रतिको मोहलाई त्याग्न नसकी समय-सयममा कलम चलाउँदै देश, समाज र जातिको उत्थानका लागि सेवा गर्दै आएका छन् । यस प्रकार उनको सार्वजनिक व्यक्तित्वलाई साहित्यिक व्यक्तित्व र साहित्येतर व्यक्तित्व गरी दुई वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

३.३.३ जागिरे तथा पेसागत व्यक्तित्व

ज्योति प्रकाश जोशीको जागिरे व्यक्तित्वलाई सरसरती हेर्दा २०२० सालमा भारतको बनारस स्थिति मरवाडी महाविद्यालय र वेदवेदाङ्ग महाविद्यालयमा शिक्षण पेसा अँगाल्न पुग्दछन् । उक्त महाविद्यालयमा चारवर्ष कार्य गरी पुनः स्वदेशमै आई २०२६ सालमा वझाङ जिल्लाको थलारा खोली मा.वि.का निशुल्क शिक्षक भई चार वर्षसम्म काम गरेको पाइन्छ । राजनीतिक प्रभावका कारण शिक्षण पेसा त्याग्नु परेको उनी बताउँछन् ।

३.३.४ धार्मिक व्यक्तित्व

ज्योति प्रकाश जोशी ब्राह्मण परिवारका व्यक्ति भएकाले धर्मप्रति अधिक आस्था र विश्वास राख्दछन् । धर्मप्रति बढी झुकावको प्रेरणा उनका पुर्खाबाट र बाल्यावस्था देखि नै गुरुकूलमा रुद्री, चण्डी, व्याकरण, अमरकोश, श्रीमद्भगवत्गीता, श्रीमद्भागवत् महापुरणको अध्ययन गर्नु र सन्ध्या जप, ध्यान, नित्यकर्म गर्नु पर्ने भएकाले त्यहाँबाट पनि धर्मप्रति आस्थाबढी रहेको पाइन्छ । उनले २०१० साल १२ वर्षको उमेरमा श्रीमद्भागवत् महापुराणको

[३४] मर्त्याधिकारक सम्पूर्ण पुस्तक, २०३७/५/७ ।

प्रवचन गर्ने अवसर पाएका थिए ।[३५] धर्मबाट नै संसार चलेको छ भन्ने जोशीको विचार रहेको छ ।

ज्योति प्रकाश जोशीले सु.प. का विभिन्न जिल्लाका साथै काठमाडौँदेखि पूर्वी नेपालसम्म श्रीमद्भागवत्महापुराण प्रवचन गरेको कुरा उनी बताउँछन् । काठमाडौँमा आयोजित श्रीमद्भागवत् ज्ञानमहायज्ञ तथा महामृत्युञ्जय महाअनुष्ठान अध्यात्मजागरण सप्ताह समारोहमा कविवर माधवप्रसाद घिमिरेद्वारा ज्योति प्रकाश जोशीलाई अभिनन्दन पत्र हस्तान्तरण गरिएको थियो ।[३६] मन्दिर निर्माण, विद्यालय भवन निर्माण वा सामाजिक कार्यका निम्ति श्रीमद्भागवत्मा नै र त्यहाँबाट उठेको रकम उक्त कार्यमा लगाउने गरेको उनी बताउँछन् । मगन्ते, भिखारी, साधुसन्तलाई कम्बल लुगा, कपडा आदि बाँड्नु आफ्नो कर्तव्य सम्झन्छन् । आफूले कैयौँ मन्दिरका लागि श्रीमद्भागवतबाट उठेको रकम मन्दिरका लागि दिने गरेको उनी बताउँछन् । गरिब दीनदुःखीलाई दान दिनु सहयोग गर्नु आश्रय दिनु जोशी महान् धर्म ठान्दछन् ।

३.३.५ अनुवादक व्यक्तित्व

ज्योति प्रकाश जोशीको संस्कृत भाषामाथिको राम्रो दख्खल, स्वाध्याय र तत्सम्बन्धी लेखन अभ्यासबाटै जन्मिन पुगेको हो । उनले आधा दर्जन भन्दा बढी खण्डकाव्य, कविता, लेख अनुवाद गरेका छन् । **मर्त्याधिकारक** आफैले संस्कृतका श्लोकमा लेखी आफैले उक्त श्लोकको नेपाली गद्यमा अनुवाद गरेका छन् । उनको यो हालसम्मको प्रथम प्रकाशित कृतिको रूपमा पहिलो खण्डकाव्य हो । संस्कृतका दृष्टिकोणबाट यो कृति खण्डकाव्य भए पनि नेपाली दृष्टिकोणबाट यो एउटा गद्य अनुवादकारी कृति मात्र हो यसपछि उनले **शनिमहामृत्युञ्जय** अप्रकाशित छ भने **उपदेश** कविता नेपालीमा अनुवाद गरी प्रकाशित पाइन्छ । **भूपति र भूर्दण्ड** संस्कृतबाट नेपालीमा अनुवाद गरेका छन् **भूपति र भूर्दण्ड** उनको दोस्रो खण्डकाव्य हो यो मालिका पत्रिकामा प्रकाशित छ । **नेपालमा आजको आवश्यकता** केही संस्कृतका श्लोकको नेपाली पद्यमा अनुवाद गरी प्रकाशित गरेको पाइन्छ । **सङ्ग्रहितानुवादीत** शीर्षक दिएर मौलिक संस्कृतका श्लोक नेपाली कवितामा अनुवाद गरी प्रकाशन गरेको पाइन्छ । **धर्म नै शान्ति : शान्ति नै धर्म हुन्** शीर्षक दिएर संस्कृतको पौराणिक श्लोकको नेपाली गद्यमा अनुवाद गरेका छन् । यसरी जोशीले आफैले निर्माण गरेका संस्कृतका श्लोक हुन् वा वेदका, श्लोक हुन् तिनलाई कुनै गद्यमा र कुनै पद्यमा अनुवाद गरेर आफ्नो अनुवादक प्रतिभालाई पनि देखाउन पुग्दछन् ।

३.३.६ ज्योतिषी व्यक्तित्व

---

[३५] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी ।

[३६] प्रत्यक्ष प्रमाणका आधारमा ।

ज्योति प्रकाश जोशी साहित्यिक क्षेत्रमात्र नभई ज्योतिषी क्षेत्रमा पनि ठूलो भूमिका रहेको पाइन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय ज्योतिष सम्मेलनको संक्षिप्त टिपोट शीर्षक अन्तर्गत पं. ज्योति प्रकाश जोशीले प्रस्तुत आयुर्वेद र ज्योतिषका बारेमा चर्चा गरेको भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ ।[३७] २०५२ सालमा ज्योतिष हेराइबाट सरकारको भविष्यवाणी ए.मा.ले. मा खग्रास सूर्य ग्रहण, नेपाली काँग्रेसमा खण्डग्रास, सूर्यग्रहण लाग्ने र देशको अवस्था बिग्री शान्ति भङ्ग हुने कुराको घोषणा क्यासेट मार्फत गरेको पाइन्छ ।[३८]

ज्योति प्रकाश जोशीले सन् १४–१७ मार्च २००० (वि.सं. २०५७) मा भारतको कलकत्तामा भएको एशियाली ज्योतिष सम्मेलनमा प्रथम भई स्वर्णपदका साथै ज्योतिष विश्वविजय एवार्ड प्राप्त गरेको पाइन्छ ।[३९] जोशीले प्राज्ञ डा. देवीप्रसादज ओझाको जन्म लग्न कुण्डली निर्माण गरी ओझाको भविष्यवाणी गरेको पाइन्छ । ६३ वर्षदेखि बिरामी भई ६७ मा स्वर्गारोहण हुने भनी गरिएको भविष्यवाणी हुबहु मिलेको पाइन्छ ।[४०]

ज्योति प्रकाश जोशीले 'स्व. जब्बरे खड्काको जन्मपत्रिका विस्तरण' शीर्षक दिएर जन्मकुण्डली निर्माण गरेको पाइन्छ ।[४१] तत्कालीन राजा ज्ञानेन्द्रले आफ्नो हातमा शासनसत्ता लिएपछि जोशीले २०६१ सालमा जेलबाट जगल्लग्नानुसार गरेको भविष्यवाणी २०६२ असोजबाट देशमा अशान्ति, अराजक, राजा र मन्त्रीमा वैमनस्यता हुने र २०६३ सालमा सत्ताच्यूत हुने भनी गरेको भविष्यवाणी हुबहु मिलेको थियो ।[४२] जोशी ज्योतिष विधामा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा पनि विशिष्ट व्यक्तित्व रहेको पाइन्छ । जोशी ज्योतिष हुन भनी निम्नानुसार प्रष्ट्याइएको पाइन्छ ।

कवि श्री जोशी संस्कृत भाषाका प्रकाण्ड विद्वान् तथा विश्व प्रसिद्ध ज्योतिष समेत हुनुहुन्छ भनी **नयनेश्वरी** पत्रिकामा उल्लेख गरिएको छ ।[४३] त्यसैगरी 'लेखक प्रसिद्ध विद्वान् एवम् अन्तर्राष्ट्रिय ज्योतिष सम्मेलनबाट पुरस्कृत ज्योतिष हुनुहुन्छ' भनी **महामाया पत्रिकामा** उल्लेख गरेको पाइन्छ ।[४४] त्यसैगरी पङ्क्तिकारः ज्योतिष विश्वविजय, ज्योतिष महाराज, विद्यावाचस्पति ज्योतिष भूषण, अन्तर्राष्ट्रिय उपाधिद्वारा विभूषित गरिएका थिए । भनी जब्बरे खड्का परिवोध

---

[३७] ज्योति दर्पण मासिक पत्रिका २०५६ वर्ष ७, अङ्क १, पृ. १३ ।

[३८] भूरिप्रकाश जोशी, पूर्ववत्, पृ. ८ । ।

[३९] प्रत्यैक्ष प्रमाणपत्रका आधारमा, पृ. १७ ।

[४०] देवीप्रसाद ओझा, सम्झना र अभिव्यक्ति स्मृतिग्रन्थ, २०६४/२/६,, पृ १६

[४१] स्व. जब्बरे खड्काको परिवोध (स्मृतिग्रन्थ) २०६५, पृ. २७ ।

[४२] नेपाल टाइम्स दैनिक, २०६१ फागुन २४ गते सोमबार, धनगढी, कैलालीबाट प्रकाशित ।

[४३] नयनेश्वरी, वर्ष १, प्रवेशाङ्क २०५७, धनगढी, कैलालीबाट प्रकाशित ।

[४४] महामाया वर्ष २, अंक २, २०५७, कार्तिक, पृ ३७, धनगढीबाट प्रकाशित पत्रिका ।

स्मृतिग्रन्थमा उल्लेख गरिएको छ ।[४५] त्यस्तै विद्यावाचसपति, आचार्य पं. ज्योतिष ज्योति प्रकाश जोशी ज्योतिष विश्वविजय ज्योतिष महाराज ज्योतिष भूषण स्वर्ण पदोपलब्धितः । भनी प्राज्ञ डा. देवीप्रसाद ओझास्मृति ग्रन्थमा उल्लेख गरिएको छ ।[४६] त्यसैगरी ज्योतिष विश्वविजय ज्योतिष महाराज विद्यावाचस्पति ज्योतिष भूषण स्वर्णपदकद्वारा देवकान्त पन्त स्मृतिग्रन्थमा उल्लेख गरेको पाइन्छ ।[४७]

३.३.७ राजनैतिक व्यक्तित्व

ज्योति प्रकाश जोशीले कविता, खण्डकाव्य, कथा, ज्योतिष, लेखक, सामाजिक, धार्मिक साहित्यिक व्यक्तित्व जत्तिकै सशक्तता राजनीतिक व्यक्तित्वमा रहेको पाइन्छ । उनले नेपाली काँग्रेसको साधारण सदस्यता २०१४ सालमा लिएको पाइन्छ भने क्रियाशील सदस्यता २०१९ सालमा लिएको बुझिन्छ ।[४८] २०१७ साल बझाङलाई छुट्टै राज्य बनाउने काण्डमा संलग्न रहेको उनी बताउँछन् ।[४९] २०३२/०३३ सालमा पञ्चायतको भण्डाफोर अभियानमा संलग्न रहेका थिए । जोशी राजनीतिमा सक्रिय रहेको निम्न उदाहरणबाट प्रस्ट हुन्छ ।

"टिचर भए बहुदलका निर्दलको सरकार, पेल्न थाल्यो माथिबाट त्यस्ताको घरबार । २०२७ साल श्रावण मास ५ गतेका दिन, आयोवाढी थलारामा दुःख लागे आर्लिन ।"[५०]

आजको यो एकाधिकार को हो किन आयो भने तर्क तर्फ जाँदै हुनुहुन्छ भने त्यही एकमात्र राणातन्त्र पाउनु हुनेछ । जो मृतक राणातन्त्रको अर्को रूप पिचास भएर फर्क्यो यस्ता दुःख कुनै रौरव कुम्भिपाक नरक छैनन् र कारागारमा हुँदैनन् भने नरक र कारागारमा दुःख भए पनि स्वतन्त्रता छिनिदैन भनी **मर्त्याधिकारक**मा उल्लेख गरिएको छ ।[५१]

ज्योति प्रकाश जोशी २०३१/०३२ सालतर्फ कोटभैरव गाउँ पञ्चायतको उप-प्रधानपञ्च समेत भएका थिए । उनी उप-प्रधानपञ्च भएपछि जनताले पाउनुपर्ने भोकमरी राहत कार्यक्रमका लागि बझाङ प्रहरी हिरासतमा ५ दिन रहेको पाइन्छ । यो नै जोशीको पहिलो जले जीव्न मान्न सकिन्छ ।[५२] जोशी २०३६/०३७ सालमा बहुदलीय व्यवस्थाका प्रचार प्रसार

---

[४५] स्व. जब्बरे खड्का परिवोध (स्मृतिग्रन्थ), २०६५, पु. २२ ।

[४६] देवीप्रसाद ओझा : सम्झना र अभिव्यक्ति (स्मृतिग्रन्थ), २०६, पृ. १६०।

[४७] देवकान्त पन्त स्मृतिग्रन्थ, २०५९, पृष्ठ ५७ ।

[४८] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी ।

[४९] नेपाली राष्ट्रिय यूवा पाक्षिक रङ्गमञ्च, पूर्ववत् ।

[५०] खप्तडको सेरोपेरो रजग जयन्ती स्मारिका, २०५०, वर्ष १, अंक १, चैत्र, पृ. २२, लोक ८ ।

[५१] मर्त्याधिकारक. २०३७/९/५, पृ. ६, श्लोक २५ को अर्थ ।

[५२] भूरिप्रकाश जोशी, पूर्ववत, पृ. ७ ।

अभियानमा संलग्न रहेको बुझिन्छ । उक्त कार्यक्रममा संलग्न रहेको भनी २०३८ फाल्गुन ३० गतेका दिन कञ्चनपुर जिल्लामा नजरबन्द रहेको र अञ्चल अदालतको आदेशमा रिहा भऐका थिए । २०३९ सालमा कालो दिवस मनाउने क्रममा कञ्चनपुरमा ४५ दिन जेल जीव्न बिताएको पाइन्छ ।[५३] २०४२ सालको सत्याग्रहमा कैलाली जिल्लामा प्रहरी हिरासतमा रहेको उनका छिमेकी बताउँछन । २०४२/०४३ सालसम्म नेपाली काँग्रेस बझाङ जिल्लाको पार्टी सचिव भएका थिए भने २०४३ सालबाट नेपाली काँग्रेस जिल्ला सभापति भई १७ वर्षसम्म काम गरेको उल्लेख गरिएको छ ।[५४] २०४३ सालदेखि प्रत्येक महाधिवेशन महा समिति सदस्य रहेको पाइन्छ । २०४६ को जनआन्दोलन पूर्व घरबाटै प्रहरी नियन्त्रणमा रहेका जोशी बझाङ्ग कारागारबाट प्रजातन्त्रको पुनर्वहालीपछि मात्र कारागार मुक्त भएको उनी बताउँछन् २०४८ सालको स्थानीय निकाय चुनावमा वडा सदस्य पदमा निर्वाचित भएको र २०५४ सालको स्थानीय निकायको चुनावमा वडा सदस्यमा हारेको उनी बताउँछन् । [५५]

नेपालको बदलिँदो राजनैतिक घटनाक्रमको प्रत्यक्ष असर ज्योतिप्रकाश जोशीमा पनि पर्न गएको पाइन्छ । २०६१ ज्येष्ठ १९ गते राजाले आफ्नो हातमा शासन सत्ता लिनुपूर्व १८ गते रातिबाट नै प्रहरीको प्रत्यक्ष निगरानीमा रहेका जोशी कैलाली प्रशासन कार्यालयको पूर्जी मुताविक उनको सुरक्षाका लागि तीन महिना जेलचलान गरेको उनी बताउँछन् । उक्त जेलमा १०५ दिन रहेका जोशी बिग्रदो स्वास्थ्यका कारण अञ्चल अस्पतालको रिपोर्टका आधारमा कारागार मुक्त भएको र औषधोपचार पछि बझाङ गई २०६२/६३ को जनआन्दोलनको सक्रिय नेतृत्व गरेको बुझिन्छ ।[५६] बेलाबखत राजनीतिमा हुने खिचातानीका विरुद्ध लेखिरहने र मध्यमार्गी धारमा रहने जोशी अवसरवादी तत्त्वबाट धोका पाइसकेको बताउँछन् । उनले राजनैतिक क्षेत्रमा राज्यतर्फबाट पाउनुपर्ने सम्मान भने पाएको देखिदैन । तापनि जनमानसबाट प्राप्त गर्नुपर्ने मान सम्मानका क्षेत्रमा उनी अग्रस्थानमा रहेका छन् भनी उल्लेख गरिएको छ ।[५७] २०६०/५/३ मा नेपाली काँग्रेस कैलाली जिल्लाबाट जोशीलाई प्रशंसापत्र प्रदान गरेका छन् ।[५८]

ज्योति प्रकाश जोशी हाल स्वास्थ्य अवस्थाका कारण राजनीतिमा सक्रियताका साथ लागेको पाइँदैन । उनी मुटु रोगबाट पीडित भएकाले औषधोपचारमा संलग्न रहेका छन् । यसरी

---

[५३] ऐजन ।

[५४] छिमेकीबाट प्राप्त जानकारी ।

[५५] नेपाल राष्ट्रिय युवा पाक्षिक , पूर्ववत् पृ. ६ ।

[५६] छोरा सूर्यप्रकाश जोशीबाट प्राप्त जानकारी ।

[५७] छोरा भूरिप्रकाश जोशीबाट प्राप्त जानकारी ।

[५८] भूरिप्रकाश जोशी पूर्ववत्, पृ. ७ ।

जोशी पटकपटकको जेल नेलबाट प्रताडित भएकोले राजनीतिमा सशक्त भएर लागेको देखिन आउँछ ।

३.३.८ मातृभाषा साहित्य लेखक व्यक्तित्व

ज्योति प्रकाश जोशीले मातृभाषिकामा पनि कलम चलाएको पाइन्छ । उनले २०१९ साल भारतको वनारसमा अध्ययन गर्ने सिलसिलामा **विश्वसन्देश** पत्रिकामा 'ग्वालोगोठालो संवाद' कविता प्रकाशित भएको र हाल उक्त अंश आफूसँग नरहेको भनी जानकारी दिएका छन् ।[५९]जोशीका मातृभाषामा लेखिएका प्रकाशित कृति यसप्रकार रहेका पाइन्छन् ।

कृष्ण चरित्रको बझाङी भाषामा अनुदित गरेको पाइन्छ ।[६०] भने त्यसैगरी छोराको अकर्मण्यताबाट क्षुब्ध भएर आमाले छोरालाई भनेको बझाङी "लोकलयमा" एक श्लोके सुक्तिमय पद्यरचना रहेको छ ।[६१] त्यसैगरी बझाङी भाषामै रहेको 'एकाका दुई चेली' कविता पनि रहेको पाइन्छ ।[६२] भने सक्याको बहुदल कविता मातृभाषा (बझाङी) मा लेखेको पाइन्छ ।[६३] उक्त कविता प्रकाशित छन् भने अप्रकाशित यसप्रकार रहेका छन् ।

कृष्णको शिखा जुडी खण्डकाव्य, २०१७ पौषबाट २०१९ मा लेखेर पूरा गरेको उक्त खण्डकाव्य बझाङी (मातृभाषा) मा अप्रकाशित रहेको पाइन्छ । गणेशकुमार विवादम २०२८ सालमा बझाङी (मातृभाषा) मा लेखेको खण्डकाव्य हो भने बझाङी भाषिकाको व्याकरण पनि अप्रकाशित रूपमै रहेको पाइन्छ ।[६४]

३.४ निष्कर्ष

ज्योति प्रकाश जोशीको समग्र जीवनका पक्षहरूमा, महत्त्वपूर्ण कार्यहरू र तिनबाट बनेका उनको उच्च व्यक्तित्व तथा तिनै जीवनका विविध पक्षहरू र व्यक्तित्वको प्रभाव उनको कृति लेखनमा परेको देखिन्छ । उनको पारिवारिक आस्था तत्कालीन समाज, राजनीतिक परिवशे शिक्षा र शिक्षण पेसाको परिणाम स्वरूप उनले नेपाली भाषा, मातृभाषा र साहित्यको क्षेत्रमा ठूलो योगदान दिएको देखिन्छ । यसरी हेर्दा अत्यन्त परिश्रमी, व्यस्त गहन अध्ययन अनुसन्धान, अनुसन्धान गर्नै जोशीको व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरू रहेका छन् । गहुँगोरो वर्णका जोशीका

---

[५९] ऐजन ।

[६०] प्रत्यक्ष प्रमाणका आधारमा ।

[६१] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी ।

[६२] खप्तडको सेरोपेरो रजत जयन्ती स्मारिका, पूर्ववत्, पृ. १५,३१ ।

[६३] **सुरभि**, पूर्ववत्, पृ. २६ ।

[६४] **मालिका**, पत्रिका वर्ष ९, २०६२, पृ. ४५।

साहित्यिक व्यक्तित्व र साहित्येतर व्यक्तित्व गरी दुई प्रकारका छन् । खण्डकाव्य, कविता, कथा, लेख लेख्ने जोशी स्रष्टा व्यक्तित्व प्रबल रहेको छ ।

चौथो परिच्छेद

ज्योति प्रकाश जोशीको साहित्यिक कृतिको विश्लेषण

ज्योति प्रकाश जोशीको साहित्यिक यात्रा २०१७ साल देखि हालसम्म रहेको छ । जोशीको साहित्यिक यात्रालाई निम्नानुसार दुई चरणमा विभाजन गरेर अध्ययन गरिएको छ ।

१. पहिलो चरण (वि.सं. २०१७-२०३६)

२. दोस्रो चरण वि.स. (वि.सं २०३७ देखि हालसम्म)

१. पहिलो चरण (वि.सं. २०१७-२०३६)

ज्योति प्रकाश जोशीको यो चरण लेखौटको चरण हो यस चरणमा रहेर उनले कृष्णको शिखा (जुडी) खण्डकाव्य (२०१७-२०१९), गणेशकुमार विवादम् खण्डकाव्य (२०२८) र यसै समयमा बझाङ भाषामा व्याकरण हेर्दा शीर्षकको पाँच श्लोके व्याकरण लेखेका छन् । यो गद्य र पद्यमा रहेको छ । उनको यो व्याकरण पनि अझसम्म पाण्डुलिपिमा सीमित रहेको छ । त्यस्तै राजा र भिखारी, ललितपुर पाटन जावलाखेल लगनखेल रिठुर प्रभावतीको विवाह, कविता पनि आजसम्म पाण्डुलिपिमा मात्रै सीमित रहेका छन् । यस चरणका कृतिहरूमा जम्मे अप्रकाशित रहेका छन् । त्यसैले यस चरणलाई लेखन प्रारम्भको चरण पनि मान्न सकिन्छ ।

२. दोस्रो चरण वि.स. (वि.सं २०३७ देखि हालसम्म)

यस चरणमा रहेर ज्योति प्रकाश जोशीले एक पुस्तकाकार कृति मर्त्याधिकारक खण्डकाव्य (२०३७) का साथै विभिन्न पत्र पत्रिकामा कविता, कथा, खण्डकाव्य र लेख रचना गरेका छन् । यसै क्रममा उनले थलारा माध्यमिक विद्यालय, कविता (२०५०) कृष्ण चरित्रको बझाङी भाषामा अनुदित , कविता (२०५०) , ज्न्मजन्मान्तरको औषधि लेख (२०५२) विरक्त नेपालीको पुत्रोपदेश, कविता (२०५५), श्री मन्मङ्गलमूर्तयेनमः भूमिका (मिति अज्ञात) सत्यार्थोशक्तियुपासना, कथा (२०५७), एकाका दुई चेली, कविता (२०५७) उपदेश, कविता (२०५७), सुर्मादेवी स्तोत्र, कविता (२०५८), भुपति र भूर्दण्ड, खण्डाव्य (२०५८), श्रीमद्देवकान्तपन्तस्य जीवन्युपलिख्यते, कावितात्मक ग्रहदसा विवरण (२०५९), रिठोरायुर्वेदीदुर्गा कवचम कविता (२०६०), श्रीरस्तु गौर्य नमः कविता (२०६१), घोडाघोडी ताल प्रचीन कैलाली कञ्चनपुर भाषामा , कविता (२०६१), ठेकराज तिमी नमर, कविता (२०६१), धर्म नै शान्ति, शान्ति नै धर्म, धर्म हुन्, लेखक (२०६२), सक्याको नहुदल, कविता (२०६२), सङ्ग्रहितानु कवितासंस्कृति (२०६३), श्रीमद्देवी प्रसाद ओझाया कर्माणी स्वभाकनी सम्भाव्यन्ते, कवितात्मक ग्रहदशाविवरण (२०६४), स्व. जब्बरे खड्काको जन्मपत्रिकाको विस्तरण कवितात्मक ग्रहदशाविवरण (२०६५), लाटास्मृतिस्तोत्र पाठ, कविता (२०६६), रहेका छन् । उनका यसै चरणका केही अप्रकाशित कृतिमा लाटास्मृति स्तोत्र, कविता (२०४०), रिठोरन्ते चिन्तनम् कविता २०४०) हुन् ।

प्रथम चरण ज्योति प्रकाश जोशीको लेखौटको चरण हो भने दोस्रो चरण उनको साहित्यिक लेखन र प्रकाशनको उर्वर काल (चरण) हो । यस चरणमा उनले थुप्रे खण्डकाव्य, कथा, कविता र लेखरचनाहरू लेखेर प्रकाशन गरेका छन् ।

४.१ पृष्ठभूमि

नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा आफ्नो पहिचान बनाइ सकेका ज्योति प्रकाश जोशीले नेपाली साहित्यका कविता, कथा तथा फुटकर लेखहरू लेखेका छन् । कविता विधा अन्तर्गत पनि यिनले केही फुटकर कविता दुई वटा खण्डकाव्यको पनि रचना गरेका छन् । जोशीका यिनै कृतिहरूको विश्लेषण तिनैसँग सम्बन्धित विधा सिद्धान्तका आधारमा यहाँ गरिएको छ ।

४.२ मर्त्याधिकारक खण्डकाव्यको विश्लेषण

४.२.१ परिचय

मर्त्याधिकारक खण्डकाव्य ज्योति प्रकाश जोशीले रचना गरेको पहिलो खण्डकाव्य हो । यसको प्रथम प्रकाशन २०३७ सालमा भएको हो । यो उनको पहिलो प्रकाशित कृति हो । यो खण्डकाव्य उनलाई संस्कृति र नेपाली गरी दुई भाषामा लेखेका छन् । यसको संस्कृत खण्ड श्लोकबद्ध रहेको पाइन्छ तर त्यसको नेपाली अनुवाद चाहिँ गद्यमा रहेको छ । यस कृतिमा लेखक ज्योति प्रकाश जोशीले व्यक्त गरेको अभिव्यक्तिबाट यो कृति संस्कृतको मात्र खण्डकाव्य हो । नेपालीमा यसलाई खण्डकाव्य भनिने आधारहरू प्राप्त हुँदैनन् । यस काव्यभित्र जोशीले निरन्तर क्रममा श्लोक सङ्ख्या दिए पनि भित्र बिचबिचमा उपशीर्षकहरू दिएका छन् । यी उपशीर्षकहरूको कथावस्तु एक शीर्षकको अर्को शीर्षकसँग मेल खाँदैन भने कतै एउटा शीर्षकभित्रको कथावस्तु पनि खण्डित भएको पाइन्छ । यसरी यस काव्यको कथा वस्तु खण्डकाव्यको कथावस्तु भन्दा फरक रहेको पाईन्छ । संस्कृतकै खण्डकाव्य मान्यताका आधारमा पनि यो खण्डकाव्य कृति हुन पुगेको छैन तर जोशीले '**मर्त्याधिकारक**'लाई खण्डकाव्य नै भनेका छन् । **मर्त्याधिकारक** शीर्षकबाट यसको शाब्दिक अर्थ लगाउँदा मरेको अधिकार अर्थात खोसेर दमन वा मारिएको अधिकार भन्ने जस्तो लाग्छ । यसभित्रका विषयहरू पनि विविध खालका रहेका छन् । सुरुमा मर्त्याधिकार शीर्षक नै दिएर मङ्गलाचरण गरिएको छ । त्यससँगै दलावतारको व्यवस्था पनि सँगै प्रस्तुत गरिएको छ । एकदलीय शासनका विरुद्ध लेखक उभिएका छन् । दोस्रो उपशीर्षकका रूपमा **हलि नछोड बलि छोड** उपशीर्षक दिएको छ । यसभित्र चारैजातका मान्छेले हलो जोत्न नछोड्नु बरु कुप्रथाका रूपमा रहेको बलिप्रथालाई छोड्नु भन्ने आग्रह गरिएको छ । यसैभित्र नारी सम्बन्धी पुनर्विवाह, विवाह गर्दा पतिसँग सपथ राख्ने कुरा, वेदवाणी आदि कुराको चर्चा गरिएको छ । तेस्रो उपशीर्षकका रूपमा **गर्भ शिक्षा र चेतना शिक्षा** रहेको छ । यस उपशीर्षकभित्र गर्भभित्र नै समस्त प्राणीहरूले विद्या अध्ययन गर्दछन् र त्यही अनुसार व्यवहारी बन्दछन् । अनि गर्भमा नै तिनीहरूले खाद्य शास्त्र, मोहशास्त्र,गणितशास्त्र, कामशास्त्र, निद्राशास्त्र आदि शास्त्रको ज्ञान गरेका हुन्छन् भन्ने कुरा गरिएको छ । यसै भित्र राष्ट्रचिन्ह सम्बन्धी कुरा, राष्ट्रकल्याणका कुरा स्वत्रन्त्रताका कुरा, लोभी

पण्डितका, कुरा संस्कारका कुरा, नरक सम्बन्धी कुरा, वेदका कुरा,शत्रुताको कुरा, कानूनको कुरा, रोगीका कुरा, सबैका लागि वेदाधिकार सम्बन्धी कुरा, न्यायका कुरा, जारपुत्रको कुरा,सामन्तीका कुरा आदिका बारेमा पनि उल्लेख गरिएको छ । अन्तिम उपशीर्षकका रूपमा **सबै देशका लागि भन्ने** रहेको छ । यस उपशीर्षकमा राजा र जनताका बिच वैमनस्य नभई सद्भावपूर्ण व्यवहार गर्नु पर्छ भन्दै राजा महेन्द्रलाई व्यङग्यपूर्ण भाषामा निरङ्कशताको घोर विरोध गरिएको छ । राजा पृथ्वीनारायण शाहको एकीकरण र त्रिभुवनको उदारतालाई पनि यसमा विषयवस्तुको फेरोभित्र पारिएको छ । राजकाज सम्बन्धी पौराणीक ग्रन्थ वेदमा चर्चा भएका कुराहरू यहाँ गरिएका छन् ।

यसरी समष्टिमा हेर्दा राजनीतिक सामाजिक ऐतिहासिक विषयका साथै अन्य विविध विषयहरू समेटिएको अनूवादित कृतिका रूपमा यो खण्डकाव्य देखापर्दछ ।

४.२.२ शीर्षक

मर्त्याधिकारक शब्द मर्त्या+अधिकार दुई शब्द मिली बनेको छ । यसको अर्थ जोशीका अनुसार मानिसको अधिकारका लागि निर्माण गरिएको हुनाले यसको नाम 'मर्त्याधिकार' राखिएको हो । 'मर्त्याधिकार' शीर्षकमा मूलतः तत्कालीन निर्दलीय शासनको विरोध, राजा र प्रजाबिचको सम्बन्ध, समाज र पण्डितका बिचको सम्बन्ध, हलि प्रथा र वलि प्रथाका बिचको सम्बन्ध जस्ता कुरालाई समेट्न खोजिएको छ । यी सबै कुराले पनि मानिसको अधिकारलाई नै सङ्केत गर्न खोजेका छन् । अर्को ढङ्गमा भन्दा तत्कालीन राजा महेन्द्रले लागू गरेको निर्दलीय पञ्चायती व्यवस्थाको विरोध गरी जनताले आफ्नो नैसर्गिक अधिकार प्राप्त गरेर र स्वतन्त्रता पूर्वक बाँच्न पाउनु पर्छ भन्ने आशयका पनि प्रकट गरिएको छ । यसरी यसको मुख्य विषयका शीर्षकका बिचमा राम्रो तालमेल मिलेको देखिएकाले यस खण्डकाव्यका लागि चयन गरिएको शीर्षक सार्थक नै रहेको छ ।

४.२.३ विषयवस्तु

मर्त्याधिकारक खण्डकाव्यको विषयवस्तु कुनै एक पक्षीया एकपक्षीय नभएर विविध पक्षलाई समेटिएको पाइन्छ । यसको मुख्य उद्देश्य एक दलीय शासनको अन्त्य र बहुदलीय प्रजातन्त्रको पुनर्वाहालीको आकाङ्क्षा गरिएको छ । यस भित्र राजाको कर्तव्य, मन्त्रीको कार्य, सभाध्यक्षको क्षेत्र, संविधानका कुरा, न्याय प्रणाली, भय रहित समाजको कल्पना, हतियारको कुरा, विवाहका कुरा, नारी स्वतन्त्रताका कुरा आदि विविध विषयहरू समेटिएका छन् । यसमा प्रयुक्त विषयवस्तु**लाई** राजनीतिक, सामाजिक, ऐतिहासिक र विविध गरी चार भागमा छुट्याउन सकिन्छ ।

४.२.४ राजनीतिक

मर्त्याधिकारक भित्र प्रस्तुत राजनीतिक विषय महेश्वर आदि देवताहरूलाई सम्बोधन गर्दै नेपाल आमाको आँसु पुछ्न प्रजातान्त्रिक दलावतारको व्यवस्था गर्नुपर्ने कुरा बताइएको छ । कुनै पनि राजाको राज्य जनताको हातमा हुन्छ भने जनतामुखी भएकै कारण राजा हरिश्चन्द्रको

राज्य रह्‌यो र जनता रूष्ट हुँदा हरिण्य कश्यपुले अवध्यबर पाएर पनि नासिनु पऱ्यो । त्यसैले राजाका लागि जनाशीर्वाद समान अर्को कुनै वरदान हुँदैन भन्ने दृष्टिकोण यसमा व्यक्त भएको छ । प्रजाको अधिकारी त्यही हो जो जनता मुखी हुन्छ अनि सबै भन्दा माथिको धर्म जनतालाई स्वतन्त्र तुल्याउनु हो भन्ने भाव भाव यहाँ व्यक्त भएको छ । एक मात्र स्वतन्त्रताको दानले सबैलाई सुखी तुल्याउने हुँदा आत्माले चिताएको तन्त्र नै स्वतन्त्रता हो; त्यस कारण स्वतन्त्रतामा नै सबै खुसी हुन्छन् भन्ने धारणा यसमा व्यक्त गरिएको छ । नागरिकहरू नागरिक स्वतन्त्रता पाएर सुखी हुन्छन् । अर्थ/ पर्थ नबुझेका व्यर्थहरू नागरिकताको पत्र पाउँदै हर्षले गदगद हुन्छन र तिनै व्यक्ति भ्रष्ट हुन्छन् भनेर यसमा भनीएको छ । स्वतन्त्रविनाको पत्रले खुसी हुनु मादलको धिक्-धिक् आवाज जस्तै धिक्कार छ, भन्दै जनात्मा सधैँ बोली रहने कुरा यसमा बताइएको छ । शान्ति-शान्तिको पाठमा जति बल हुन्छ, त्यसको शतांश पनि अशान्तिमा बलनहुने कुरा यहाँ बताएको छ । क्रान्ति गर्नु पर्ने भए शान्ति जस्तै क्रान्ति गर्नु पर्दछ तर क्रान्ति जस्तै भ्रान्ति गर्नु हुँदैन यसले कहिल्यै शान्ति ल्याउँदैन भन्ने आशय यसमा प्रकट गरिएको छ । एकतन्त्रीय शासनले धनीहरूलाई मात्र फाइदा हुने कुरा बताई यसमा धनद्वारा नै परिचालित केन्द्रीय गणको दाइजे व्यवस्था नै एकतन्त्रको व्यवस्था हो भनेर भनीएको छ । जसरी गोठालाले लौरो लिएर गोरुलाई लखेटेर लैजान्छ त्यसरी एकाधिकारीहरूले जनतालाई लखेट्छन् भन्ने सटीक विचार यसमा व्यक्त गरिएको छ । यस खण्डकाव्यमा निर्दलीय व्यवस्थाका विरूद्ध लेखकले मिश्रितपूर्ण भाषामा राजनीतिको चर्चा गरेको पाइन्छ ।

४.२.५ सामाजिक

मर्त्याधिकारक भित्र देखिएको अर्को सशक्त पक्ष चाहिँ यसमा भएको समाज चित्रण हो । कविले यसमा सामाजिक जीवनमा देखापर्ने मूलभूत आवश्कता (गास,वास र कपास) मध्ये गाँसलाई महत्त्व दिएका छन् । गासको मूल स्रोत मानिने खेती गर्न हलीमा जोड दिएका छन् । जहाँ हलो छैन त्यहाँ हलाहल विषको जगजगी हुन्छ , त्यस कारण हलीलाई महत्त्व दिनुपर्ने कुरा बताई हाम्रो समाजमा चलेको बलि प्रथाको अन्त्य गर्नुपर्ने धारण अभिव्यक्त गरेका छन् । समाजका अपराधीलाई दण्ड दिँदा उचित न्याय दिनुपर्छ, चोरलाई नमारी चोरीलाई नास गर्नु पर्छ अनि शत्रु भए पनि आवेगमा आएर दण्ड दिनु हुँदैन भन्ने दृष्टिकोण कविको रहेको छ । दया र न्यायका आधारमा दण्ड दिँदा दण्डित व्यक्तिले पनि खुसी साथ दण्ड भोग गर्ने कुरा कवि बताउँछन् । राज्य गर्दा शास्त्र जान्ने, पराक्रम गर्ने, मुख्य मर्म चिन्न सक्ने, स्वदेशवासी, ठीक वेठीक निर्णय गर्न जान्ने, धार्मिक दयालु जनसमूहको विश्वास पाएको व्यक्तिलाई मन्त्री बनाउनु पर्छ भन्ने आशय यिनले यसमा व्यक्त गरेका छन् । तत्कालीन राज्य सत्ता र समाज बिच देखिएको दुरीलाई कम गर्ने हो भने सत्तासीनले जनतालाई स्वतन्त्रता दिनुपर्दछ अनि स्वतन्त्रता पाए पछि मात्र साराका सारा जनता खुसी हुन सक्छन् भनेर कविले यसमा भनेका छन् । स्वतन्त्रता नै जनताको धन हो भन्ने तर्फ कविको जोड रहेको छ । जसरी मालीहरू फूल जति टिपेर त्यस रूखका हाँगा जराहरूको रक्षा गर्छन् त्यसरी नै जन स्वतन्त्रताको रक्षा गरी राज्य

गर्नुपर्ने कुरा यहाँ बताइएको छ । यदि दुर्जनकै राज्य भए पनि दुजर्नको दौर्जन्यता हरण गर्नु तर स्वतन्त्रता हरण नगर्नु अनि बस्ने ठाउँ नै नभएका विरक्तहरूले पनि स्वतन्त्रता जहाँ छ, त्यहाँ नै आफू खुसीसँग रमाउनु पर्दछ भन्ने कुरा पनि यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । समाजिक सुधारका लागि निर्माण गरिने संविधानमा राजा पनि अपराधि छ भने सर्वसम्मतिले ठहऱ्याए बमोजिम उसलाई दण्ड हुने व्यवस्था संविधानमा हुनु पर्ने कुरा यसमा बताइएको छ । राजासँग जनताको उपदेश हुनुपर्ने आवशयकता यहाँ औंल्याइएको छ । हाम्रा रक्षक होऊ आफ्ना धेरै श्रेष्ठ पुरूष बनाऊ सबैका समग्र धन सम्पत्तिले ऐश्वर्य दाता होऊ, विद्या र विनयले युक्त प्रजाको रक्षक शत्रुका-भक्षक र तिमीलाई देखि जनता कुनै डर नमानून् भन्ने आशय व्यक्त गरेका हुन्छन् । सभाध्यक्ष बनाउँदा राज सभाको रक्षा गर्ने र हामी सबै सभाका सभासद हौं । सत्य न्यायको रक्षा गर्दै सबैको पालना गर्ने गर भनी राजालाई सुझाव पनि दिएको छ । जे गरेर हामी सबै आयु र सुखका सहभागी हुनसक्छौं । समाजमा चलिआएका बालविवाह, बहुविवाह, अनमेल विवाह ऐन कानून ठीक वेद सम्मत भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् । यदि हामीले देश स्वतन्त्रताका लागि सर्व प्रथम नारी स्वतन्त्रता ल्याउनु अति आवश्यक रहेको बताउछन् । को, कसको, किन भन्ने प्रश्नलाई आन्तरिक वेदना सम्झेर नारी स्वतन्त्रता नष्ट गर्नु भएन भन्ने कुरा यसमा बताइएको छ । कानूनमा देखि, वा, तर, अथवा, इच्छा, आज्ञा, पनि, आदेश, उत्प्रान्त, तब, जस्ता शब्दहरूको प्रयोग गर्नु हुँदैन किनकी यी शब्दले पक्षपातलाई निम्त्याउँछ भन्ने धारण वेदमा रहेको बताउँछन् । समाजमा देखिएका गरिब भिखारीहरू रूखको छहारीमा रहेपनि पति पत्नीका रूपमा रहेका छन् ,भने तिनीहरूलाई वस्ने व्यवस्था मिलाई दिनु पर्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् । जसले भिक्षा वृतिको नास हुन सक्छ भन्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् । जस सँग हृष्ट पुष्ट बलिष्ट गोरूहरू छन् जसको सानै घरवारी भएपनि खेतमा हलास्त्र नाचेको नाचैं हुन्छ । जसका घर नजिक विद्यालय र औषधालय भएको हुन्छ हिड्डुल गर्ने राम्रो र नजिक बाटो बनाएको हुन्छ त्यस्ता ठाउँमा रोकथामको प्रतिबन्ध नहुनु पर्ने बताएका छन् । उद्योग सञ्चालित भइरहुन् व्यापार व्यवसायमा स्वतन्त्र रूपमा खुला होस् राष्ट्र रक्षकहरूको मेलमिलाप हुँदै रहोस्, राष्ट्र राष्ट्रियताप्रति मन चित्तहरू सञ्चालित हुँदैरहुन्, यति संयुक्त भएको व्यक्ति जहाँ रहेको छ । त्यस्तो गृहस्थलाई मात्र सबैले धन्यावाद दिनुपर्ने धारण रहेको छ । समाजमा विवाह गर्दा मोल लिने/ किन्ने विवाह घृणित विवाह हो । यो प्रथा हटाउनु पर्छ भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् । जनतालाई दिइने शिक्षा देश कल्याण र देश भक्तिका लागि हुनु पर्छ । मुद्रा (पैसा) राष्ट्रको दरिद्रता हटाउनको लागि हुनु पर्ने भनाई रहेको छ , देशमा हुने कामहरू देशका लागिनै हुनुपर्छ । यसरी राष्ट्रको कल्याण हुने बताउछन् । नराम्रो कुरा बोल्नु भन्दा नबोल्नु नै वेस राम्रो बोल्दा अर्थ युक्त र धर्म युक्त , पृय युक्त, सत्ययुक्त वचन बोल्नु पर्छ । यसरी प्रजातन्त्रीहरूले र मन्त्री गणहरूले प्रजातन्त्रमा बोल्दा समाजको मर्यादा अनुसार उचित लक्षण अनुसार नै साँचो कुरा बोल्नु पर्छ भन्ने कुरामा जोड दिएका छन् । यसरी समाज र राष्ट्रको देश र जनताको हित हुने कुरामा कवि प्रतिबद्ध रही आफ्नो भनाई सशक्त रूपमा उल्लेख गरेका छन् ।

४.२.६ ऐतिहासिक

मर्त्याधिकारक कृतिमा पाइने ऐतिहासिक विषय पनि काव्यको बिच बिचमा झुल्किएको पाईन्छ । यसरी राजा र प्रजा बिच देखिने वैमनस्यता नभएको भए राष्ट्रिय श्रेयका लागि राज्य व्यवस्था भएको भए स्वतन्त्र नेपालको सामुन्ने स्वर्ग पनि साधारण हुने आशय यहाँ प्रकट भएको पाइन्छ । राजा ईश्वर समान सर्वदर्शी विद्वान् पुरुष, ईश्वरको प्रेमी, ज्ञान विज्ञानले सुशिक्षित वेदार्थको ज्ञाता, सूर्य चन्द्र समान बल, आकर्षक भुजा (हात), पौष्टिक वायु समान छाती भएको राजकाजमा चतुर, ठिक न्याय दिने सत्यवादी धार्मिक प्रतिज्ञा पालक र प्रजा रक्षक हुनुपर्छ भन्ने कुरा यसमा उल्लेख गरिएको छ । वाक् स्वतन्त्रता र राजाको राज्यव्यवस्था सम्बन्धी विशिष्ट कुराहरू श्रीमद्भागवद्महापुराणको दसौँ स्कन्दको ८९ औँ अध्यायको २२ श्लोकबाट लिएर मनन गर्ने कुराको सङ्केत पनि गरिएको छ । पवित्र पानीले शरीरको, सत्यताले मनको, ज्ञान मार्गले विद्या र वुद्धिलाई पवित्र पार्ने कुरा यसमा बताइएको छ । व्रतबन्ध आदिका संस्कारले पवित्र नभई चेतन शिक्षाका संस्कारले पवित्र हुन सक्ने भाव व्यक्त गरेका छन् । हे राजन् तिम्रा जिजुबुबा श्री ५ त्रिभुवनले गरेको कृति तीनै लोकमा व्यक्त छ । पृथ्वीनारायण शाहका पछि यिनै त्रिभुवनको मात्र जन्म जयन्ती   मनाइन्छ् । यिनले पाएको जन्म जयन्ती कुलले राज्यले, नामले नभई उदार कर्मले पाएको कुरा यसमा बताइएको छ । यस प्रकार केही मात्रामा इतिहासका कुराहरूलाई केही मात्र छोएको पाइन्छ । यसरी यस खण्डकाव्यकमा नेपालको इतिहासका केही सन्दर्भहरू पनि विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् ।

४.२.७ विविध

मर्त्याधिकारक खण्डकाव्य भित्र सामाजिक, ऐतिहासिक, राजनैतिक, धार्मिक आदि विषयका अतिरिक्त अन्य विविध कुराहरू पनि विषयवस्तुका रूपमा आएका छन् । यस खण्डकाव्यभित्र सत्य आत्माको मिलन, तपश्वीहरूको तपस्यामा देखा पर्ने विघ्न दरिद्रलाई धन, असमर्थलाई सामर्थ्य, लाटोलाई बाठो, कानोलाई सानो, लङ्गडालाई पर्वते नाग्ने, गराउन जसले सक्छ त्यो निर्विकल्प ईश्वर हो भन्ने कुरा बताइएको छ । वेदमा वर्णित आशीर्वाद परीक्षित र कलि, वेदमा उच्चरित वाणी, गर्भमा नै प्राप्त गर्ने शिक्षा, कर्मयोगी ब्राह्मणलाई दिइने दक्षिणा, योग्य राष्ट्रिय चिन्नहरू विजय प्राप्तमा हुने खुसी, पीडितको पहिचान, वेदाध्ययनमा तोकिएको अधिकार, विहान उठ्दा हात हेर्नु पर्ने कारण, शान्तिको क्षेत्र, कर्मकाण्डमा दिइएको व्यवहार, धनलाई अगाडि राख्दा हुने नाफा/नोक्सान, सांसारिक परिचक्रमा देखापर्ने युगहरू आदि कुराहरू पनि विषयका रूपमा यस कृतिभित्र समाविष्ट हुन पुगेका छन् । यी कुरालाई कविले वेदसम्मत मान्यताबाट दाँज्दै यस काव्यभित्र समेटेका छन् ।

४.२.८ संरचना

मर्त्याधिकारक कृतिको संरचनालाई हेर्दा संस्कृतका ५६१ श्लोक सङ्ख्यामा संरचित काव्य हो । यसमा संस्कृतलाई महत्त्व नदिई संस्कृत श्लोकका अनुवादलाई मात्र शोध्य विषय बनाइएको छ । यस कृतिभित्र बिच-बिचमा वैदिक मन्त्रहरू रहेका छन् । यिनै मन्त्रहरूलाई

नेपाली झ्याउरे छन्दमा पस्किएको पाइन्छ भने कतै अनुवाद मात्र गरिएको पाइन्छ । यो कृति संस्कृतको वैदिक मन्त्र, लौकिक संस्कृतका श्लोक र नेपाली अर्थलाई हेर्दा संस्कृत र नेपाली द्विभाषिक कृतिका रूपमा देखापर्दछ । यसभित्र कविले सुरुमा सूक्ष्म परिचयका रूपमा वंश परिचय गरेका छन् । सहयोगीको सम्झनाभित्र कृति प्रकाशित हुँदासम्म सहयोगी मित्रहरूलाई कविले सम्झेका छन् । **मर्त्याधिकारक**, **हलिनछोड बलिछोड, चेतन शिक्षा र गर्भशिक्षा, देश सबैका** लागि जस्ता शीर्षक दिई कविले यस कृतिको संरचनालाई पूर्णता दिएका छन् ।

४.२.९ छन्द/लय

मर्त्याधिकारक कवितमा संस्कृतका श्लोक बद्धलय ढाँचामा प्रयोग गरिएका छन् । खण्डकाव्यमा गीतिगुण युक्त सुमधुर लयको प्रयोग गरिएको छ । उपजाति, इन्द्रवज्रा, शार्दूलविक्रीडित आदि छन्दको समन्वयले खण्डकाव्यको अन्तलयलाई उच्च बनाएको छ भने शोध्य विषय नेपाली गद्यमा लेखिएको छ जस्मा लयको कुनै विधान छैन तर बिच बिचमा देखा परेको झ्याउरे छन्दमा रचित श्लोकहरूमा पाइने लयको मिठासले यसका केही श्रुतिमधुरता थपेको पाइन्छ । छन्द अनुशासन निर्वाह गर्ने क्रममा कतैकतै ह्रस्वलाई दीर्घ र दीर्घलाई ह्रस्व बनाइएको छ ।

४.२.१० भाषाशैली

प्रस्तुत **मर्त्याधिकारक** कृतिमा सुकुमार सुकोमल, सरल, सरस, सुमधुर भाषाशैली प्रयोग गरिएको छ । नेपाली जन जिब्रोमा प्रचलित तत्सम, तद्भव, आगन्तुक र कतिपय ठाँउमा स्थानीय भाषिक शब्दहरूको प्रयोग पनि यसमा भएको छ । 'मर्त्याधिकार' भित्र कुनै पात्रको चित्रण नगरी लेखक स्वयं राजा प्रति, देशप्रति र जनता बिचको एकतन्त्रीय शासनका विरुद्ध प्रजातान्त्रिक दलावतारको व्यवस्था हुनु पर्ने कुरामा जोड दिएका छन् । निरङ्कुशता विरोधी आफ्ना अभिव्यक्तिमा कविले ओजपूर्ण भाषाशैलीको प्रयोग गरेका छन् । सरल र सरस कोमल वर्णहरूको संयोजनले भाषामा मिठास ल्याएको पाइन्छ ।

४.२.११ निष्कर्ष

ज्योति प्रकाश जोशीको **मर्त्याधिकारक** खण्डकाव्य २०३७ सालमा प्रकाशित राजनीतिक घटनामा आधारित कृति हो । यो उनको पहिलो प्रकाशित कृति हो । यस भित्र राजनीतिका साथ साथै सामाजिक, ऐतिहासिक आदि विविध विषय रहेका छन् । राजाले लिएको एकतन्त्रीय शासन जनताको स्वतन्त्रताका विरूद्ध भएकाले जनताको अधिकार मारिएको भन्ने अर्थमा **मर्त्याधिकारक** शीर्षक सार्थक देखिन्छ । राजा र जनता बिच द्वन्द्व नरहेमा स्वर्ग यही हुने थियो भन्ने भाव यस कृतिमा रहेको छ । कथानकमा एकरूपता नपाइएको भए तापनि भाषा सरल र सम्प्रेषणीय रहेको छ । यति हुँदा हुँदै पनि यो कृति त्यति परिष्कृत एवम परिमार्जित छैन । तत्कालीन समाजमा घटेका घटना,तत्कालीन समाजमा घटेका घटना राष्ट्रियताको भावधारा, सामाजिक विसङ्गति परम्पराका सम्पूर्ण पक्षपाती विद्रोह, प्रजातान्त्रिक विकृति, सामाजिक अन्याय अत्याचार, शोषण, असमानता, सहिदको सम्मान, मानव अधिकार, संस्कृतिप्रति निष्ठा, राष्ट्रिय

स्वाभिमान, नारी उत्पीडन, जनयुद्धका पीडाहरू मातृभूमिप्रति प्रेम, अशान्ति त्रास, भय, मृत्यु, गरिबी रोग दुःख, निराशा, परदेशको व्याथा, प्रकृतिको गुणगान, आत्मपीडा, भेदभाव, आदि रहनमा राज्य सत्ताको मुख्य दोषी रहेको देखाउनु न्यायपूर्ण समाजको स्थापनामा जोड दिनु, नारीलाई स्वतन्त्रता दिलाउनु, राजाको कर्तव्य देखाउनु, मन्त्रीको कार्य कर्तव्य तोक्नु, बलिप्रथा त्यागी हलिप्रथालाई सशक्त रूपमा अँगाल्नु, कर्मकाण्डी पण्डितको दशा देखाउनु, राष्ट्रिय चिह्नमा ल्याउनु पर्ने कुरा बताउनु आदि जस्ता कुरा यसमा व्यक्त भएका छन् । यी विविध विषयलाई प्रस्तुत गरी मुख्य रूपमा देशमा निरङ्कुशताको अन्त्य भई नेपाली जनताले सुख पाउनु पर्दछ र न्यायपूर्ण समाजको निर्माण हुनुपर्दछ भन्ने चाहना प्रकट गरिएको यस कृतिको निकै ठूलो महत्त्व रहेको देखिन्छ ।

४.३ भूपति र भूर्दण्ड खण्डकाव्यको विश्लेषण

४.३.१. परिचय

भूपति र भूर्दण्ड कवि ज्योति प्रकाश जोशीको दोस्रो खण्डकाव्यका कृति हो । जोशीको यो खण्डकाव्य २०५८ सालमा **मालिका** पत्रिकामा प्रकाशित भएको हो । आकारका दृष्टिले यो लघुकाव्यका रूपमा रहेको छ । यो खण्डकाव्य उदम्बरपूरका राजा भूपति शाही र मन्त्री भूर्दण्ड जोशी बिचको आर्थिक हिनामिनाको विषयसँग सम्बन्धित छ र यो तिनै राजा र मन्त्रीका बिचको संवादका रूपमा आएको एक यो संवादात्मक खण्डकाव्य हो । यो कृति जम्मा सन्तानब्बे श्लोकमा संरचित छ । **मालिका** मासिक पत्रिकाभित्र प्रकाशित प्रस्तुत खण्डकाव्य कैलाली जनपुस्तकालयले प्रकाशनमा ल्याएको हो । यसको प्रकाशनमा प्रकाशनगत त्रुटि हुनुका साथै यसको केही अंश छुटेको पाइन्छ । केही अंश छुटे पनि खण्डकाव्यको कथानकलाई हेर्दा यो पूर्ण नै जस्तो लाग्ने देखिन्छ ।

४.३.२ शीर्षक

प्रस्तुत खण्डकाव्यको शीर्षक **भूपति र भूर्दण्ड** राखिएको छ । यस खण्डकाव्यको शीर्षक दुई पात्रको नामका आधारमा राखिएको छ । यी दुवै व्यक्तिको संवाद नै खण्डकाव्य हो । शीर्षकको नामबाट नै राजा र दण्डित व्यक्ति बिचको कुरालाई शीर्षकले समेटेको छ । प्रस्तुत खण्डकाव्यको संवाद डोटी जिल्लाको उदम्बरपुर, हालको डुम्राकोट भन्ने प्रसिद्ध ठाँउका राजा र मन्त्रीको कुराकानीमा आधारित रहेको छ । नेपाल एकीकरण पूर्व स-साना राज्यमा विभक्त रहेका बेला यो पनि एउटा राजाको राज्य भएको कुरो यसमा बताएको छ । मन्त्रीले बैङ्कको सबै सम्पत्ति आफूले लगेर बैङ्कमा आगो लगाइदिन्छ र आगोले जलेर नष्ट भएको बैङ्कलाई देखेर राजाले यो कसको काम हो भनी खोजतलास गरेको र गुप्तचरको जानकारी अनुसार राजाले ती मन्त्रीलाई दण्ड दिने निर्णय गरेको अनि उक्त दण्ड पाएको मन्त्रीले आजदेखि त्यस्तो काम नगर्ने भन्दै क्षमायाचना गरेको घटनामा पुगी यो खण्डकाव्य टुङ्गिएको छ । यसरी यसको शीर्षक र कथानकमा बिचमा तालमेल मिलेको देखिएकाले यसको शीर्षक उपयुक्त एवम् औचित्यपूर्ण नै रहेको देखिन्छ ।

४.३.३ संरचना

भूपति र भूर्दण्ड खण्डकाव्य सन्तानब्बे श्लोकमा संरचित छ । पहिलो श्लोक मङ्गलाचरणका रूपमा आएको छ । दोस्रो श्लोक देखि पैँचालिसौँ श्लोकसम्म राजाले मन्त्रीलाई बैङ्कको पैसा कसले चोरी गऱ्यो भनी सोधको र बैङ्कमा आगो लागेको भन्ने सम्मका घटनाहरूको वर्णन गरिएको छ । छ्यालिसौँ श्लोकदेखि सन्तानब्बेऔँ श्लोकसम्म भूर्दण्ड र भूपति बिच दोहोरो संवाद रहेको छ । यसरी हेर्दा यस खण्डकाव्यमा दुई पङ्क्ति त्रिसटठी र चार पङ्क्तिका चौँतीस श्लोक गरी सन्तानब्बे श्लोक रहेका छन् ।

४.३.१ छन्द/लय

भूपति र भूर्दण्ड खण्डकाव्यमा अनुष्टुप, शालिनी, शिखरिणी, वसन्ततिलका, इन्द्रवज्रा, शार्दूलविक्रीडित रथोद्धता जस्ता छन्दको प्रयोग गरिएको छ । प्रत्येक श्लोकका अन्त्यमा अन्त्यानुप्रास पनि मिलाईएको छ । श्लोकमा शब्दहरूको पुनरावृत्तिले लयमा श्रुतिमधुरता ल्याएको छ । यसरी छन्दको प्रयोगका कारण प्रस्तुत खण्डकाव्य निकै लयात्मक बन्न पुगेका छ ।

४.३.२ भाषाशैली

भाषा प्रयोगका दृष्टिले हेर्दा **भूपति र भूर्दण्ड** खण्डकाव्यमा सरल सहज लयात्मक भाषाको प्रयोग गरिएको छ । संस्कृतको अनूदित श्लोक भएकाले संस्कृतका शब्दहरू (तत्सम शब्द) अनुवादमा पनि आएका छन् । नेपालको स्थानीय ठाउँ डुम्राकोटलाई महत्त्व दिने उक्त खण्डकाव्यमा त्यहीँको स्थानीय भाषाले महत्त्वपूर्ण स्थान ओगट्न सफल भएको छ । खण्डकाव्यमा यसरी तत्सम, तद्भव, आगन्तुक र ठेट नेपाली शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । यसमा एक अक्षर देखि सात अक्षर सम्मका अक्षरले बनेका शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । खास गरी छन्दको मिठास पाइने भएकाले यसको भाषाशैली श्रुतिमधुर रहेको छ ।

४.३.४ कथानक

राज्यको सम्पत्ति गायब भएको विषयमा राजा र मन्त्रीका बिचको संवादका रूपमा रहेको **भूपति र भूर्दण्ड** खण्डकाव्यको कथानक निकै रोचक रहेको छ । मङ्गलाचरणद्वारा सुरु गरिएको प्रस्तुत खण्डकाव्य काव्यकारको निजी अभिब्यक्तिबाट अघि बढ्दै गएको छ । मन्त्रीले बैङ्कको सबै सम्पत्ति आफूले लगेर बैङ्ककमा आगो लगाइदिएको घटना प्रसङ्ग नै यस खण्डकाव्यको मुख्य घटना प्रसङ्ग हो । आगोले जलेर नष्ट भएको बैङ्ककलाई देखेर राजा यो कस्को काम हो भनी खोजतलास गरेको एउटा गुप्तचरले राजालाई भूर्दण्डले बैङ्कको सम्पत्ति लगेर आगो लगाएको कुरा बताइदिएको छ अनि राजाले भूर्दण्डलाई सोध्दा सुनेका भरमा त्यसरी आफूलाई दोष नलगाउन भन्दै भूर्दण्डले आँखा र कानको बिचमा चार अंगुलको फरक रहेको छ । आँखाले देखेको मात्र भन्नु पर्छ सुनेको भरमा दोष लगाउनु हुँदैन भन्ने कुरा राजालार्य बताएको छ । जसरी खेतमा हलो जोत्दा कोदालीको पनि आवश्यकता पर्छ र पूजा गर्दा फूल, अक्षता चन्दनको आवश्यकाता पर्छ त्यसरी नै प्रत्यक्ष देखेको कुरा मात्र भन्नु पर्छ भनेर भूर्दण्डले आफ्नो आवश्यकता राजालाई पर्ने आशय व्यक्त गरेको छ । नारीले पनि आफ्नो लोग्नेको नाममा

रहेको सम्पत्तिको मात्र भोग गर्दछिन् र आफ्नो गृहस्थ चलाउँछन् । अनि पतिबाट पाएको सम्पत्तिले गृहिणी खुसीले गदगद हुन्छिन् । त्यसरी नै म पनि हजुरबाट पाएको सम्पत्तिमै खुसी रहने छुँ भनी भूर्दण्ड राजासँग प्रार्थना गरेको घटनाको वर्णन यसमा गरिएको छ । मन्त्री भूर्दण्डले अब उप्रान्त आफूले त्यस्तो कुनै गल्ती नगर्ने भनी राजसँग प्रतिबद्धता जनाएको घटनामा पुगी यो खण्डकाव्य टुङ्गिएको छ । यसरी यस खण्डकाव्यको कथानक आदि, मध्य र अन्त्यका कारण कार्य शृङ्खलामा उनिई सुसङ्गठित बनेको छ ।

४.३.५ निष्कर्ष

२०५८ सालमा **मालिका** पत्रिकामा प्रकाशित ज्योति प्रकाश जोशीको यस खण्डव्यमा राजाले गर्ने न्याय निसाफ जस्तो विषयलाई प्रस्तुत गरेको छ । यो खण्डकाव्य संस्कृतबाट नेपालीमा अनूवादित गरिएको खण्डकाव्य हो । यसमा अपराधीले जति सुकै छलकपट गरे त्यसको अपराध अवश्य देखिन्छ भन्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ । व्यक्ति जति नै शक्तिशाली भए पनि उसले अपराधीलाई अपराध अनुसार नै दण्ड दिनुपर्छ भन्ने धारणा यसमा प्रस्तुत गरिएको छ । आफूले प्राप्त गरेको सम्पत्तिमै खुसी हुनुपर्छ भन्ने मूल सन्देश यस खण्डकाव्यले दिन खोजेको छ । विभिन्न वर्णमात्रिक छन्दमा रचिएको यस खण्डकाव्यको भाषाशैली सरल, सरस एवम् आाकर्षक नै रहेको छ ।

४.४ सत्यार्थे शक्तियुपासना' कथाको विश्लेषण

४.४.१ परिचय

ज्योति प्रकाश जोशीले रचना गरे प्रस्तुत कथा २०५६ सालमा **ज्योतिष दर्पण** मासिक पत्रिकामा प्रकाशित छ । यस कथामा डोटीका राजा भूपति शाहीका पालामा जयदेव जोशीले डडेल्धुरा तिलाडीले सूर्य जोशीकी छोरी कलासगँ विवाह गरेका थिए र यिनी दुई पति पत्नीमा अत्यन्त अभिछिन्न प्रेम थियो । त्यसैले पहिले जो मर्छ त्यसको एक अर्काले सती जाने सङ्कल्प अनुसार पत्नी मर्दा पतिले सती जाने निर्णय गरे । पत्नीको मृत्यु हुँदा शरीरलाई बोकेर सेती नदी पुग्दा झमक्क रात पर्‍यो । राती मूर्दालाई कुरेर विहान सती जाने निश्चय गरी जयदेव पद्मासन कसी काम, क्रोध, लोभ, मोह, त्रासादीलाई दमन गरेर नवार्ण मन्त्र जप गरी रात बिताउन थाले । बिहान सती जनका निम्ति ध्यानबाट उठ्दा पत्नीलाई जीवित पाएकोले खुसी हुँदै घर फर्केको घटनामा पुगी टुङ्गिएको कथानक यसमा रहेको छ । यस कथालाई यहाँ कथातत्त्वकै आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

४.४.२ संरचना

प्रस्तुत कथा जम्माजम्मी तीन पृष्ठसम्म फैलिएको छ । यस कथामा जम्मा सत्र अनुच्छेद रहेका छन् र ती अनेच्छेद पनि ज्यादै छोटा छन् । यसरी यो कथा आयामका दृष्टिले लघुकतम अकारको देखिन्छ ।

४.४.३ कथानक

सत्यार्थे शक्तियुपासना कथा लगभग साढे पाँच सय वर्षदेखि डडेल्धुरामा प्रचलित रहँदै आएको कथा हो । यसमा जयदेव जोशी र सूर्य जोशीकी छोरी कलासँगको विवाहित जीवन अविछिन्न प्रेममय रहेको र पत्नी मर्दा पतीले सती जाने निर्णय गरेका थिए । पत्नीको लासलाई लिएर सेती नदी पुग्दा झमक्क रात पर्‍यो । राति मूर्दालाई कुरेर बिहान सती जाने निर्णय गर्दै जयदेवले पद्मासन बाँधी नवार्ण मन्त्र जाप गरे र उक्त मन्त्र जाप गर्दा गर्दै बिहान हुन थाल्यो । बिहानको समयमा उग्रताराको महिमा गान गरे यसरी नवार्ण मन्त्रको जाप र उग्रताराको प्रस्तुतिले जयदेवकी पत्नी जीवित भएर उठिन र पतिसँग कहाँ आएको बन बगैँचा नदी आदि मैले यो के देखिरहेकी छु भनेर पतिसँगै सोधिन् । त्यसपछि सूर्योदयसँग जयदेव कलालाई लिएर सेती नदीको बगिरहेको पानी पनि नहेरी छिटो घर पुगेर खाना खाने हो भनी घर तर्फ फर्किए । यही घटनामा पुगी यो कथा टुङ्गिएको छ । केही मात्रामा कौतूहल पाइने यस कथाको कथानक निकै रोचक छ ।

४.४.४ पात्र

प्रस्तुत कथामा पात्र थोरै मात्रामा रहेको पाइएको छ । यस कथाको मुख्य नायकका रूपमा जयदेव जोशी नायिकाका रूपमा कला रहेकी छिन् भने सहायक पात्रका रूपमा सूर्य जोशी उग्रतारा रहेका छन् । गौण पात्रका रूपमा भूपति शाही देखा पर्छन् । यिनै पात्रका सेरोफेरोमा यस कथाले आफ्नो आकार ग्रहण गरेको छ । यसका पात्रहरू जीवन्त खालकै छन् ।

४.४.५ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथामा तृतीय पुरुष पात्रलाई खडा गरिएको छ र तिनै तृतीय पुरुष पात्रका कोणबाट रचिएकाले यस कथामा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको छ । यही तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुका केन्द्रीयतामा यस कथामा पात्रको छोटो संवादको प्रयोग पनि गरिएको छ ।

४.४.५ सारवस्तु

प्रस्तुत कथाले दिन खोजेको सन्देश शक्तिको उपासना काम, क्रोध, लोभ, मोह, त्रास आदिलाई त्याग गरेर गरियो भने अवश्य नै फलको प्राप्ति हुन्छ भन्ने सार यसमा देखिन्छ । यस सत्कर्मको फल राम्रो हुन्छ भन्ने कुरा व्यक्त गर्ने उद्देश्य कथाकारले राखेको देखिन्छ ।

४.४.६ भाषाशैली

यस कथाको भाषा सरल सुबोध र बोधगम्य रहेको छ । यस कथामा तत्सम शब्दहरू स्थानीय भाषिकाका शब्दहरू र झर्रा नेपाली शब्दको प्रयोग गर्नुका साथै केही आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरिएको छ । यी शब्दहरूले भाषा सरल र मिठासपूर्ण नै रहेको छ ।

४.४.७ निष्कर्ष

प्रस्तुत कथालाई ज्योति प्रकाश जोशीले पाँच सय पचास वर्ष पुरानो किंवदन्तीका रूपमा रहेको कथालाई सङ्कलन गरी प्रकाशन गरेर जीवन्त राख्न खोजेका छन् । यो कथा स्वैरकल्पनामा आधारित कथा हो । यसमा मरेको मान्छे निष्ठायुक्त शक्तिको उपाशनाले जीवित भएर सुखमय जीवन बिताएको कुरा यसमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.५ ज्योति प्रकाश जोशीका फुटकर कविताको विश्लेषण

ज्योति प्रकाश जोशीले केही फूटकर कविताहरूको पनि रचना गरेका छन् र ती कविताहरू विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित भएका भेटिन्छन् । जोशीका हालसम्म प्रकाशित कविताहरू जम्मा उन्नाइस ओटा छन् र ती हुन् **रिठोरायूर्वेदी, दूर्गाकवचम्, सुर्मादेवी स्तोत्र, ठेकराज तिमी नमर, लाटास्मृति स्तोत्र, श्रीमद्‌देवकान्तपन्तस्य जीवन्युपलिख्यते, विरक्त नेपालीको पुत्रोपदेश, थलरा माध्यमिक विद्यालय, कृष्ण चरित्र बझाङी भाषामा अनूवादित , सक्याको बहुदल, एकाका दुई चेली, श्रीरस्तु गौर्यै नमः श्री उग्रतारा स्तोत्र, उपदेश** आदि रहेका छन् । यी मध्ये **रिठोरायुर्वेदी दूर्गाकवचम्,, सुर्मादेवी स्तोत्र, ठेकराज तिमी नमर, लाटास्मृति स्तोत्र, श्रीमद्‌देवकान्तपन्तस्य जीवन्युपलिख्यते, विरक्त नेपालीको पुत्रोपदेश, थलरा माध्यमिक विद्यालय,** कविता चाहिँ नेपाली भाषामा रचिएका छन् । **कृष्ण चरित्र बझाङी भाषमा अनुवादित , सक्याको बहुदल, एकाका दुई चेली, श्रीरस्तु गौर्यै नमः कविता** चाहिँ बझाङी भाषिकामा रचिएका छन् । **श्री उग्रतारा स्तोत्र** कविता डडेलधुरी भाषिकामा रचिएको छ भने **उपदेश** कविता संस्कृतको उपदेश कवितालाई नेपालीमा अनुवाद गरी रचना गरेका छन् । यस परिच्छेदमा जोशीका यिनै फुटकर कविताहरूको विश्लेषण गरिएको छ ।

जोशीका उपर्युक्त कविताहरूको विश्लेषण कविताकै तत्त्वका आधारमा गरिएको छ । कविताका अनेक तत्त्व छन् र तीमध्ये विषय वस्तु, लयविधान, उद्देश्य, दृष्टिविन्दु, भाषाशैली, शीर्षक तत्त्वहरू कविताका आधारभूत तत्त्व मानिन्छन् । यिनै तत्त्वका आधारमा जोशीका उपर्युक्त कविताहरूको विश्लेषण यहाँ गरिएको छ ।

४.५.१ ज्योति प्रकाश जोशीका नेपाली कविताहरूको विश्लेषण

४.५.१.१ ठेकराज तिमी नमर कविताको विश्लेषण

४.५.१.१.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको शीर्षक **ठेकराज तिमी नमर** भन्ने राखिएको छ । यस कविताको उपर्युक्त शीर्षकले समाजसेवी ठेकराजले समाजका लागि निकै महत्त्वपूर्ण कामहरू गरेकाले कवि जोशीले ती ठेकराजलाई सम्बोधन गरेजस्तो गरी आफ्ना मनमा पैदा भएका भाव व्यक्त गरेका छन् । अरूले त्यस्तो समाजिक कार्य गर्न नसक्ने भएकाले ती समाजसेवी ठेकराजलाई नमर भनी कविले गरेको आग्रहका रूपमा यो कविता देखा पर्छ । एक जना समाजसेवी कविलाई नै मुख्य विषयवस्तु बनाई उनकै बारेमा वर्णन गरेर जोशीले यस कविताको रचना गरेका हुन् ।

४.५.१.१.२ शीर्षक

प्रस्तुत कविता जोशीले समाजसेवी ठेकराज पन्तको मृत्युपछि तिनै ठेकराज पन्तको सम्झनामा रचना गरेका हुन् । यो कविता पन्तको स्मृतिमा प्रकाशित भएको ग्रन्थ'वरिष्ठ समाजसेवी स्वर्गीय ठेकराज पन्त स्मृतिग्रन्थ' मा छाप्नकै लागि जोशीले रचेको देखिन्छ । यस कविताको मुख्य विषयवस्तु र शीर्षकका बिचमा राम्रो तालमेल रहेको पाइएकाले यस कविताको उपर्युक्त शीर्षक सार्थक रहेको देखिन्छ ।

४.५.१.१.३ छन्द/लय

प्रस्तुत कविता सवाई छन्दमा रचिएको छ । यसका प्रत्येक दुई पङ्क्तिका बिचमा अन्त्यानुप्रास पनि मिलाएएकोले यो कविता निकै मिठासपूर्ण बन्न पुगेको छ। कविता लय हालेर पढ्न सकिने खालको छ ।

४.५.१.१.४ उद्देश्य

समाजसेवी ठेकराज पन्तले धार्मिक, समाजिक,साँस्कृतिक, आर्थिक कार्यमा अहोरात्र सहयोग गर्ने गरेको र बृद्धावस्थामा छोरा, बुहारीले निकै दु:ख दिने भएकाले त्यसका लागि पन्तले वृद्धाश्रम खोलेर जाउ घरदेखि राष्ट्रसम्म शान्ति छाओस, अशान्ति कतै नहोस् भनी कामना गर्ने पन्त जुगजुगसम्म बाँचिरहून् भन्ने यस कविताको उद्देश्य रहेको छ ।

४.५.१.१.५ दृष्टिविन्दु

यस कवितामा तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दु आएको छ । त्यस क्रममा कविले समाजसेवी ठेकराजलाई ठाउँ ठाउँमा 'तिमी' भनी गरेका छन् । यद्यपि यो कविता तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुमै रचिएको छ र यो कविता कविकै कथानका रूपमा देखापर्छ ।

४.५.१.१.६ भाषाशैली

यस कविताको भाषाशैली सरल सरस सबैले बुझ्न सक्ने खालको छ । भाषामा सामान्यतया स्थानीय भाषिकाको पनि प्रभाव परेको पाइन्छ ।

४.६ श्रीमद्देवकान्तपन्तस्यजीवन्यूपलिख्यते कवितात्मक ग्रहदशा विवरणको विश्लेषण

४.६.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको शीर्षक **श्रीमद्देवकान्तपन्तस्य जीवन्युपलिख्यते** भन्ने राखिएको छ । यस कविताको उपर्युक्त शीर्षकले देवकान्त पन्तको जन्म समयमा निर्मित जन्म कुण्डलीमा कवि ज्योति प्रकाश जोशीले त्रुटि भएको जनाइएको र जोशीले त्यसलाई सच्याएर कवितात्मक शैलीमा जन्म देखि मृत्यु सम्मको ग्रहदशा विवरण ज्योतिषिको हेराइबाट देवकान्त पन्तको जीवनमा घटेका घटनाको कवितात्मक विवरण देखा पर्छ ।

४.६.२ शीर्षक

प्रस्तुत कविता जोशीले स्व.कवि देवकान्त पन्तको मृत्युपछि तिनै देवकान्त पन्तको जन्म समयको जन्मकुण्डली त्रुटिपूर्ण ठहऱ्याए पछि जोशीले पन्तको जन्मकुण्डली नयाँ निर्माण गरेकाहुन् । कवितात्मक ग्रहदशा विवरण पन्तको स्मृतिमा प्रकाशित भएको ग्रन्थ **देवकान्त पन्त स्मृति ग्रन्थ**मा छाप्नकै लागि जोशीले रचना गरेको देखिन्छ । यस कविताको मुख्य विषयवस्तु र शीर्षका बिचमा राम्रो तालमेल रहेको पाइएकोले यस कविताको उपर्युक्त शीर्षक सार्थक नै रहेको देखिन्छ ।

४.६.३ छन्द/लय

प्रस्तुत कविता शार्दूलविक्रीडित भन्ने शास्त्रीय/वर्णमात्रिक छन्दमा रचिएको छ । यस कविताका पङ्क्तिहरूका बिचमा अन्त्यानुप्रास पनि मिलाईएको छ । अन्त्यानुप्रासले यस कवितामा उक्त छन्दको मोहनी बढाउने काम पनि गरेको छ ।

४.६.४ उद्देश्य

कवि देवकान्त पन्तको जन्म समयमा बनाएको जन्मकुण्डली कवि ज्योति प्रकाश जोशीले गलत भएको ठहऱ्याए पछि जोशीले उनै देवकान्त पन्तको जन्म कुण्डली सच्याएर पुन:

तयार पारी जन्म देखि मृत्यु सम्मका घटनाहरूलाई ज्योतिषको हेराइबाट बाहिर ल्याउनु यस कविताको उद्देश्य हो ।

४.६.५ दृष्टिविन्दु

कवि प्रोढोक्तिका रूपमा आएकाले प्रस्तुत कवितामा कविप्रौढोक्तिका रूपमा देखापर्छ ।

४.६.६ भाषाशैली

यस कविताको भाषाशैली सरल सरस रहेको छ । यसमा केही ज्योतिषीय शब्दहरूको (गुरूलग्नमा, पञ्चमेशकाधनी, भ्रामरी, भद्रिका) प्रयोग गरिएको छ । त्यसैले यो कविता साधारण पाठकका लागि केही जटिल जस्तो देखिए पनि बौद्धिक शिक्षित पाठकका लागि भने बोधगम्य नै देखिन्छ

४.७ सुर्मादेवी स्तोत्र कविताको विश्लेषण

४.७.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको शीर्षक **सुर्मादेवी स्तोत्र** राखिएको छ । यस कविताको उपर्युक्त शीर्षकले सुर्मादेवीको श्रद्धा भक्ति पूर्वक पूजा गरेमा वान्छित फल पाउने भनी कवि जोशीले ती सुर्मादेवीलाई नमस्कार गरी आफ्ना मनमा उत्पन्न भएका देवीप्रतिको भाव व्यक्त गरेका छन् । बझाङ जिल्लाको खप्तडमा अवस्थित सुर्मादेवीको प्रचार प्रसारका साथै उक्त ठाउँको प्रकृतिलाई समेटेका छन् । शुद्ध शाकाहारी ब्रतालु व्यक्ति मात्र उनै देवीको दर्शन गर्न सक्ने भाव समेटेर लेखिएको कविताका रूपमा यो देखा पर्छ ।

४.७.२ शीर्षक

प्रस्तुत कविता जोशीले 'सुर्मादेवी'को सम्झनामा वा स्मरणमा रचना गरेका हुन् । यो कविता देवीकै महिमामा प्रकाशित भएको पत्रिका **महामाया** पत्रिकामा छाप्नकै लागि जोशीले रचना गरेको देखिन्छ । कविताको मुख्य विषयवस्तु र शीर्षकका बिचमा राम्रो तालमेल रहेको पाइएकाले यस कविताको उपर्युक्त शीर्षक सार्थक नै रहेको देखिन्छ ।

४.७.३ छन्द/लय

प्रस्तुत कविता अनुष्टप् छन्दमा रचिएको छ । यसका प्रत्येक दुई पङ्क्तिका बिचमा अन्त्यानुप्रास पनि मिलाइएकाले यो कविता निकै मिठासपूर्ण बन्न पुगेको छ ।

४.७.४ उद्देश्य

प्रस्तुत कवितामा विना तपी, विना ध्यानी, विना ज्ञानीहरू जान सक्तैनन् ती बाटैबाट फर्कन्छन् । त्यहाँ जाँदा जुत्ता, चप्पल, छाता ओढेर जान निषेध छ र उक्त ठाउँमा बलि गर्न नपाइने श्रद्धा भक्ति पूर्वक देवीको पूजा गनुपर्ने यस कविताको उद्देश्य हो ।

४.७.५ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कवितामा कवि स्वयम्ले सुर्मादेवीका बारेमा वर्णन गरेकाले यो कविता कविप्रौढोक्तिकै रूपमा देखा पर्छ ।

४.७.६ भाषाशैली

यस कविताको भाषाशैली सरल सरस सबैले बुझ्न सक्ने खालको छ । यसमा प्रचलित खालका तत्सम शब्दको प्रयोग भएकाले पनि यो कविता भाषाशैलीका दृष्टिले सरल एवम् सम्प्रेष्य नै छ ।

४.८ रिठोरायुर्वेदीदुर्गाकवचम कविताको विश्लेषण

४.८.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको शीर्षक **रिठोरायुर्वेदीदुर्गाकवचम्** भन्ने राखिएको छ । यस कवितामा देवी दुर्गाका नौ रूपलाई आयुर्वेदिक औषधिको नाम बाट पुकारिएको छ । जसले उक्त आर्युवेदिक औषधिरूपी बिरूवाको रोपण गर्छ वा जस्ले आयुर्वेदिक औषधि सेवन गर्छ त्यो व्यक्ति कहिल्यै बिरामी नहुने भनी मनमा उत्पन्न भएका भाव व्यक्त गरेका छन् । अरू औषधिले शरीरमा हानि गर्ने भएकाले ती आयुर्वेदी औषधिले शरीरमा हानी नपुऱ्याई बिराम मात्र निको पार्ने भनी कविले यो कविता रचेका छन् ।

४.८.२ शीर्षक

प्रस्तुत कविता जोशीले बिमारीहरूको रोग कसरी निको पार्ने भनी चिन्तित भएर उनले यो **रिठोरायुर्वेदीदुर्गाकवचम्** कविताको रचना गरेका हुन् । यो कविता **महामाया** पत्रिकामा छाप्नकै लागि जोशीले रचना गरेको देखिन्छ । यस कविताको मुख्य विषयवस्तु र शीर्षकका बिचमा राम्रो तालमेल रहेको पाइएकाले यस कविताको उपर्युक्त शीर्षक सार्थक नै रहेको देखिन्छ ।

४.८.३ छन्द/लय

प्रस्तुत कविता अनुष्टुप् छन्दमा रचिएको छ । यसका प्रत्येक दुई पङ्क्तिका बिचमा अन्त्यानुप्रास पनि मिलाईएकाल यो कविता निकै मिठसापूर्ण बन्न पुगेको छ । कवितालाई लय हालेर पढ्न सकिने खालको छ ।

४.८.४ उद्देश्य

समाजमा विभिन्न प्रकारका रोगहरू लाग्ने भूत प्रेत लाग्ने भएका कारण नवदुर्गारूपी आयुर्वेदिक बिरूवा घर वरपर लगाउनु पर्ने र कवितामा भनीए अनुसारका बिमार त्यसै अनुरूपका आयुर्वेदिक औषधि सेवन गर्नाले सबै रोग निको हुने कुरा यसमा बताइएको छ । यसरी आयुर्वेदिक औषधिको महत्त्व दर्साउनु नै यस कविताको मुख्य उद्देश्य हो ।

४.८.५ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कविता तृतीय पुरुष पात्रका कोणबाट गरिएको छ । यसमा खडा गरिएका एक जना योगी र राजाका बिचमा संवादको रूपमा यो कविता देखापर्छ । यसरी पात्रका संवादका माध्यमबाट रचना गरेर कविले यहाँ नाटकीकरण पनि गरेका छन् । नाटकीकरणले गर्दा यस कवितालाई रोचक तुल्याइएको छ ।

४.८.६ भाषाशैली

यस कविताको भाषाशैली सरल र सुकोमल र सजिलै बुझ्न सकिने खालको छ ।

४.९ लाटास्मृतिस्तोत्र पाठ कविताको विश्लेशण

४.९.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको शीर्षक **लाटास्मृतिस्तोत्र** पाठ भन्ने राखिएको छ । यस कविताको उपर्युक्त शीर्षकले लाटा देवताको वारेमा केही भन्न खोजेजस्तो पाइन्छ । जसरी भगवान हरिले सबैको रक्षा गर्दछन् । त्यसरी नै उनी लाटा देवले सबैको रक्षा गरून् भनी आशा व्यक्त गर्नुका साथै व्याकरणका लट् लकारका आधारमा लाटा या लाटो के हो भन्ने कुरा बुझ्रेर मात्र सही उच्चारण गर्नु पर्ने कुरा यसमा बताइएको छ । लाटा देवताप्रतिको स्तुति नै यसमा मुख्य विषयका रूपमा आएको छ ।

४.९.२ शीर्षक

प्रस्तुत कविता जोशीले **लाटास्मृतिस्तोत्र** लाटा देवको स्मरणमा रचना गरेका हुन् । यस कवितामा लाटाकै बारेमा के कसरी सम्बोधन गरी बोलाउने र सम्पूर्ण जीव,जन्तुले,आनन्द, सुख पूर्वक बाँच्ने भनी यो कविता 'मालिका' पत्रिकामा छाप्नकै लागि जोशीले रचना गरेको हो । यस कविताको मुख्य विषयवस्तु र शीर्षकका बिचमा त्यति राम्रो तालमेल नरहेको पाइएकाले यस कविताको उपर्युक्त शीर्षक सार्थक नै रहेको देखिन्छ ।

४.९.३ छन्द/लय

प्रस्तुत कविता रथोद्धता भन्ने शास्त्रीय/वर्णमात्रिक छन्दमा रचिएको छ । यस कविताका पङ्क्तिहरूका बिचमा अन्त्यानुप्रास पनि मिलाईएको छ । अन्त्यानुप्रासले यस कवितामा उक्त छन्दको मोहनी बढाउने काम पनि गरेको छ । कवितालाई लय हालेर पढ्न सकिने खालको छ ।

४.९.४ उद्देश्य

हावा वहनलागोस् वृक्षहरू फल्न,फुल्न लागुन पशुपंक्षीदेखि मानिस सुखपूर्वक बाँचुन् कसैलाई बोलाउँदा अनादर पूर्वक नभई एक वचन या बहुवचन सम्मत् आदरपूर्वक बोलाउन र यो आशै आशाले भरिएको व्यर्थ जीवनमा सुख र शान्ति पूर्वक बाँचून् भन्ने **कुरा** नै यस कविताको उद्देश्य हो ।

४.९.५ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कवितामा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको छ । चराचर जगत्का मालिक भगवान् हरी हुन् उनीले सबैको रक्षा गरून् भनी आशा व्यक्त गरिएको छ ।

४.९.६ भाषाशैली

यस कविताको भाषा शैली सरल र सरस देखा पर्छ । प्रचलित खालका शब्दहरूको प्रयोगकै कारण भाषाशैलीका दृष्टिले यो कविता सुबोध्य बनेको छ ।

४.१०. विरक्त नेपालीको पुत्रोपदेश व्यङ्ग्य कविताको विश्लेषण

४.१०.१ विषयवतु

प्रस्तुत कविताको शीर्षक 'विरक्त नेपालीको पुत्रोपदेश' भन्ने राखिएको छ । यस कविताको उपर्युक्त शीर्षकले एक नेपालीले आफ्ना छोरालाई पढ्नकै लागि सम्झाउँदै उपदेश दिए जस्तो गरी आफ्ना मनमा छोराप्रति उत्पन्न भएका भाव व्यक्त गरेका छन् । छोराहरू पढ्नु

पर्छ र बरालीएर हिँड्नु हुँदैन शिक्षित भई ज्ञानी हुनुपर्ने भनी कविले दिएको उपदेशका रूपमा यो कविता देखा पर्छ ।

४.१०.२ शीर्षक

प्रस्तुत कवितामा जोशीले छोराहरूको व्यवहार प्रति खिन्न भएर नै छोरालाई उपदेश दिँदै यो कविता रचना गरेका हुन् । कवितामा छोराहरू बरालिएर नहिँडि शिक्षित र सभ्य भएर जीवन जीऊन् भनी यो कविता मनोभाव 'त्रैमासकि' पत्रिकामा छाप्नकै लागि रचना गरेका हुन । यस कविताको मुख्य विषयवस्तु र शीर्षकका बिचमा राम्रो तालमेल रहेको पाइएकोले यस कविताको उपर्युक्त शीर्षक सार्थक नै रहेको देखिन्छ ।

४.१०.३ छन्द/लय

प्रस्तुत कविता शार्दूलविक्रीडित भन्ने शास्त्रीय/वर्णमात्रिक छन्दमा रचिएको छ । यस कविताका पङ्क्तिहरूका बिचमा अन्त्यानुप्रास पनि मिलाइएको छ । जस्तै डुईङ-कटिङ, कतै-जतै, डोलीले-भोलिले जस्ता शब्दले कवितामा वर्णमात्रिक छन्दको मोहनी बढाउने काम पनि गरेको छ ।

४.१०.४ उद्देश्य

छोराहरूले समाजसँग घुलमिल हुनु पर्‍यो स्कुलमा गएर उच्च शिक्षा हासिल गर्नु आमाबाबुको सेवा गर्नु सबैसँग नम्र व्यवहार गर्नु पढ्नतिर अधिक ध्यान दिनु स्वस्थ भोजन गर्नु जाँड रक्सीको कहिल्यै सेवन नगर्नु र आफ्नो भविष्य सुधार्न प्रतिलाग्नु यस कविताको मुख्य उद्देश्य हो ।

४.१०.५ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कवितामा कवि स्वयं बक्ताका रूपमा आएकाले यहाँ प्रथम पुरुष दृष्टिबिन्दुको प्रयोग भएको छ ।

४.१०.६ भाषाशैली

प्रस्तुत कविताको भाषा शैली सरल नै छ । सिस्टर, मिस्टर जस्ता अङ्ग्रेजी स्रोतका केही आगन्तुक शब्दको प्रयोग भए पनि ती शब्दहरू प्रचलित खालकै छन् । त्यसैले भाषशैलीका दृष्टिले यो सरल एवम् सम्प्रेष्य कविताका रूपमा देखापर्छ ।

४.११ थलरा माध्यमिक विद्यालय लोक गीत कवितको विश्लेषण

४.११.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको शीर्षक **थलरा माध्यमिक विद्यालय** भन्ने राखिएको छ । यस कविताको उपर्युक्त शीर्षकले २०२६ साल फाल्गुन ७ गते स्थापना भएको दिन देखि २०५० साल सम्मको उक्त विद्यालयको निर्मण गर्दाको सम्पूर्ण घटना विवरण समेटेर कवि जोशीले आफ्ना मनमा उत्पन्न भएका भाव व्यक्त गरेका छन् । थलारा मा.वि.बनाउँदाको जस्तो दुःख अरू नभएको र यो मा.वि. नै त्यहाँका जनताका लागि काफी भएको कुरा यसमा व्यक्त गरिएको छ । थलरा

माध्यमिक विद्यालयको स्थापना गर्दा आइपरेका समस्यालाई नै यस कवितामा मुख्य विषयवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.११.२ शीर्षक

प्रस्तुत कविता जोशीले **थलरा माध्यमिक विद्यालय**को स्थापना पछि त्यही थलारा माध्यमीक विद्यालयको सम्झनामा रचना गरेका हुन् । यो कविता **थलरा माध्यमिक विद्यालय रजत जयन्ती**को अवसरमा **खप्तडको सेरोफेरो रजत जयन्ती स्मारिका २०५०** मा छाप्नकै लागि जोशीले रचना गरेको देखिन्छ । यस कविताको मुख्य विषय वस्तु र शीर्षकका बिचमा राम्रो तलमेल रहेको पाइएकाले यस कविताको उपर्युक्त शीर्षक सार्थक नै रहेको देखिन्छ

४.११.३ छन्द/लय

प्रस्तुत कविता सोरठा भन्ने छन्दमा रचिएको छ । यसका प्रत्येक दुई पङ्क्तिका बिचमा अन्त्यानुप्रास पनि मिलाईएको यो कविता निकै मिठासपूर्ण बन्न पुगेको छ । कविता लय हालेर पढ्न सकिने खालको छ ।

४.११.४ उद्देश्य

थलरा माध्यमिक विद्यालय स्थापना गर्ने वेलाका व्यक्तिले गरेको दुःख प्रकृतिबाट भएको क्षती थलारी जनताको पसिनाबाट बनेको मा.वि. राजनीतिका कारण शिक्षकले पटक-पटक पाएको दुःखका साथै उक्त मा.वि. थलारी जनताको भाग्य भएको यस कविताको उद्देश्य हो ।

४.११.५ दृष्टिन्दिु

प्रस्तुत कविता कविकै कथनका रूपमा आएकाले यो कविप्रौढोक्तिकै रूपमा देखा पर्छ ।

४.११.६ भाषाशैली

यस कविताको भाषाशैली सरल सबैले बुझ्न सक्ने खालको छ । यस कवितालाई कविले बझाडी लोकगीत लयमा भने पनि यो कविता बझाङी भाषामा नभई नेपाली भाषामा रचना गरेको कविता हो ।

४.१२ आ–ज्योतिप्रकाश जोशीका बझाङी भाषामा रचिएका कविताहरूको विश्लेषण

ज्योति प्रकाश जोशीले बझाङी भाषामा रचिएका कविताहरू यस प्रकार छन् । **सक्याको बहुदल, एकाका दुई चेली, कृष्ण चरित्र बझाडी भाषामा अनुवाद र श्री रस्तु गौर्यै नमः**, आदि कविताहरूको विश्लेषण यस प्रकार छ ।

४.१२.१ एकका दुई चेली कविताको विश्लेषण

४.१२.१.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको शीर्षक **एकका दुई चेली** भन्ने राखिएको छ । यस कविताको उपर्युक्त शीर्षकले छोरीको वासस्थान र खानपिनको अवस्था के कस्तो छ भनी चेलीका बुवाले विचार गरेकाले कवि जोशीले बुढाका दुई चेलीको प्रसङ्गलाई कोट्याए जस्तो गरी आफ्ना मनमा उत्पन्न भएका भावलाई व्यक्त गरेका छन् । लेकमा दिएकी छोरीको खाना राम्रो वा औल (तराई) मा

दिएकी छोरीको खाना राम्रो भनी बुढामा जागेको उत्सुकतालाई मुख्य रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । छोरीका बारेमा बाबुले गर्ने चिन्तालाई नै यस कविताको मुख्य विषयवस्तु बनाइएको छ ।

४.१२.१.२ शीर्षक

प्रस्तुत कविता जोशीले 'एकाका दुई चेली'को खानपिन कस्तो रहेछ भनी रचना गरेका हुन् । यो कविता एक बाबुले छोरी प्रतिको माया ममता भावनालाई समेट्दै 'सुरभि' मासिक पत्रिकामा छाप्नकै लागि जोशीले रचना गरेको देखिन्छ । यस कविताको मुख्य विषयवस्तु र शीर्षकका बिचमा राम्रो तालमेल रहेको पाइएकोले यस कविताको उपर्युक्त शीर्षक सार्थक नै रहेको देखिन्छ ।

४.१२.१.३ छन्द/लय

प्रस्तुत कविता उपजाति भन्ने छन्दमा रचिएको छ । यस कविताका पङ्क्तिहरूका बिचमा अन्त्यानुप्रास पनि मिलाईएको छ । जस्तै : कसो छ -गयो छ, भन्यो रे- धेरै रे, जस्ता शब्दको प्रयोगले कवितामा उक्त छन्दको मोहनी बढाउने काम पनि गरेको छ । कविता लय हालेर पढ्न सकिने खालको छ ।

४.१२.१.४ उद्देश्य

तराईमा रहेकी छोरीले आफ्नो बुबालाई वास्मतीको भात माछाको मासु खान दिनु त्यस खानामा बुढाले किरैकिरा देख्नु र लेकमा दिएकी छोरीले कोदाको रोटि र आलुमा मही मिलाएर दिएको तरकारीलाई बुढाले आनन्द सँग खानु भनेको बुढाले राम्रो र नराम्रो छुट्याउन नसकेको कुरा यसमा बताइएको छ । छोरीका बारेमा बाबुले निकै चिन्ता गर्नुपर्ने कुरा बताउनु नै यस कविताको मुख्य उद्देश्य हो ।

४.१२.१.५ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कविता कविकै कथनका रूपमा आएकाले यो कविप्रौढोक्तिकै रूपमा देखा पर्छ ।

४.१२.१.६ भाषाशैली

यस कविताको भाषा शैली नेपाली भाषिका लागि केही असहज भएपनि बझाङी भाषिका लागि भने सरल सुकोमल र सबैले बुझ्न सक्ने खालको छ भने नेपाली भाषिका लागि केही असहज शब्द यस प्रकार छन् जस्तै : बड्डाखी, भूटिमण्ड, हालिमण्ड, रोटा उसैमी आदि रहेका छन् । बझाङी भाषिकाको प्रयोग गरिएको यस कविताको भाषाशैली अन्य भाषिकाका वक्ताका लागि केही जटिल भए पनि बझाङी भाषिका लागि भने अति नै सरल छ ।

४.१३ सक्याको बहुदल कविताको विश्लेषण

४.१३.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको शीर्षक **सक्याको बहुदल** भन्ने राखिएको छ । यस कविताको उपर्युक्त शीर्षकले राजनीतिमा बहुदलले देश र जनताका लागि राम्रो काम गर्न नसकेको र भए भरको ऋण मात्र नेपालीका टाउकोमा थोपरेको भ्रष्ट नेताका कारणले बहुदल सकिदै गएको प्रति कवि

चिन्तत हुँदै आफ्ना मनमा उत्पन्न भएका भाव व्यक्त गरेका छन् । राणा र पञ्चायतले ताना शाही र भ्रष्टाचारी शोषण प्रवृत्ति भएकाले समाप्त भएका हुन बहुदललाई समयमै सजक बन्न भनी कविले गरेको आग्रहका रूपमा यो कविता देखा पर्छ । राजनैतिक दलका कार्यशैलीका कारण बहुदलीय व्यवस्था सङ्कटमा पर्न लागेको कुरा नै यस कवितामा मुख्य विषयवस्तुका रूपमा आएको छ ।

४.१३.२ शीर्षक

प्रस्तुत कविता जोशीले राजनीतिमा बहुदल सकिदै गएको प्रति चिन्तित हुँदै रचना गरेका छन् यो कविता बहुदल प्रति आस्था राख्दै **मालिका** पत्रिकामा छाप्नकै लागि जोशीले रचना गरेका हुन् । यस कविताको मुख्य विषयवस्तु र शीर्षकका बिचमा राम्रो तालमेल रहेको पाइएकाले यस कविताको उपर्युक्त शीर्षक सार्थक नै रहेको देखिन्छ ।

४.१३.३ छन्द/ लय

प्रस्तुत कविता झ्यारे भन्ने छन्दमा रचिएको छ । यस कविताका पङ्क्तिका बिचमा अन्त्यानुप्रास पनि मिलाईएको छ । जस्तै दर्जा-कर्जा, मन्त्री-तन्त्री, भैग्यो-रैग्यो, भसक्क-हसक्क जस्ता शब्दको प्रयोगले कवितामा उक्त छन्दको मोहनी बढाउने काम गरेको छ । कविता लय हालेर पढ्न सकिने खालको छ ।

४.१३.४ उद्देश्य

नेपालीमा दिन प्रति दिन ऋण थपिँदै गएको राजनीति बिग्रँदै गएको शान्तिको मार्गलाई छोडी अशान्ति तिर गइरहेको र सरकार बनाउन जुन दल गयो त्यसको विरोध मात्र हुने विरोध गर्दागर्दै त्यो सरकार ढल्ने गरेकोले धैरै दलको आवस्यकता नभई दुई दल भए पुग्ने कुरा बताउनु नै यस कविताको उद्देश्य हो ।

४.१३.५ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कविता कविकै कथानक रूपमा आएकाले यो कविप्रौढोक्तिकै रूपमा देखा पर्छ ।

४.१३.६ भाषाशैली

प्रस्तुत कविताको भाषाशैली नेपाली भाषिका लागि केही असहज भएपनि बझाङी भाषिका लागि भने सरल सुकोमल खालको छ । यो कविता स्थानीय भाषिकामा लेखेको छ । केही असहज शब्दहरू रहेका छन् जुन यस प्रकार छन् । जस्तैः झिक्क, अद्दाइ, उड्क्याकि, माउड्या खसखसी,सम्झिझाया, हाकी आदि ।

४.१४ कृष्ण चरित्रको बझाङी भाषामा अनुदित कविताको विश्लेषण

४.१४.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको शीर्षक **कृष्ण चरित्रको बझाङी भाषामा अनुवादित** भन्ने रहेको छ । यस कविताको उपर्युक्त शीर्षकले कृष्णले बाल्यकालमा गरेको चरित्रलाई समेटि कृष्ण र यशोदा

दुई पात्र बिचको छोटो संबाद गराइ कविता रचना गरेका छन् । कृष्ण चरित्रबाट बझाङी भाषामा अनुवाद गरिएको छ ।

४.१४.२ शीर्षक

प्रस्तुत कविता जोशीले **कृष्ण चरित्रको बझाङी भाषामा अनुवादित** केही अंशको गरेका छन् । तिनै कृष्णको सम्झनामा यो कविता बभाङी भाषीकामा अनुवाद गरी 'खप्तडको सोरोफोरो रजत जयन्ती स्मारिका' पत्रिकामा छाप्नकै लागि रचेको देखिन्छ । यस कविताको मुख्य विषयवस्तु र शीर्षकका बिचमा राम्रो तामेल रहेको पाएकाले यस कविताको उपर्युक्त शीर्षक सार्थक नै रहेको देखिन्छ ।

४.१४.३ छन्द/लय

प्रस्तुत कविता शार्दुलविक्रीडित भन्ने शास्त्रीय वर्णमात्रिक छन्दमा रचिएको छ । यस कविताका पङ्क्तिका बिचमा अन्त्यानुप्रास पनि मिलाईएको छ । जस्तै : फुटाई-भुटाई, अरि-हरी, अरू-मरु, जस्ता शब्दको प्रयोगले कवितामा उक्त छन्दको मोहनी बढाउने काम गरेको छ । कविता लय हालेर पढ्न सकिने खालको छ ।

४.१४.४ उद्देश्य

यशोदाको छोरा कृष्णले अपराधिक काम गरेको र त्यस्तो अपराधिक काम गरेकाले कृष्णको जुडी (शिखा) घट्दै गएको र कृष्णले गरेको त्यस्तो कार्य प्रति आमा यशोदा रिसाउँदै कृष्णलाई अर्काको क्षती हुने काम नगर्न भनी सम्झाउनु यस कविताको उद्देश्य हो ।

४.१४.५ दृष्टिविन्दु

कविले यशोदा र कृष्ण जस्ता तृतीय पुरुष पात्रलाई खडा गरी तिनकै कोणबाट यस कविताको रचना गरेका छन् । यसमा यशोदा र कृष्णका बिच संवाद गराई त्यही संवादका ढाँचाको प्रयोग गरी नाटकीकरण पनि गरिएको छ ।

४.१४.६ भाषाशैली

प्रस्तुत कविताको भाषाशैली अन्य भाषीका लागि कठिन भए पनि बझाङी भाषीका लागि अत्यन्तै सरल सहजै बुझ्न सक्ने खालको छ । यो कविता स्थानीय भाषीकामा लेखिएको छ ।

४.१५ श्रीरस्तु गौर्ये नमः कविताको विश्लेषण

४.१५.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताका शीर्षक **श्रीरस्तु गौर्ये नमः** भन्ने राखिएको छ । यस कविताको उपर्युक्त शीर्षक सुदूरपश्चिममा मनाइने गौरा देवीको वारेमा कवि जोशीले गौरा देवी मनाउने तरिका र पूजन गर्ने विधि पनि दर्शाएका छन् । पूजन गर्दा चाहिने सम्पूर्ण पूजन सामग्रीका साथै बत्ती पूजन, गणेश पूजन, मातृका पूजन, कलश पूजा गरि सकेपछि अन्त्यमा फल, प्रसादी, टीका लगाउने विधिको वर्णन गरी गौरादेवीप्रति मनमा उत्पन्न भएका भाव कवितात्मक रूपमा व्यक्त

गरेका छन् । यो कविता सुदूरपश्चिमेलीको संस्कृति झल्काउने पर्वका रूपमा देखिएको छ । गौरा पर्वलाई नै यस कविताको मुख्य विषयवस्तु बनाइएको छ ।

४.१५.६ शीर्षक

प्रस्तुत कविता जोशीले सुदूरपश्चिमाञ्चलमा मनाइने धार्मिक तथा सांस्कृतिक गौरा पर्वको सम्झनामा रचना गरेका हुन् । यो कविता 'सुरभि' पत्रिका गौरा विशेषाङ्कमा छाप्नकै लागि जोशील **श्रीरस्तु गौर्यै नमः** कविता रचेको देखिन्छ । यस कविताको मुख्य विषयवस्तु र शीर्षकका बिचमा राम्रो तालमेल रहेको पाइएकाले यस कविताको उपर्युक्त शीर्षक सार्थकनै रहेको देखिन्छ ।

४.१५.३ छन्द/लय

प्रस्तुत कविता सवाई, सोरठा र शार्दूलविक्रीडित भन्ने शास्त्रीय/वर्णमात्रिक छन्दमा रचिएको छ । जम जम्मी उनान्ब्बे श्लोकमा रचिएको यस कवितामा एक श्लोक सवाई छन्दमा छ । पचासी श्लोक सोरठा छन्दमा रचिएको छ भने चार श्लोक शार्दूलविक्रीडित छन्दका छन्. । यस कविताका पङ्क्तिका बिचमा अन्त्यानुप्रास पनि मिलाईएको छ । जस्तैः रङ्ग-सँग, भरूँला-छरूँला, आन्यो-मान्यो जस्ता शब्दको प्रयोगले कवितामा उक्त छन्दको मोहनी बढाउने काम गरेको छ । कविता लय हालेर पढ्न सकिने खालको छ ।

४.१५.४ उद्देश्य

खास गरी सुदूरपश्चिमाञ्चलमा मनाइने गौरा पर्वको बारेमा र पूजन विधि के कसरी गरिन्छ । भन्ने यस कविताको उद्देश्य हो । गौरा पर्वका बारेमा पाठकलाई जानकारी दिने उद्देश्यले नै कविले यस कविताको रचना गरेका हुन् ।

४.१५.५ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कविता कविकै कथानकका रूपमा आएकाले यो कविप्रौढोक्तिकै रूपमा देखा पर्छ ।

४.१५.६ भाषाशैली

प्रस्तुत कविता बझाङी भाषिकामा रचना गरेकाले उक्त भाषीका लागि सहज भए पनि अन्य भाषी व्यक्तिका लागि भने अध्ययन गर्न असहजता पाइन्छ । यो कविताको भाषाशैली सरल सजिलै बुझ्न सकिने खालको छ । भाषामा देखिएका केही जटिल शब्दहरू यस प्रकार छन् लाडु, अऱ्या, मुण्टो,राखि, इजु, गोद्यमाणो आदि रहेका छन् ।

४.१६ श्री उग्रतारा स्तोत्र कविताको विश्लेषण

४.१६.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको शीर्षक **उग्रतारा स्तोत्र** भन्ने राखिएको छ । यस कविताको उपर्युक्त शीर्षकले उग्रतारा देवीको वर्णन महिमा गान र प्रकृति चित्रण गर्नुका साथै आपत/विपतमा परेको व्यक्तिले उनै देविको नाम लिदै नवाक्षर मन्त्र जपेमा सम्पूर्ण शंकट समाप्त हुने भनी आफ्ना मनमा उत्पन्न भएका भाव व्यक्त गरेका छन् । उग्रतारा देवीको आराधना गरेमा देवीले

सङ्कटमा परेको आफ्नो भक्तको उद्धार गर्ने भन्ने कुरा यसमा बताइएको छ । यही कुरा नै यस कविताको मुख्य विषयवस्तु हो ।

४.१६.२ शीर्षक

प्रस्तुत कवितामा जोशीले उग्रतारादेवीको महिमाको वर्णन गरेका छन् । यो कविता तिनै देवीको स्तोत्रका रूपमा '**माहामाया**' पत्रिकामा छाप्नकै लागि जोशीले रचेको देखिन्छ । यस कविताको मुख्य विषयवस्तु शीर्षकका बिचमा राम्रो तालमेल रहेको पाइएकाले यस कविताको उपर्युक्त शीर्षक सार्थक नै रहेको देखिन्छ ।

४.१६.३ छन्द/लय

प्रस्तुत कविता शिखरिणी भन्ने शास्त्रीय/वर्णमात्रिक छन्दमा रचिएको छ । यसम कविताका पङ्क्तिका बिचमा अन्त्यानुप्रास मिलाईएको छ । जस्तै : भणी-गणी, पसलले-सकलले,अरनु-मरनु,अरियो-छरियो जस्ता शब्दको प्रयोगले कवितामा उक्त छन्दको मोहनी बढाउने काम गरेको छ । कविता लय हालेर पढ्न सकिने खालको छ ।

४.१६.४ उद्देश्य

डडेल्धुरा जिल्लाको अमरगढीको बिचमा उग्रतारा देविको स्थान रहेको छ । उनै देवीको वर्षमा दुई पटक ठूलो मेला लाग्ने र तिनै देवीको आशीर्वादले गर्दा विद्वान्, नेता, धनी हुनुका साथै त्यहाँका बाटा-घाटा भएका हुन् भने तिनको नित्य पूजा गर्ने व्यक्ति कहिल्यै सङ्कटमा नपर्ने सङ्कटमा परेको भक्तले देवीको नाम स्मरण गरेमा भक्तको उद्धार हुने यस कविताको मुख्य उद्देश्य हो ।

४.१६.५ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कविता कविकै कथनका रूपमा आएकाले यो कविप्रौढोक्ति कै रूपमा पर्छ ।

४.१६.६ भाषाशैली

यस कविताको भाषाशैली डडेल्धुरेली भाषिका व्यक्तिका लागि सहज भए पनि डडेल्धुरेली भाषी इतर व्यक्तिका लागि जटिल खालको छ । जस्तैः केही उदाहरण फगारी/मंगल्यारी तम् भणि /भण्णउ क्याहोलो/ भितरमी ठूलि मेला आदि शब्दहरू रहेका छन् ।

४.१७ जोशीका संस्कृत भाषाबाट नेपालीमा अनुदित गरेका कविताको विश्लेषण

४.१७.१ उपदेश कविताको विश्लेषण

४.१७.१.१ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको शीर्षक '**उपदेश**' भन्ने रहेको छ । यो अनूदित कविता हो । यस कवितालाई कविले संस्कृतबाट नेपालीमा अनुवाद गरेका हुन् । यस कवितामा सबै मानव जातिलाई रिस सबैको शत्रु हो । यसले आफन्त र पराइ कोही देख्दैन त्यसैले रिस कहिल्यै नगर्नु सबैसँग सद्भाव रार्ख्नु पर्छ र जस्तो सुकै धनी मानी व्यक्ति भए पनि एक दिन छोडेर जाने

संसारमा सद्भाव पूर्वक बाँच्नु पर्ने कुरा कविले बताएका छन् । रिस सबैको शुत्र हो यो कसैले पनि गर्नु हुँदेन भनी दिइने उपदेश नै यसको मुख विषयवस्तु हो ।

४.१७.१.२ शीर्षक

प्रस्तुत कविता जोशीले संस्कृतको '**उपदेश** कविताबाट नेपालीमा अनुदित गरी उपदेश दिनकै लागि रचना गरेका हुन् । यो कविता **नयनेश्वरी**' पत्रिकामा छाप्नकै लागि जोशीले रचना गरेको हो । यस कविताको मुख्य विषयवस्तु र शीर्षकका बिचमा राम्रो तालमेल रहेको पाइएकाले यस कविताको उपर्युक्त शीर्षक सार्थक नै रहेको देखिन्छ ।

४.१७.१.३ छन्द/लय

यस कविता शिखरिणी, शार्दूलविक्रीडित भन्ने दुई शास्त्रीय/वर्णमात्रिक छन्दमा रचिएको छ । जम्माजम्मी पाँच श्लोकमा चिएको यस कविताका दुई श्लोक शिखरिणी छन्दका छन् भने तीन श्लोक शार्दूलविक्रीडित छन्दका छन् । यसै कविताका पङ्क्तिका बिचमा अन्त्यानुप्रास मिलाईएको छ । जस्तै : मनमा-हनुमा, नजिक-ठिक, जस्ता शब्दको प्रयोगले कवितामा उक्त छन्दको मोहनी बढाउने काम गरेको छ । कविता लय हालेर पढ्न सकिने खालको छ ।

४.१७.१.४ उद्देश्य

रिस सबैको शत्रु हो । यसको शरणमा पर्नु भन्दा शत्रुको शरणमा पर्नु, कसैसँग कचिङ्गल नगरी शान्तिपूर्वक जीवन जीउन र दुई दिने यो जीवन चोलामा रिसराग चोरी डकैती जस्ता घृणित कार्य नगरी आदर्शमय धार्मिक जीवन जीउनु भन्ने कुरा बताउनु नै यस कविताको उद्देश्य हो । खास गरी भावी सन्ततिलाई सही उपदेश दिने उद्देश्ले नै कविले यस कविताको रचना गरेका छन् ।

४.१७.१.५ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कविमा कविकै कथनका रूपमा आएकाले यो कविप्रौढोक्तिकै रूपमा देखा पर्छ

४.१८ धर्म नै शान्ति शान्ति नै धर्म लेखको विश्लेषण

प्रस्तुत लेख ज्योति प्रकाश जोशीले संस्कृतका श्लोकको नेपाली गद्यमा अनुवाद गरी रचना गरेका हुन । धर्म राज्यको प्रत्येक व्यक्तिको, आचारको, विचारको, मर्मको, कर्मको, नियमको, व्यवस्थाको, आस्थाको, शान्तिको, श्रेयको, समुन्नतिको रक्षा गर्ने विचार लेखमा राखेका छन् । त्यसैले जहाँ धर्म छ त्यहाँ नै शान्ति हुने उनको विचार छ । धर्मरूप शरीरका बाल, युवा, बृद्ध तीनै अवस्था जस्तै निर्भेद, दया र शान्ति हुन् भन्ने भनाइ रहेको छ । त्यसैले धर्मावतारीहरू धर्मका आधारमा राज्य गर भनेर राष्ट्र नायकलाई बारम्बार भनी रहन्छन् भन्ने कुरा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । धर्ममा नै बल, विश्वास, निर्भय, उत्साह, दया आचर संस्कार नीति नियम, व्यवस्था, आस्था । कर्म र मर्मको शान्ति सुरक्षा गर्ने बिचार लेखमा प्रस्तुत गरिएको छ । धर्म र शान्ति एक दोस्राका परिचायक हुन् भन्ने धारणा यसमा व्यक्त गरिएको पाइन्छ । यसरी हेर्दा एकमात्र संसारको मूल्य मान्यता विश्वास प्रेम नै धर्म र शान्तिको प्रतीक हो भनी बताएको छ । यस कारण धर्मको रक्षा विश्वको रक्षा हो, धर्मको मान्यता विश्वको मान्यता हो , धर्म जहाँ

हुन्छ त्यहाँ शान्ति स्वतः आउँछ, शान्ति नै धर्म भएर आएको हुन्छ भन्ने आशय व्यक्त गरिएको छ । यस प्रकार धर्म नै शान्ति, शान्ति नै धर्म हो भन्दै जोशीले यस लेखमा धर्म र शान्तिको मूल मर्मलाई राज्यका सामू पस्कन खोजेका छन् । यस लेखमा भाषा सरल सुबोध र बोधगम्य रहेको छ ।

४.१९ नेपालमा आजको आवश्यकता लेखको विश्लेषण

प्रस्तुत लेख जोशीले गीताका केही श्लोकको नेपाली भाषामा अनुवाद गरी तयार पारेका छन् । यस लेखमा लेखकले शिक्षाको क्षेत्रबाट फुटवल प्रतियोगिता, डिस्को, कराँते, राजनीति हट्नुपर्ने र धर्मको क्षेत्रबाट पशु बलि कानुनको क्षेत्रबाट तर, वा, अथवा, देखि, पर्छ मन्त्री बनाउँदा एक जनालाई तीन पटक भन्दा बढी पालो दिन नहुने कुरा लेखमा उल्लेख गर्दछन् । पतिव्रता धर्म भए पत्नीव्रता धर्म पनि हुनुपर्ने आजको आवश्यकता हुने भनाइ उल्लेख गरेका छन् । शिक्षाका क्षेत्रमा आचार/विचार, न्याय/नियम, अनुशासन, आयुर्वेद ज्योतिष योग सबै जातिले पढ्न पाउनु पर्ने उनको आशय रहेको छ । बहुदलमा दुई दलभन्दा बढी हुन् नपाउने व्यवस्था हुनु पर्ने समय अनुसार राष्ट्राध्यक्ष नै किन नहुन दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्था बराबर हुनुपर्नेमा आफ्नो लेखमार्फत जोड दिएका छन् । शान्तिपूर्ण ढङ्गबाट धार्मिक क्रान्ति गर्नु पर्ने भन्ने धारणा यसमा व्यक्त गरेको पाइन्छ । पुरुषले बहुविवाह गर्दा केही नहुने तर महिलाले दोस्रो विवाह गर्दा वेश्या भनिनु पर्ने कुराप्रति उनले असन्तुष्टि व्यक्त गरेका छन् । बाबु आमाका लागि छोरा छोरी बराबर हुन्छन् तर छोरीलाई सन्तानै नमान्नेप्रति तीखो व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । कसैले कसैको रगत वा आँशु खानु हुँदैन पसिना मात्र खानु पर्छ भन्ने भनाइ राखेका छन् । पसिना बाहेक अरू केही नखाने हाम्रो धर्म र कर्तव्य हो भन्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् कहिले काहीँ क्रान्ति नगरी नहुने भएमा शान्तिपूर्ण क्रान्ति गर्नुपर्ने उनको धारणा रहेको छ । नेपालमा यही मात्र आजको आवश्यकता हो भन्ने भनाइ व्यक्त गरेका छन् । ज्योति प्रकाश जोशीले यस लेखमा उपर्युक्त भनाइहरू प्रस्तुत गर्दै शान्त र समुन्नत नेपाल हेर्ने चाहने आफ्नो इच्छा प्रकट गरेका छन् । यस लेखकको भाषा सरल सुबोध र बोधगम्य रहेको छ । उक्त लेखमा तत्सम शब्दहरू, आगन्तुक शब्दहरूका साथै झर्रा नेपाली शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । प्रचलित खालका यी शब्दहरूले यस लेखको भाषाशैलीलाई सरल तुल्याएका छन् ।

४.२० जन्म जन्मान्तरको औषधी लेखको विश्लेषण

प्रस्तुत लेखमा ज्योतिप्रकाश जोशीले सुरुमा दुई पात्रको संवाद जस्तो देखाई जन्म जन्मान्तरको औषधिको बारेमा वर्णन गरेका छन् । उक्त लेखमा राजा र तपस्वी दुई पात्र देखिएका छन् । यहाँ राजाले तपस्वीलाई हृष्ट/पुष्ट र बलिष्ठ हुने औषधी मागेपछि तपस्वीले कस्तो औषधि साधारण वा जन्म जन्मान्तरको भनी प्रश्न गरेपछि राजा चकित भए । राजाले उक्त तिनै प्रकारका औषधिबारे व्याख्या गरिदिन अनुरोध गरेको प्रसङ्ग प्रस्तुत लेखमा जोशीले राखेका छन् । शरीरलाई हृष्ट, पुष्ट, वलिष्ट राख्न दाल, भात, खीर, दही, दूध आदि भोजन गर्नुहुँदैन । त्यसको सट्टामा बनौषधी खानु पर्छ भन्दछन् । ती वनौषधिहरू बुजो, टिमुर, पिप्ला,

मर्चा, हलेदो, पिँडालु, कन्दमूल, छहराबाट झरेको पानी आदि सङ्केत गरेका छन् । भारी बोकेर उकालो चढ्नु हस्तकर्म प्रतिबन्ध नगर्नु बन्द गर्नुपर्ने भए नमस्कार गरेर मात्र बन्द गर्नु आदि यिनी साधारण औषधि हुन् भनी बताएका छन् । त्यसपछि तपस्वीले विषेश औषधिको वर्णन गरेको कुरा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । मानिसले शरीरको उपचार भन्दा मानसिक उपचारका लागि शास्त्र अध्ययन, शुभ सत्सँग, पुराण श्रवण, भजन कीर्तन सुन्ने जसले मनभित्रको दुःखमा सहजीकरण हुने भाव व्यक्त गरेको पाइन्छ । मानिस असभ्यबाट सभ्य,अल्पज्ञबाट विज्ञ, पापीबाट पुण्य, कुविचारबाट सद्विचारमा पुऱ्याइ दिने कुराको विवरण यहाँ उल्लेख गरेको पाइन्छ । वेद कर्म र संस्कारहरू विशेष औषधिका पुडिया हुन्, यिनले मनभित्रको रोगको निवारण गर्ने काम गर्दछ भनी उल्लेख गरेका छन् । सारा देवता, पितृ देवता, धर्म, कर्म, संस्कार, समाजभित्र सबैलाई पवित्र पार्ने बताएका छन् । यस साधरण औषधीले व्यक्ति विशेषको कल्याण गर्दछ भने विशेषले सम्पूर्ण समाजमा हितकर हुने बताएका छन् । तपस्वीले साधारण र बिशेष औषधीको विषयमा चर्चा गरिसकेपछि 'जन्मजन्मान्तरको' औषधीको वर्णन गरेको पाइन्छ । जन्मजन्मान्तरको औषधिभित्र मनमा शत्रु हुन्छ अरु कोही शत्रु हुँदैन मनको सुधार हुन्छ भने जगतको सुधार हुने कुरा तपस्वीद्वारा व्यक्त गरिएको छ । ध्रुव, प्रह्लाद, सनतकुमारहरूले सानै उमेरमा ईश्वर प्राप्त गर्न सक्नु बुद्धलाई बिरक्त आउनु आदि जन्म जन्मान्तरले समार्जित भक्ति, इहलौकिक सत्सङ्गत, अज्ञानको कारणबाट जन्मको मोह र घमण्डबाट आएको अन्धकारको निवारण हुनासाथ विवेकरूपी सूर्यको उदय हुने र मानिस सम्पूर्ण विषय वासनाबाट मुक्त हुने कुरा यस लेखका माध्यमबाट जोशीले प्रस्तुत गरेका छन् । विविध जन्म, सर्माजित भक्तिद्वारा प्राप्त वैराग्य नै जन्म जन्मान्तरको औषधी हो भनी जोशीले पात्रका माध्यमबाट जनसमक्ष ल्याउन खोजेको देखिन्छ । यो लेख जोशीले 'ज्योतिष दर्पण' पत्रिकामा छाप्नकै लागि तयार गरेका हुन् । प्रस्तुत लेखमा भाषा सरल सुबोध र बोधगम्य रहेको छ । उक्त लेखमा तत्सम शब्दहरू झर्रा नेपाली शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । यी शब्दहरूको प्रयोगले यस लेखको भाषा सरल बन्न पुगेको छ ।

४.२१ श्रीमद्देवीप्रसाद ओझायाः कमर्णि स्वभावानी सम्भाव्यन्ते लेखको विश्लेषण

प्रस्तुत लेख ज्योति प्रकाश जोशीले देवीप्रसाद ओझाको मृत्यु पश्चात् जन्मकुण्डली हेरी ग्रहदशाको विवरणका आधारमा उनको बारेमा सङ्क्षिप्त चर्चा गर्न खोजेको देखिन्छ । १९९६ सालमा जन्मेका देवी प्रसाद ओझा सानैदेखि विनय, विद्या, विवेकमा निकै निपुण हुनुका साथै पुरुषत्व पौरुषत्व चलाउनमा पनि त्यत्तिकै सिपालु देखिएको बताएका छन् । ओझा परिवारमा सम्मानित नभए पनि समाजमा निकै सम्मानित भएका बताउँछन् । ६३ वर्षको उमेरमा बिमार परेको र ६७ वर्षको हुने बेला स्वर्गारोहण हुने भनेर कर्कको शुक्रले भन्दछ भन्ने कुरा ज्योतिषी हेराइबाट उल्लेख गरेको पाइन्छ । छोराछोरी धनदौलत बनाएर घर परिवार दाजु भाइ सम्पन्न भएर स्वर्ग हुने कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ । पाँचदेखि एघार वर्ष, अठारदेखि छब्बिस वर्ष, एकचालिसदेखि सच्चालिस वर्ष र चौवन्नदेखि बासट्ठी वर्षको बेलामा धन खर्च हुनुका साथै हानी

हुने बताउँछन् । त्रिभागी दशामा राहुको महादश भएको विंशोत्तरी वा छ विसी दसामा सूर्यको महादशा भएको बेलामा रात्रिको समाप्ति सँगै सूर्योदय हुने बेलामा मृत्यु हुने भनी ओझाको जन्मकुण्डली अनुसार ज्योति प्रकाश जोशीले उल्लेख गरेका छन् । यसरी जोशीले ओझाको जन्मकुण्डली हेरी जन्मदेखि मृत्युसम्म भएका घटना विवरण ज्योतिषी हेराइबाट रचना गरेका हुन् । जोशीले उक्त जन्मकुण्डलीको विवरण स्व.'प्राज्ञ डा. देवी प्रसाद ओझाको सम्झना र अभिव्यक्ति स्मृतिग्रन्थमा' छाप्नकै लागि उक्त लेखको सृजना गरेको पाइन्छ ।

प्रस्तुत लेखमा भाषा सरल सुबोध र बोधगम्य रहेको छ । यस लेखमा केही तत्सम शब्दहरूका साथै केही ज्योतिषीय शब्दहरूको बढी प्रयोग भएको छ । संस्कृत भाषा नजान्ने र ज्योतिष विषयमा जानकारी नहुने पाठकका लागि यसको भाषाशैली जटिल बन्न पुगेको छ ।

४.२२ स्व जब्बरे खड्काको जन्म पत्रिका विस्तरण लेखको विश्लेषण

प्रस्तुत जब्बरे खड्काको जन्म पत्रिका ज्योतिष ज्योति प्रकाश जोशीले ज्योतिषी हेराइबाट खड्काको जन्मदेखि मृत्युसम्मको विवरण तयार पार्नु भएको छ । जोशीले खड्काको जन्मकुण्डीमा लग्न स्थानाधिपति वृहस्पति नीचको हुनाले शरीर हृष्टपुष्ट सन्तुष्ट रहने, रोगव्याधी नलाग्ने, धनको अभाव हुने, पितृ वियोग हुपर्ने देखिन्छ् । जन्मको नाम झंकरे भए पनि पछि रूपान्तरण गरी जब्बरे राखेको देखिन्छ । पढ्ने इच्छा भए पनि पढ्न नसक्ने उन्नाइस वर्षसम्म दुःखका दिनहरू सजिलै पार गरेको बताउँछन् । खड्काको साढे साति शनि दशामा धनधान्य, सुख सम्पन्न, आरोग्य र हर्षोल्लास हुने छ भनी उल्लेख गरेका छन् । यस्तो अवस्थामा आठ/पन्ध्र वर्ष, तीस/सैंतिस वर्ष, अन्ठाउन्न/छ्यासट्टि वर्ष, र अठासी/छयानब्बे वर्ष सम्म परिवार वा पुत्र द्वारा बनी बनाएको हुनुपर्ने योग रहेको बताउँछन् । पच्चिस वर्षमा विवाह भई अन्ठाउन्न वर्ष सम्मसँगै रहेका त्रियासी वर्षमा पत्नी वियोग हुने बताएका छन् । जेठो छोराको मृत्युले शोक सन्तप्त परिवार पीडाले जलेको हुनु पर्ने उल्लेख गरेका छन् । खड्काको कुण्डली अनुसार अठार वर्षको उमेरमा मृत्यु हुने योग भए पनि नन्दायोगका कारण चिरायु भई एक सय वर्ष नाग्नु पर्ने देखाएका छन् । ग्राहस्थ्य सप्तम स्थानको मालिक बुध, शुभ क्षेत्र मृत्यु स्थानमा हुँदा पत्नी वियोगी हुनुपर्ने र मृत्यु स्थानाधिपति चन्द्रमा वृहस्पतिका घरमा र केन्द्रमा भएकाले विंशोत्तरी राहु दशाबाट मुक्त अष्टोत्तरी समेत वृहस्पति दशा लागू हुने समयमा परलोक हुने बताएका छन् । यसरी ज्योति प्रकाश जोशीले जब्बरे खड्काको जन्म कुण्डली ग्रहदशा विवरण स्व. 'जब्बरे खड्का परिबोध स्मृतिग्रन्थ'मा छाप्नकै लागि रचना गरेको देखिन्छ ।

प्रस्तुत लेखमा भाषा सरल सुबोध र बोधगम्य रहेको छ । यस लेखमा केही तत्सम शब्दहरूका साथै केही ज्योतिषीय शब्दहरूको बढी प्रयोग गएको छ । संस्कृत भाषा नजान्ने र ज्योतिष विषयमा जानकारी नहुने पाठकका लागि यसको भाषाशैली जटिल बन्न पुगेको छ ।

४.२३ सङ्ग्रहितानुवादिता लेखको विश्लेषण

प्रस्तुत लेखमा ज्योति प्रकाश जोशीले श्री पोखेल स्तोत्र प्रारभ्यते पनि संस्कृत भाषामा रचना गरेका छन् भने त्यसैलाई नेपाली भाषामा सङ्ख्यात्मक रूपमा आफैले अनुवाद गरेका हुन्

। उक्त लेखमा सर्व प्रथम जोशीले पोखेलको मङ्गलाचरण गरेको देखिन्छ । त्यस पछि क्रमशः ब्रम्हा, विष्णु, शिवको पनि मङ्गलाचरण गरेको देखिन्छ । जोशीले उक्त लेखभित्र भारतको **झाजड** भन्ने ठाउँमा रहेका नन्दीश्वर काशी आएका र त्यहाँबाट वसाइँ सर्ने क्रममा नेपालको डोटी जिल्लाको पोखरी (गाजरी) भन्ने ठाउँमा आई वसोबास गरेका हुन् उनि त्यहाँ वसेर धर्म, कर्म, संस्कृति जोगाउनतर्फ लागेको प्रसङ्ग यसमा उल्लेख गरेका छन् । जोशीले डोटी जिल्लाको नाम कसरी रहयो भन्ने कुरा पनि उक्त लेखमा व्यक्त गरेका छन् । उक्त लेखमा पोखेल (गाजरी) को ध्यान, स्मरण गर्ने व्यक्तिलाई कहिल्यै पनि दुःख, कष्ट, सङ्कट आइ पर्दा उक्त पोखेल स्तोत्र पाठ गर्नुपर्ने र उक्त स्तोत्र पढ्दा सम्पूर्ण कष्ट निवारण हुने कुरा **सङ्ग्रहितानुवादिता** लेखमा भेटिन्छ । यसरी ज्योति प्रकाश उक्त लेख **मालिका** पत्रिमामा छाप्नकै लागि रचना गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत लेखमा भाषा सरल सुबोध र बोधगम्य रहेको छ । उक्त लेखमा तत्सम आगन्तुक र झर्रा नेपाली शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । यी शब्दहरूले भाषा सरल र मिठास पूर्ण नै रहेको छ ।

पाँचौं परिच्छेद
उपसंहार

पहिलो परिच्छेद अन्तर्गत यस शोधपत्रको सामान्य रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ । यस परिच्छेदमा विषय परिचय, समस्याकथन, शोधकार्यको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधकार्य सीमाङ्कन, शोधविधि, सामग्री सङ्कलनकार्य, अध्ययनको औचित्य, विश्लेषणको सैद्धान्तिक ढाँचा, शोधपत्रको रूपरेखा, सम्बन्धित विवरणहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेद अन्तर्गत **ज्योति प्रकाश जोशीका** विविध पक्षको चर्चा गरिएको छ । ज्योति प्रकाश जोशीको जन्म १९९७ साल श्रावणमा गढी गाउँमा भएको हो । बाबु पं. लक्ष्मीनारायण जोशी आमा मनादेवी (टिका देवी जोशी) का जेष्ठ सुपुत्रका रूपमा ज्योति प्रकाश जोशीको जन्म भएको हो । यिनको बाल्यकालको आठ वर्षको उमेरसम्म गढी गाउँमै बितेको थियो । जोशीको अक्षरारम्भ चार, पाँच वर्षको उमेरमा बाबु पं. लक्ष्मीनारायण र आमाको रेखदेखमा भयो यसै समयमा २००६ सालमा बाबुको स्वर्गारोहण भयो जसबाट ज्योति प्रकाश बाबुसँग विछोडको कारण दुःखद पीडा सहनु पर्‍यो । त्यसपछिको बाल्यकाल डडेलधुरा जिल्लाको तिलाडीमा गुरुकूल चलाएर बस्ने काका निलकण्ठसँग बितेको देखिन्छ । प्राकृतिक ठाउँमा रमाउनु घुम्नु, गाईवस्तु हेर्नु , भीर पाखा, कुना कन्दारामा दौड्ने काम गर्दै पछि २०१९ सालमा जोशी भारतको बनारसतिर पढ्न गए । उनले त्यहाँ संस्कृत शिक्षा आरम्भ गरी आचार्यसम्मको अध्ययन पूरा गरेका थिए । जोशीले पूर्वमध्यमा देखि आचार्यसम्मको अध्ययन बनारस हिन्दू विश्वविद्यालयबाट उत्तीर्ण गरेका छन् ।

ब्राह्मण परिवारमा जन्म भएका ज्योति प्रकाश जोशीको पारिवारिक आर्थिक अवस्था सामान्य नै थियो । बाबुको मृत्यु सानै उमेरमा भएकाले खेतिपातीद्वारा सामान्य जीवन सञ्चालन गर्दै आएका थिए । मध्यम वर्गीय परिवार भए तापनि जोशीको परिवार शैक्षिक रूपले भने सुरक्षित रहेको थियो । आठ वर्षको उमेरमा हिन्दू संस्कार अनुसार उपन्यास संसकार गरेका जोशीसँग विवाह २०१६ सालमा १८ वर्षको उमेरमा बझाङ जिल्लाको रिठापाटा गा.वि.स. वडा नं २ की शिव लक्ष्मीसँग भयो । सामान्य साक्षरसम्म बन्न नसकेकी शिवलक्ष्मीबाट जोशीका तीन छोरा एक छोरी छन् । वर्तमानमा कान्छो छोरा बाहेक सम्पूर्ण छोरा छोरी विवाह भइसकेको छ भने जोशीका परिवार कैलाली जिल्लाको धनगढीस्थिति सन्तोषी टोलमा र जेठो छोराको परिवार पुर्ख्यौली घरमा बसोवास गरिरहेका छन् । यसबेला उनी स्वास्थ्य अवस्थाका कारण आरमी जीवनका साथै साहित्य साधनाको जीवन यापन गरिरहेका छन् ।

अत्यन्त सरल र मिजासिलो स्वभावका ज्योति प्रकाश जोशी त्यतिकै इमानदार, सहयोगी र मिलनसार पनि छन् । सामान्य खाना, साधारण पहिरन सन्तुष्ट हुने यिनी सात्यिसिर्जना चिन्ततन मनन र साहित्यिक तथा वैचारिक अध्ययनमा रुचि राख्दछन् । जोशी कार्य क्षेत्रका दृष्टिले मुख्यतः राजनीति, गौण शैक्षणिक साहित्यिक , आध्यात्मिक र ज्योतिषी क्षेत्रसँग सम्बन्धी

रहेका छन् । २०१९-०२० साल भारतको बनारसको वेदवेदाङ्ग महाविद्यालय र मारवाडी महाविद्यालयबाट शैक्षणिक पेसा थालेका जोशीले २०२६ सालबाट गृह जिल्ला बझाङ थराला मा.वि. खोली निःशुल्क शिक्षक भई २0३0 सालमा उक्त पेसा छोडेका थिए ।

बाल्यकालदेखि नै स्वतन्त्रताका पक्षमा बोल्ने जोशी नेपाली काङ्ग्रेसको राजनीतिमा संलग्न भएका थिए । उनले नेपाली काङ्ग्रेसको साधारण सदस्यता २०१४ र क्रियाशली सदस्यता २०१९ साल बनारसमा लिएका थिए । उनी स्वतन्त्रता प्रेमी व्यक्ति हुन् । २०१७ सालमा बझाङलाई छुट्टै राज्य बनाउने काण्डमा संलग्न रहेका थिए । २०३१/०३२ सालमा पञ्चायतको भण्डारफोर अभियानमा संलग्न रहनुका साथै जनताले पाउनु पर्ने भोकमरी राहत कार्यक्रमका लागि बझाङ प्रहरीको हिरासतमा पाँच दिन रहेका थिए । यो नै उनको पहिलो जेल जीवन थियो । त्यसपछिका विभिन्न घटनामा संलग्न हुँदै २०४६/०४७ सालको जनआन्दोलनका साथै २०६२/०६३ सालको जनआन्दोलनमा सक्रियताका साथै लागेका थिए । नेपाली काङ्ग्रेसको बझाङ जिल्लाको जिल्ला सभापति भई सत्र वर्ष काम गरेका थिए । अनेक क्षेत्रसँग सम्बन्ध र सरोकार राख्ने बहुआयामिक व्यक्तित्वका रूपमा यिनको देशका शैक्षिक सामाजिक साहित्यिक राजनीतिक गरी अनेक सङ्घर्ष संस्थाहरूको स्थापना विकास र प्रवर्द्धनमा ठूलो भूमिका रहेको देखिन्छ । साहित्य साधना र राजनीति प्रयोजनका खातिर उनले देशका विभिन्न स्थानका भ्रमण गरेका छन् । धर्मलाई परिवारका रूपमा मान्नुपर्छ भन्ने जोशी मानव सेवा नै ठूलो धर्म हो भन्दछन् । मानवले स्वतन्त्रतापुर्वक बाँच्न पाउनु पर्छ कसैको दास भएर मानवता गुमाउनु हुन्न भन्ने विचार उनको रहेको छ । कुनै आशा नगरी कुनै पनि क्षेत्रमा सङ्घर्ष गऱ्यो भने अवस्य सफलता प्राप्त हुन्छ भन्ने गीतावादी दर्शनलाई जोशीले आफ्नो धारणा बनाएका छन् । जोशीको ज्योतिषी क्षत्रेमा पनि त्यत्तिकै साधारनार रहेको देखिन्छ । २०५७ साल (२०००) मा भारतको कलकत्तामा भएको एसियाली ज्योतिष सम्मेलनमा प्रथम भई स्वर्णपदक सहित एक लाख भारतीय नगद पुरस्कारका साथै विश्व विजय एवार्ड प्राप्त गरेका थिए । जीवनलाई सङ्घर्ष क्रियाशील र परिवर्तनगामी रूपमा हेर्ने खनाल बहुप्रतिभा सम्पन्न व्यक्ति हुन् ।

तेस्रो परिच्छेद अन्तर्गत ज्योति प्रकाश जोशीको व्यक्तित्वको चर्चा गरिएको छ । बाह्य रूपमा मझौला कद, गहुँगोरो वर्ण, सालाखाला खाइलाग्दो चिटिक्क परेका निकै प्रभावशाली र आकर्षक देखिने उनी शारीरिक रूपले स्वास्थ्य देखिन्छन् जोशीको स्रष्टा व्यक्तित्व कवि, कथाकार ज्योतिषी , लखेक, खण्डकाव्यकारका रूपमा फैलिएको छ । साहित्येतर व्यक्तित्वमा शिक्षक, राजनीतिक, समाजसेवक आदिका रूपमा चिर्चत रहेका छन् ।

चौथो परिच्छेद अन्तर्गत ज्योति प्रकाश जोशीका कृतहिरूको विश्लेषण गरिएको छ । खण्डकाव्य रचनाबाट नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा देखा परेका जोशीको **मर्त्याधिकारक** (२०३७) र **भूपति र भूर्दण्ड** जस्ता (मालिकाः २०५८) खण्डकाव्य। **मालिक** पत्रिकामा प्रकाशित भएको छ । उनका खण्डकाव्य कृतिहरूमा तत्कालीन नेपाली समजा र समसामयिक नेपाली समाजलाई

मुख्य विषय बनाई रचिएको छ । उनका खण्डकाव्यमा निर्दलीय व्यवस्थाको अन्त्य प्रजातान्त्रीय व्यवस्थाको लागू हुनुपर्ने स्वतन्त्रता पूर्वक बाँच्न पाउनु पर्ने मानवअधिकार संवैधानिक व्यवस्था कानुन सबैका लागि बराबर हुनुपर्ने नारी स्वान्त्रता बलिप्रथाको अन्त्य हली प्रथा सशक्त रूपमा सञ्चालन सुरुवात हुनुपर्ने आदि विषयलाई प्रमुख रूपमा उठाइएको छ ।

मर्त्याधिकारकमा मानिसले नैसर्गिक अधिकार पाउनुपर्ने हो र निर्दलीय व्यवस्थाको अन्त्य प्रजातान्त्रिक दलावतारको व्यवस्था, बलिप्रथा अन्त्य, हलिप्रथा कायम रहनुपर्ने संविधान सम्मत सबैलाई कानुन लागू हुनुपर्ने, दोष अनुरूपको दण्ड दिनुपर्ने, जनताले स्वतन्त्रतापूर्वक बाँच्न पाउनुपर्ने, सबैले देशको रक्षा गर्नुपर्ने, नारी स्वतन्त्रता हुनुपर्ने आदि जस्ता कुरा खण्डकाव्यमा प्रस्तुत गरिएका छन् ।

भूपति र भूर्दण्ड खण्डकाव्यमा भ्रष्टाचारी, चोरी, डकैतीका साथै नारीहरूले पतिबाट पाउनुपर्ने स्वतन्त्रताको प्रसङ्गलाई सटीक रूपमा उठाइएको छ । जोशीको **मर्त्याधिकार** खण्डकाव्यकै उच्च प्राप्तिका रूपमा देखा परेको छ ।

ज्योति प्रकाश जोशीको **ज्योतिष दर्पण** पत्रिकामा २०५६ सालमा प्रकाशित **सत्यार्थे शक्तियुपासना** कथामा शक्रिको उपाशना निष्ठा भक्ति पूर्वक गरेमा मरेको मान्छे पनि जीवित हुने र सुख पूर्वक जीवन यापन गर्ने प्रसङ्गलाई उठाइएको छ ।

ज्योति प्रकाश जोशीका फुटकर कविताहरू **ठेकराज तिमी नमर, रिठोरायुर्वेदी-दुर्गाकवचम, सुर्मादेवी स्तोत्र, लाटास्मृति स्तोत्र, श्रीमद्‌देवकान्तपन्तस्य जीवन्युपलिख्यते, विरक्त नेपालको पुत्रोपदेश, थालारा मा.वि., सक्याको बहुदल, एकाका दुई चेली, श्रीरस्तु गौर्यै नमः, कृष्ण चरित्र बझाङी भाषामा अनुवादित, श्री उग्रतारा स्तोत्र, उपदेश** यी कविता सामाजिक, धार्मिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक, अर्युवेदीक उपदेशमूलक व्यक्तिको जीवनी समबन्धी प्रसङ्गमा आधारित रहेका छन् । जोशीका विभिन्न पत्रपत्रिकामा छरिएर रहेका लेखहरू आयुर्वेद सम्बन्धी, धर्मयुक्त शान्ति युक्त राष्ट्र, ज्योतिषको हेराबाट व्यक्तिको भविष्यवाणी पोखेलको बसाइँसराई सम्बन्धी प्रसङ्गमा आधारित रहेका छन् ।

नेपाली साहित्यका क्षत्रेमा अनुसन्धान लेखन र शिक्षण गरी जीवन बिताउँदै आएका ज्योति प्रकाश जोशी नेपाली साहित्यका एक स्रष्टा हुन् । विभिन्न क्षेत्रमा देखिएका अर्को प्रतिभाले जोशी नेपाली साहित्यका एक उच्च सेवा व्यक्तित्वका रूपमा चिनिँदै आएका छन् । भाषा साहित्यका अतिरिक्ति शैक्षिक, राजनीतिक, ज्योतिषी, सामाजिक आध्यात्मिक क्षत्रेमा देखापरेका उनको उच्च प्रतिभा, सम्पूर्ण कौशल र राष्ट्रवादी चिन्तनले उनी ख्यातिप्राप्त छन् । यिनको जीवनमा विविध घटनाहरू, व्यक्तित्वको उत्कृष्ट क्षमता र कृतित्वको परिवर्तनकारी र विकासकारी भूमिकाले जोशी सशक्त साधकका रूपमा स्थापित देखिन्छन् । जोशीको आधुनिक नेपाली साहित्यको लेख, कविता, खण्डकाव्य कथा विधाका क्षत्रेमा उन्नायक, प्रखर देशभक्त र राष्ट्रवादी चिन्तकका रूपमा योगदान विशिष्ट रहँदै आएको छ । अझै पनि लेखन कार्यमा

संलग्न रहेका जोशी खास गरी गहिकला चिन्तनलाई अभिव्यक्त गरी साहित्यिक कृतिको रचना गर्ने साहित्यकारका रूपमा नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा चिनिएका छन् ।

सन्दर्भसामग्रीसूची ५९

ओझा, देवीप्रसाद, **सुदूरपश्चिमाञ्चलमा साहित्य र साहित्यकारहरू**, कञ्चनपुर : सुदूरपश्चिमाञ्चल सामाजिक सेवा तथा अनुसन्धान समिति, २०६० ।

ओझा, गङ्गादेवी, **प्राज्ञ डा. देवीप्रसाद ओझा सम्झना र अभिव्यक्ति,** कञ्चनपुर : अज्ञात, २०६४ ।

उपाध्याय, अरुण**, विष्णुलाल उपाध्यायको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व,** (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र) ने.के.वि., त्रि.वि, कीर्तिपुर, २०४९ ।

कौडिन्न्यायन, शिवराज आचार्य, **कतिपय नैपाल संस्कृत ग्रन्थकार परिचय,** काठमाडौं कान्तिपुरीमुद्रणालय, २०४८ ।

जोशी ज्योति प्रकाश, **मर्त्याधिकार,** कञ्चनपुर : प्रकाशक अज्ञात, २०३७ ।

............., **कवि देवकान्त पन्त स्मृतिग्रन्थ,** कैलाली : सुदूरपश्चिमाञ्चल साहित्य समाज, २०५९ ।

जोशी, भूरिप्रकाश, **ज्योति प्रकाश जोशी जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व** (अप्रकाशित स्नातक शोधपत्र) जे.पी. क्याम्पस, बझाङ, २०६३ ।

खप्तडको सेरोफेरो थलारा मा.वि. को रजत जयन्ति स्मारिका (वर्ष १, अङ्क १, २०५०), पृ.२२

ज्योतिष दर्पण (मासिक) (र्ष ७, अङ्क १, २०५६), पृ. २६ ।

मालिका (मासिक) (र्ष ७ , अङ्क ७ २०५८), पृ. ९१ ।

परिशिष्ट

बझाङभाषा व्याकरण हेर्दा

गवालेको भाषा (खा) रितनथितको संस्कृत अरी
इ व्याकर्णै उद्‌दाइ् भनमरिगयो खस् खसि भई ।
वडा जान्ने वैयाकरण अरन्या संस्कृत पढी
मु र मुद्‌दा हाल्दो असुदि सुदि वाफत् सिलगढी ॥१॥

अर्थ:-

गवाले भाषामा भाखा भन्दछन् अथवा ष लाई ख भन्ने गर्दछन् । रितन थितको भनेको रीति न थितीको संस्कृत लाई संस्कृतमात्र पुकार्छन् व्याकरण लाई व्याकर्ण भन्ने गर्छन इ इनिहरू व्याकर्णै व्याकरणनै गर्दै उद्‌दाइ् यहा अइ उ पनि हल्हुन्छन् मन् मरिगयेको छ खस् खसि भनेको खिन्न मन भयेको छ । इतिहरू व्याकरण वा व्याकर्ण गर्दैमा हृदयजल्दछ सँस्कृत पढेर सँस्कृत त जान्यौं भन्दै धेरै सँस्कृतसङ्गम वा सहगामी गर्न मिल्दैन यदि गर्छन भने म गये इनिहरूका नाममा असुदि भनेको अशुद्ध सुदि भनेको शुद्ध वाफत् विषयदमा मुद्धा गर्दछु (अद्‌दो) वा हाल्दो मुद्‌दादिने ठाउ सिलगढी जान्छु भनेको जनोकि वा पुरानो वोली छ ।

सवै हुन्ना ह्रस्व स्वर सकल हल् वर्णन सरिका, अशुध्दै हुन् शुद्धै वचन
मिलिग्या हुन्छ तरिका । उही ह्रस्वै दीर्घै उहिवचन अर्थै मिलिगया,
फरक् हो जन्मान्या नवुझि सहि गलती कहिभया ॥२॥

अर्थ:-

सारा ह्रस्व स्वर वर्णन अ इ उ इत्यादि यस्भाखा वा भाषामा व्यञ्जन वर्ण क ख ग जस्तै हल् हुन्छन् वा स्वर वर्ण कापनि खुट्टा काटिन्छन् जस्तै गाइ् माइ् दाइ् वा आउ् जाउ् खाउ इत्यादि हुनसक्छन् । यहाँ अशुद्ध हुन् शुद्ध हुन् वचन भनेको कुरा मिले हुने तरिकाहो उही भनून् वा उहि भनुन् ह्रशव दीर्घ जेहोस् अर्थ मिल्छ भने पुग्दछ यस् कुरालाई सहि योगल्ती यो भन्न मिल्दैन वा फरक् हो सम्झनु हुँदैन ।

सवै आउ् एकै आउ् जन मनभया कत्ति जन आउ्, चिऱ्यो लादो षाको जन
चिर उसै राख य वनाउ् । व का क्यै (केइ) अन्नुइ नाइ व तलथप थो-
प्लो व नजिक पुडो फाल्यौ तम्रो कुमतिसरिको कोमुद्धि झिक ॥३॥

अर्थ:-

यो वझाङ भाखामा वा भाषामा वहुवचन वा एकवचन हुन्छ सवैको रूप यौटै हुन्छ जस्तै: सवै आउ् एकै आउ जनमनभया मननभये कत्ति न आउ वा जन आउ भन्ने गर्छन । य को पिट्‌चिरेमा ज्य हुन्छ जस्तै चिऱ्यो लादो (ज्या) याको जनचिर उसैराख य वनाउ् । व वाटुलो ब हुन्छ तेसै व का तल तिर सानो थोप्लो विन्दु राख्दा व़ हुन्छ एसैले तिम्रो कौमुदीलाई

परफ्याक्ने गर्नुहोस् भनेर सँस्कृतविद्लाई वझाङ्भाषाविदले भनेकाथिये । कुमतिसरिको भनेको भाषामर्म न चिनेको व्याकर्ण वा व्याकरण गर्नु हुदैन दुर्वद्धि सरिको व्याकरणको आवश्यक हुँदैन ।

ठूला नान्का गोरू रङ विरङ वाची मरिगया, सवै लिंगै गोरू सवुवचन गोरू
किनमया । पछि लेलाई लाउ्दा अझ फरक पाण्णै किनपडयो भन्या
दुःख् मानौला पडि सडि गयो राइ् लिनु छयो ॥४॥

अर्थः-

यो वझाङ् भाषा संस्कृत भनेको कता हो कता अरु भाषाभन्दा पनि भिन्न छ एसैले व्याकरण पनि भिन्न हुनसक्छ जस्तै नेपाली भाषा गोरू भनेर साँढे वा पुँलिगको गाईको सन्तानमान्दछन् यो भाषामा तेस्तो हुँदैन गोरू ठुलो पनि सानो पनि कालो सेतो रातो विविध रङ्गको जो पनि वाचेको पनि मरेको पनि पुलिंग पनि स्त्रीलिंग पनि नपुंसक लिंग पनि गोरू हुन्छ साढेलाई गाइ लाई वाछो वाछी जोलाई पनि गोरू भन्दछन् धेरै लाई पनि गोरु यौटै लाई पनि गोरू भन्दछन् एसैले एकवचन् वहुवचन सवैमा यौटै हो फरक हुँदैन तर यो अव्ययपनि होइन एसैले गोरुलाई गोरुले गोरु देखी गोरुवाट गोरुको गोरुमा भनेर विभक्ति लाग्ने हुन्छ एसैले सँस्कृतपढेका व्यक्ति यो भाषामा सडेका हुन्छन् हामीलाई वझाङ्गीले सडायो भनेर दुःख नमान्नु होला ।

कवी दीर्घै पार्द दुइ कविभया एककविका फरक् अर्थै लाग्यो वचन फरकै
सँस्कृत हुँदा । गरे नेपालीमा उहि कवि कवी छैन फरक नवुझ्नाले होला
विविधमनको स्वर्ग नरक ॥५॥

अर्थः

बझाङ्भाषा परै छ नेपालीमा र सँस्कृत व्याकरणमा मिल्दैन फरक हुन्छ । जस्तै सँस्कृतमा कविः कवी कवयः भनेर एकवचन द्विवचन वहुवचन गर्ने गर्छन दीर्घवनाये यौटै कविका दुईकवि हुन्भन्ने अर्थ लाग्छ तर नेपालीमा दीर्घलेखुन् ह्रश्व जेलेखुन् यौटै कविमात्र हुन्छ एसैले कवि भनुन् वा कवी भनुन यौटैमात्र कविहो भन्ने वुझाउँछ यसैले नवुझेर नै होला स्वर्ग नरक को फरक् भयेको न तर फरक हुँदैन स्वर्ग नरक दुवै एकै चित्तवुझायो मन मिल्यो भने स्वर्ग चित्त वुझेन मन मिले .... हुन सक्दछ ।

राजनीतिले गर्दा व्याकरण उथुल पुथुल्

जस्तै डडेल्धुरी भाषामा

त तिम्रो सर्कार्को हजुर र तपाई भणिभणि वचन्को खात् लाग्यो इनुवचन खित्ताउ् गणिगणि । भया मान्सै थोक्काइ् वचनवहुतै को गणिसक यसा यै लव्जै ले दमन निकल्यो यो ढकमक ॥६॥

अर्थः-

यौटै मान्छेलाई कसैले तँ कसैले तिमी कसैले तपाई कसैले हजुर् कसैले सर्कार कसैले कसैलाई प्रभु भगवान् भनेर मान्छे थोरै वचनका लवज् धेरै भनेर पुकार्ने वानीले देशमा दमन ढकमक्क भयेर फुलाई एस्ता लव्जमा सही हरायो एसैले यस्ता वचन् फ्याक्ने गर्नुपर्दछ ।

हजुर्सर्कार्होइग्यो नभणि नहुन्या आथिन वुद्धी भिटाया तम्भण्णाउ
जनमण सुद्धीसार नवुझी । सवैको एक्वोली रिति चलन् एकै हुनपुण्यो
अनेक्को एक्पाणी मनकपट तृष्णा धुनुपण्यो ॥७॥

अर्थ:-

अव उपरान्त हजुर सर्कार नभनी तपाइ वोल्ने गरौँ हजुर् सर्कार भगवान् न भनी नहुने कुनै छैन हेभाइहरूहो व्यर्थ नवुझीन वोलौं एसैले सवैलै एकै वोली एकै नियम एकै चलन् एकै मन् गर्नुपर्छ र अनेक् वाट एकै सम्झी साना ठुला भन्ने कुरा छोडेर मनको कपट् तृष्णा धुयेर सफाहुनुपर्छ ।

देलावालो

कृणा भन्नोछ

सवुइ् सङ्ग मुलेइ् झानो गाइ् चराउ्न परी वन । वनाइ्देउ् लाडुको
पोको भन्नो रे कृष्णा दिन्दिन ॥१॥ यशोदा भन्नीछन् ।
नाइ् वुवा रक्सिनी होली वोक्सिनी होली केइ् डुलु । धेरै वस् जनझा
लाडया खाल्लै माडो खुलखुल ॥२॥ याँ वरु मागल्लै भैलो गैलो लैझा
तु दाउ्लिको । तु वोकी नसक्न्या भ्याकी वाइ् हेमपनी आइ् लिहो ॥३॥
उसै चामलका लाडु उसुइ्का हालव वावर असुछन् । तील्भुटी धूँला वावर
का पाणी भाँजर ॥४॥ भनी पुल्याइ् फुल्याइ् राख्नी यशोधा आफना
घर । कृष्ण त केइ् वसिरन्थ्यो ख्वास्स झान्छ परैपर ॥५॥
गाणीका गाणमी हरे ॥६॥ आइ् गाणी कृष्णखेद्नाखी भाग्यो कृष्ण
घरैघर । लाग्यो मुल्याहाको साँटो गाणीका हण वर्पर ॥७॥
कतीभन्ना वज्यै क्याभो रुवैभन्ना नानी क्याभयो । हात् चुटी
हास्ताछन् गाउल्या गाउल्याखी रमिता भयो ॥गाणी उद्दी छ
क्वार्क्वार खस् खसीले मरीमरी । झुल्लिना गाणकावाला हल्लिना
छन्ति वेसरी ॥९॥
गाणीछ कृष्णकापाछा गाणीकापछी गाउल्या । क्या लाग्या
गाणीका पाछा वगालै गाउका मुल्या ॥१०॥
गाणी रुनोछभन्नी छ ।
रण्याकी नाइ् पिण्याकी नाइ् मु ल्याकी पर एकली ।
हेलावालो लगायो र गाणमी गोवरै दली ॥११॥
कूना त कती छन् मुल्ल्या यै जती भौति छट्पटी

अन्य उलारको कोइनाइ् न जर्म्यो न त याँ पछी ॥१२॥
भनी मण्ट रुनी गाणी आसु गाडेर भल्भर ।
गाउल्या मुख् चेपी हास्ता वुजो हालेर वल् वल ॥१३॥
ऐल त हाण्हास्या तम्रा मेरा आँसु वरावरी ।
खनी हालुन् भनी भन्नी रुय्मण्ट गाणी आखिरी ॥१३॥

निर्दलीय व्यवस्थाका वेला
२०२० भाद्र १ गते वनेको
मुलुकीऐन वालविवाह
निषेध सम्वन्धमा
असभ्य विवाह धारचुला भाषामा

अरे पुत्ली मेरी सव कुरडी भन्द्यै मैतुलि गयै
इजा दादा वावा अरुजति मया डोग् यो भुणिदियौ ॥१॥
पुगाउ्न्या नाइ् हुन् रे दिन र दिन मेरीज्यू खइखना
सवैव्वारी मेरी यसियसि भइन् भुष्णी घनघना ॥२॥
विसू आयो आली तल र पुर दि वैना घरघरै
मुखाइ् मात्तै याँ माइ् धुरु र धुरु रुनूरे झुरु झुरुाइ ॥३॥
कुटन्नी तीन्माडी वन हिलसि थोकाइ्ला र नुन डा
मिसाउन्नी तैमाइ् उ वखत भेणन्नी रे खुव छ हा ॥४॥
धेरै हुन्ना वौजा रुव घरकी गोसाइनी पुगनछन्
अगन्ना ज्याला वा पुगिन कुनभोरे वाँ भुणिलिनन् ॥५॥
सवै मेला वेलादिनदिन टुसालो मैतुलिवन
भणुन्ना ज्या दा वा थुपु थुपि लसिहाल्थी मनमन ॥६॥
घरर्का ज्यू मेरी फुचरी फुचरी रे क्याभणु कसो
झो माघी तन्ले पति गरि विताइन् र्दिभरि यसो ॥७॥
विहाहाइग्यो मेरो कसरि घर खान्थी पाच वरषकी
सया गर्न्या नाइ् छन् इनुदुख विचार्न्या यै समयकी ॥८॥
बिचारी श्री ५ ले मनकि कुरडी यै नि श्रश्यगरी
नैवा ऐन्को सिर्जन् गरिदिनुभयो रे चौधनपुगी ॥९॥
विहागर्नू नाइ्डो अधिकरखुसिहोइ्ग्यो यो मनरमी
जयै होइ् जाउ् उन्को नियमचलिरैझाउ् पछिपनी ॥१०॥
अती भुट्टयागेडा वर पर गया उफ्डी दुखुदुखु
कही लाटे खुट्टो दप सग वस्यो होकी हिटु हिटु ॥११॥
कठै पञ्चा इत् भ्यारे दल अदल भण्थ्यो क्या र दुनिया
जसै भेटया छाडी दुखुदुखुलगायो भ्वाट्ट गठुनिया ॥१२॥
गयो रात् र्दि आयो विचरि चरि लड्क्यारे वन वन
तसोरी नै मेरो खुसि हृदय हास्यो हो मन मन ॥१३॥

वझाङ गोलीकाण्ड २०२० जोगीभेषमा संग्रह गर्दा
ज्योतिः प्रकाश जोशीको नाम जोगे पण्डित ।
वैतडी पुरचौडी भाषामा
निर्मित

जागीर जागीर खनी हिटन्छे
तो नाइलिनीवा कुरडी गरन्छे ।
भो वा कुटन्टे सवुसंग खैर
गदा यसी यो कसि ठूलि भैर ॥१॥

डडेल्धुरी भाषा

मेरो वुधी लुत् पुती आतु खालो, पुइजा भणी ल्वात्त
फतुक्क आलो । द्यौमाडुका जात फुतू फतुक्क
वाजार जालो अरुली सुटुक्क ॥१॥

गीत

डयाली कन्सा एकै होलो खण्णाइ् खणु भण्या
तेरो मेरो याइ् लाई् होलो भण्डाइ् भणु भण्या ॥१॥
दि दिनाउ् परानी दाइ्जो हाइ प तेरा लागी ।
कि तुइ् जाण्णीकि मुइ् जाण्णाउ् होइ्ग्यो होइ्ग्योमागी ॥२॥

वैतडी भाषा

प्रश्न

कै कै खाँइ् जेठो दाइ् भणु कै कै खाँइ् भाउ् भणु ।
कै कै खाँइ् रिन् गाणा भणु कै कै खाँइ् साउ् भणु ॥१॥

उत्तर

जाण्ण्याखाँइ् जेठो दाइ भण्यै न जाण्ण्या भाउ् भण्यै
माग्न्याखाँइ् रिन् गाणा भन्यै दिन्याखाइ साउ्भण्यै ॥१॥

वाजुरा भाषा अर्ति

रात् जादाइ छन् दिन् आउदाइछन् मऱ्या फर्किदाइन ।
मु भन्दैछु जनैलाग्यै जनैमान्या क्याइन ॥१॥
सक्यादेवु वाइ्र जन्झा न वस्यै साल् घाडी
न हऱ्यै चक् चके चाला देशको गाल् पाडी ॥२॥
राडीवाजी जनहऱ्यै जनखायै सुर्ती
यं मूर्ति विग्डना वार्नाइ जनहरेड् फूर्ति ॥३॥
ॐ नमोगणेशाय । २०२६-११-७-वुधवार पुनर्वशु ४
चरणे ११ वजे थलारा कोट शुक्रत्रयोदर्शी मा पं ज्यो

तिः प्रकाशलाई अध्यापक राखी थलारा मा.वि.
प्रारम्भिक सञ्चालन जन्मपत्रिका ।

गणेशकुमार विवादम् खण्डकाव्यम्

२०२८ साल

गणेशकुमार

कुमारभन्दन्

ए लाद्या उठिझा वसीवसि रुनोक्या गारेगको थगैलियो
बाट्टढाउ्दनै वसि सुक्क सुक्क अरलाछाड्कैन रे दैलियो ।
गञ्ज्यौडया घनश्याम पत्थर जसो खुल्लोछ यो पाजको
सुख्खै खोज्दछ मान खोज्दछ ठुलो यो पाजिराज्पाठको ॥१॥

गणेशभन्दछन् ।

क्यादादा मुखिझदनू किन पड्यो तम्रो विगाठ्या कति
तीरुलाम बुझाउला कति अन्या भन्द्यौभयाको खती ।
तम्रैरुप खअसुल् निकोपन खुवै सप्यापनी सुन्न र
फुछ्रेरेछु विकाउला पछिभनी राख्तो मु तम्रो भर ॥२॥

कुमारभन्दछन्

तेराकानकसा तिछन गजवका सुप्पासरिका ठुला
आखा छन् दुइकाकाइन्या दुलिजसाझिउठ्या ति आलि कुला ।
खच्रो नाखछ लामु तेह्र जगको मस्तै विकम्मा तु छै
एसैले सवु सङ्गसाथ विचमा दर्जन् नमिल्न्या तुमै ॥३॥

गणेशभन्दछन्

दाज्यूहो भनिमान राखिमुइले मेरो विजत् अन्नपाइ
हप्क्याउने अझसम्म कोहिनहुँदा ज्यै मूख त्यै भन्न पाइ ।
तुइछै सुन्नर क्या निको गजक्को मुण्टाइमी मुष्टा हुन्थाय
हुन्नाएतिकपाल मूतगणका तल्लामि तल्ला हुन्या ॥४॥

कुमार भन्दछन्

हणहेरु सकमाइसकासरहको मुष्टो भयो हात्रिको
लादो हेरु दभाउजसो घरजसो न्यूत्याइ् दिने छातिको
तुइहोइ भूतपिचास कोसरहको मुइ्यासरिको दुहोइ
तुइजस्सो घिनमन्नु जीवविचमा सौता र आशिनकोइ ॥५॥

गणेशभन्दछन् ।

वल्ल्यो हुन्छ युसक्क ठालु जन हो चुपलागि वस्न्यासङ
जाण्याहुन्छ ठूलो उसाइ वसिरन्या घेकेर साथीसङ ।

क्याको धाकठुलो वेकार बुझिनल् खुट्टो पनि डर्दिन
मुण्टोदुःख्छ वेकार चिल्यिटिनअर चुपलागि वसएकछिन ॥६॥

कुमारभ्नदछन्

दाणा आघिन मस्तखान्छ कसरी उकदातहलाना सरी
मोटो भिक्क ओसाइमण्टभइयो धेकिन्छ थुत्तम् सरी
आँखाकानडुव्या गलामुखडुव्यो लादो फुऱ्यो वेसरी
उठ्नु खेल्नु भन्नुमा सखरी को मान्छर्येका सरी ॥७॥

गणेशभन्दछन्

आँखा भिल्मिलि वाह्रा दरका कैकाइजसा आछिन
उत्तीमूखगलाकपालवरिपरी छन् भन्नु क्यै आछिन
लाज्मान्दैन कसो अझै डुलिरनो मर्दैन यो भन्नु हो
ढीटोमै मुखलाग्छ साथ सक्का छीछी वेकार बोल्नु हो ॥८॥

कुमार भन्दछन

हे हे भाइ गणेशोर्खिजनअर. उडेर वार्ता नअर
ठालू भै मुमथी कुडातुजनअर तेरो मुमान्नै नडर् ।
हेपोमण्ट कुडाअरी बुझिभलिया मस्तै चडीमष्ट तू
बोल्लो छैसेखिझाणुला सरलले ताइखी रिसाइ मण्टमु ॥९॥

गणेशभन्दनछन्

जन्ने मस्त गला कपाल मुखनाख चण्डी र गाला अऱ्यो
आखा कान वरीपरी तलिमथी दर् वाह्र जन्ने अऱ्यो ।
तैखी हो रिसमान्नु छैन रिसकोइ रिमान्नु मेरो कती
भाइ हुँ वरु क्वै भरोसे दिउला सक्ने पड्यो मुइमथी ॥१०॥

कुमार भदछन्

ग्याङचो छै फुरिमण्ट तु चर जसो मौट्टी उसैहाज्जडो
लादो ये पखानको अति ठूलो घोपटा दमाउ जसो ।
अल्कीहोइन साच्चि हो सरिरी मुइले अऱ्याका कुडा
भाग्दान् सवुसथिरोगसलकला भन्या डरैले पुका ॥११॥

गणेशभन्दछन्

हाण्छाला हणको मणा सरवरी साच्चै सुकिमण्ट त्यो
आँखाछचा वडकारसरी अति ठूलो उइवाह्रको दरभयो ।
घेकीमाष्ट विचरि साथिसवलै मस्तै जुलम रोग यो
हेदराछन परवाट क्वै पनि नजिक आउदैन घर सम्म यो ॥१२॥

कुमारद्वारा मयूर वर्णन

मेरो वाहन यो मयूरखुसिले नाच्ने वथान् चौडमा
भेला हुन्छ वडा वडा सुजनको नाचहेर्नका लागिमा ।

नाच्ता वाजिलगाइ नाच्छमनले लाज्मान्निछन् अपसरा
धन्यै हो भगवानले किन अऱ्यो यस्तो मयूर्को कला ॥१३॥

गणेशद्वारा मयूरको वर्णन खण्डन

तम्रो वाहन त्यो मयूर खुसिले खाइदिन्छ सर्पै जती
उइलागिो विष सर्पको घुसिमघुमि रिङने विचित्ले अती
वोग्यो आज विनाशियो भनिमलिन पार्ने तिमुख अप्सरा
ताउ्डै भव्य मयुरको अरिलिनु खुव धन्यवादी कला ॥१४॥

कुमारको पुनर्मयुर वर्णन

शिर्मा चञ्चल चलकने सरलले झन वुट्टि तानाहरू
हणहरू अट्किै छ सुन्दर सफा तिचल्कने प्वाखहरू
जस्को कारण विष्णुका शिरमथी झल्न्छि क्या सुन्दर
नाल्को हुँन मयूर और्चिज सरी यै मा विचारैअर ॥१५॥

गणेशद्वारा पुनर्मयुरवर्णन खण्डन

हण्हेरु भगवानले कारिदियो उइगद्मघा रुपको
खुट्टाहेरी भन्या चडी तलिमथो धेकिन्छ ताइरपको ।
किन्छन प्वाख वजारकी नकचरी विष्णुइ पनी तन्सरी
लिन्नन् धार्मिक धर्ममात्र अरन्या मेरा वुवा कासरी ॥१६॥

कुमार भन्दछन्

पंखा अर्पण दैवमा अरिलिनन् खुवधर्मलुट्न्याजती
निन्दा आज मयूरको अरिलिनू तेरो अधर्मी मती ।
उठ्दो रीर परन्तु हेरिपछिको चुप्लागि वस्दोभया
खेसी शान्त अरीदिन्या अरु भया मौवा हुनाले सह्या ॥१७॥

गणेशभन्दछन्

अद्दाछन् कविता मयूर तिरको श्रृङ्गारको छाँटमा
फेरी त्यै कवि फर्कदा मयुरको खुण्डा हुने शान्तमा
मुइले ठिक्क मिलानको भनिदिइ क्याले अधर्मीमया
भन्नू एहि कुडा वेकार् गलत हो भौवा हुनाले सह्या ॥१८॥

कुमार भन्दछन्

तेरै रुप निको तु छै गजवको तेरै असर वाहन
भन्नाछन अविशान्तजीवनविचमा तेरो तिमूसाकन ।
चोरीचोरि दुलादुला घुमिघुमि धान् खान्न मेरो मयूर
काटीकाटि विगाडि ध्वंश चिजको अद्दैन जूर् ॥१९॥

गणेशभन्छन्

कीणाखान्छ मयूरले मलिमली मस्तै हिलामा डुवी
धेक्ताघीन प्रसस्त लाग्छ मनमा उस्तो मयूर्वेकुपी।
खान्नन् अन्नसिवाय मूसिहरूले निर्दोणि निर्मासि छन्
धार्मिक हुन इ मुसा कुनै सङ पनी अद्रदाइन इ दुर्वचन ..@)॥

कुमार भन्दछन्

चोर्हुन चोरमुरा डकैति अरन्या भान्छन् लुकी घर्घर
खान्छन अन्न डकैतिको भरअरी कैकै नमानी डर ।
दुर्जन् दुष्ट ति हुन खरावि पनि हुन पापी खुनी लाछी हुन्
वकवादी वद्मास अद्दम जातमा मिल्ने तिन्माथिकुन ॥२१॥

गणेशभन्दछन

वीर हुन वीरमुसा इ साहसि ठूलाठूला पर्वत
अद्दाछन अभ्र छिन्न भिन्न मुखले इ वीर सूरा सव।
छेकी वीर पराक्रमी शरिरका ब्रम्हा डराइ कन
राखे न्याउरि विल्लि सर्पहरूको चारो बनाइकन ॥२२

कुमार भन्दछन्

ठकि हो चित्त बुझ्यो प्रसन्न मन भो तेरा कुणाले खुवै
तेस्ताधेकि ब्रम्हाजिले डरलिया भन्नो तु निर्लज्जमै ।
भान्नापश्चिमधेकि वेलधरती आकाश होला वरु
कानै पौलछ अचम्मवात सुँदा सुन्ने पड्यो के अरु ॥२३।

गणेशभन्दछन

निक्ल्यो मस्त वथान सूसिहरूको फुल्याकि ब्रम्हाजिको
काप्यो चारघरिमा खतम् अरिदियो घेरुताअचम्मे कुडो ।
रीरसीमण्ट ब्रम्हाजिले अरिदिया वैरी मुसाका सवै
नान्काम्या दुखिया भया ती टुहुरा ताँधेकि मुसा तवै ॥२४ ॥

कुमार भन्दछन्

कल्याण होस् भगवानको जय हवस् जानेछन ब्रम्हाजिले
निर्मूल भनुअरेइन यै मन रह्यो खाने थिये मूसिले ।
काटी खूर वनेलको तलिमयी ताक्ने मुसा मार्मिक
भन्छै पक्ष लियेर वाहन हुँदा ती दुष्टलाई धार्मिक ॥२५॥

गणेशभन्दछन्

आफ्ना चूचच चरी ससुरुसुरु हिडी निर्दोषले वस्तछन्
दुःखी भइ भगवान सँग उनले चूचू अरी वोल्दछन् ।
दुःखीमाथि दया नभै दुः दिनु ब्रमहाजिको सृष्टि छ

माछालाई जसोरि धेकि जलमा मार्दैन को भन्दछन ॥२६॥

कुमार भन्दछन्

हे हे भाइ गणो जो अरिलिई इँ पक्षपाती कुडाई
तैले काच समानको भणिअरि माछा मुसामी जुडाइ
तेरो दोष प्रसस्त दोष् रहितको एकै कुडा हुन्छ काँ
होला दूःख र विध्नमाम घरमा मूसा बथान् वरछ जाँ ॥२७॥

गणेश भन्दछन्

हे हे दाजि कुमार सिद्धिघरमा जैका हुनू धेक्त छ
तै काभ्कान्चछु वथान मूसिहरूको लियेर जाँ अन्न छ ।
राख्दा मूसिवथान पालनअरी मित् वाधनीखेदभया
जाँदा भ्कौजसबै हिलमागिरिमा वाज्याअगन्ना थ्या ॥२८॥

कुमारभन्दछन्

मित्वाका घरमा अटालिविचमा नाच्दा मयूर्भ्कयालमा
लक्ष्मी हेर्न गइन् वसीन् पछि पनी छोडेर वैकुष्ठमा ।
आइन सिद्धिपनी कुवेर घरमा वोलाउँदा माइल
त्ये दिन् धेकि मयूर प्वाखशिरमा राख्नै पड्ाये विष्णेले ॥२९॥

गणेशभन्दछन्

पैसावाजल उपर धनी अरिदिनू त्यो क्या भयो चममन
भन्नु पड्डछ जेलिइ धन त्यो पैसा नहुन्या कन ।
किन्नाछन धनिले मयूर खुसिले जाँसम्म ती सेठछन्
कान्छन कौसिड नभ्या पनि घरमुसा सिद्धी भन्याका ति हुन् ॥३०॥
चिन्क्याहेन्नुछ चिन्नेहेन्नु मनले सप्पा र फुच्रोकती
हेर्दा वात विचारि ठिक्कमनले गण्दोष जैमा जती ।
आफ्नै पक्षलिइ मुसा तरफल भै बोल्नू छ जो दुर्भति
झाँखी मात्र भन्यै सभा विचभन्या होला पछी दुर्गती ॥३१॥

गणेश भन्दछन्

दाज्यूहो भनि मानराखि मुइले तेरो भन्याको सनू
तेस् त पिचाश सरहको चतन्घेकिनान्को हुनू
मूइले भाइभार्य जनम लिनुपड्ाये नान्को भया क्या अरु
भन्नयाछ्या मुखले मुनाइ नभया निक्कै जवाफ दि अरु ॥३२॥

कुमारभन्दछन रिसायेर

सुन्दारीअस उठ्यो कुमार इकुढा शार्दुलका चालले
दौड्या ठिक परेवा वथान विचमा भ्कम्टे भ्कइ वाजले ।

तानी नाख गणेशको फुरुफुरु ओकाइ फर्काइ त्या
लूछ्रे कान निमोठी वेगवलले ज्वाला उठी रीसको ॥३३॥

गणेशको विलाप

मूसाकान दुखेर आयो इजूभनी वर्षाइ आँसू खुवै
अद्‌दै गालिकुमारको मनमनै तीँकान् मुसारी दुवै ।
रुया पीडभइ दुखेर अधिकै काटेरतीँ कारुना
भडकी भडकि रुये दुखीसरिभई उइमाथि भ्कै तुगना ॥३४॥

पार्वतीको आगमन

आइन् रोदन पुन्नको अति सुनी दौडेर तैँ पार्वती
मायारेछ डगूलो विशेष् जगतमा माया हुँदा इश्वरी ।
तड्पी तडपि विचेतले मुखमलिन् चेलामयामा पुगिन्
राखी कारण गणेशको तुनिमुनी आँसू मुमाले पुछिन् ॥३५॥

पार्वतीको अमृतवाणि

अर्छे एति गणेशक्याखि अरलो कायक्याभयो मन्पन
एलेसम्म र धर्वैरी परि घुमी अद्दै थिई रन्फन ।
रुनूमात्र ठुसुक्क काहि नवसी वानी पड्यो कि कसो
क्याकी धर्धर घुम्न वानि सिकनु तेरा वुवाको जसो ॥३६॥

गणेशको रोदन वाणीको पुकार

र्छ्नूहेर विगाड् कुनै पनि नभै तानेर नाखदाज्यूले
लुट्यो कान निमोठि फेरी नङ्ले ज्यादै पिरोलि हरे ।
चुट्नासम्म चुटयो घचेटीवलले तानी लछाडी कती
रुयाकान दुः नसै सकिहरे मुइले विराया कति ॥३७॥

कुमारको उत्तर

हेर्यजवूसवू प्वाणि होजतिभन्यो रुइमष्ट तैपालिजे
आँखाचकान गणी गलामुखगणी एक दुइ भनी त्यसले ।
हेपीभमण्ट कुढा अन्यो रिसउठ्यो मस्तै विकम्मा अरी
भन्नाले मुखले सजाय अरिद्यो मानेर दुर्जन सरी ॥३८॥

गणेशको पुनर्विलाप

ईजुहेर कुमारले जफतले सापेर लादो सवै
साप्यो नाख वरीपरी तलिमथी फेर्नाख् निमोठि तवै ।
आखाकान गण्या पछाडि मुइले तन्ने अअन्नू अरी
इन्ने आज निशाफि भन् अभ हुनू हाराम हा इश्वरी ॥३९॥

पर्वतराज कुमारीको सम्झावट्

वाड्रीभोक अरिन् तथापी दुइमा भित्री दयाले भरी
को हुन्नी अरुदेवता भवनमा इँपार्वतीका सरी ।
फातटो भोपडिलाई स्वर्णसरिको मानी ठूलो शङ्कर
सेवामा रतछन छुनै पनि त हो सद्धर्मनारी तिर ॥४०॥
खान्छन् शङ्कर पाच्कपाल भरदै एकचोटि दशहातले
खाने एहिकसुमार छैमुखभरी तानेर लादो हरे ।
लाद्याच एहि गणेश सौमुरिन भै खाने न बस्ने छ यो

खाने मात्रभया कमै नअरिकोइन एस्ता इ पाल्नू पडयो ॥४१॥
अद्छन कचिङ्गल वढाई झगण रुइमण्ट न्याहता हुन
लौपानी घरमावस्या सुख अन्या तं सङ्ग वस्ला कुन ।
खाया मस्त दुल्या कचिङ्गल अन्या मन्माभयाको सवै
याँ धेकी मुखिमात्र क्वै दिन पनी ईजून भन्नू कवै ॥४२॥
छन् यी छेकनछन्न रुपगुणका इन्का घमण्डी यासो
एसा घैमलपुन्नपाउन पनी दुर्भाग्य भेरो कसो ।
लाज धीन आछिन देशगालतिरको हिट्टाइ सिल्ली सरो ।
झानो मैतुडि तर्फ सक्तिनमता तम्रो अरी चाकरी ॥४३॥
सुन्दा घुकधुकि मै रुयेर हुइनले पल्टेर खट्टामथी
ओइजूनछड झिल्मिल अरी वूस्न्या भयौँ याँ पछी ।
अन्न्या आछिन क्ये कुढा अर अरी वाधेकि यस्तो कवै
भन्नाले टुइको मिलाय अरि दिइन् तीँ पार्वतीले तवै ॥४४॥
एस्तो शोभा शालिनी पार्वतीको
पासोस् राम्रो काव्य देख्नै जतीको
यो सव् लेख्ने नाम ज्योतिः प्रकाश
जोशी गुगै ग्राम थलारा निवास ॥४५॥
इति गणेशकुमार विवादं खण्डकाव्यं

समाप्तम्

कौ भ्रातरौ शिवसुतौ गणराट्कुमारौ का पार्वती भगवती
किमिदं विवादम् । मर्त्याः कुमारगणनाथक थापवित्रा नेपालपर्वतसुता विदुरन्त्यवार्ता ॥१॥
भरेस्तु जन्मसमयात् पदसङ्ख्यापि शान्तिर्भविष्यति
तदा वचनं कथायाः विषेष्टष्टिसमये पदलोलुपानां वैराज्यवज्जिगठमिषन्ति गृहे गृहेषु ॥२॥

कृष्णको शिखा (जुडी) खण्डकाव्य

२०१७ पौष १ बाट २०१९ साल

बडयाका जुडि साथीका लडकन्या काला ति सापैसरी , घेक्या झुपिकष्ण सम्म झुलन्या श्रकिृष्णले त्यै घरी । लाग्यो जूडि बडाउन्या मनसुवा त्यै पालि श्रीकृष्णको, सोध्या यै जुडवाडन्या विषयमा भेलाअरी साथीको ॥१॥

एक भन्नो अघिकृयैन जनुडणिलो मेरो पनि उत्तिको, खुरीखरर्रि गयो सुकी
सुकि गथयो नान्को हुँदै गयो । वाडयो क्वै दिन मस्तमस्त दिन दिन ख्वाङै मष्ण घ्यू दूधल्यै, ख्वायै घ्यूदूधमस्त आफ बढला मुइले भन्याको अरेइ् ॥२॥

ऋर्कोभन्दछ चित्र कत्ति नबुझी बाड्डैन घ्यूदूधल्यै, तन्ने जूडि उदो उदो अरि
दिन्या जुत्तभन्यो राइहोल्यै । मुइले घ्यूदूधख्वाइयै जुडि घट्यो कैल्यै
नख्वाउन्या मयाँ ख्वाया खीर पछ्याडियै जुडि त्यो राइमण्ट यैवात् भन्या ॥३॥

अर्खो भन्दछ खी होइन जुडिको वाडन्या पिनामा डले, की वाडकोछ जुडी
अलीअलिकति चाट्यो भन्या साँडले । निक्कैरी त बढाउन्या मनमया
खुर्सानले माडनू, कुच्चोहातसमाइ ताडि वलले दुइहातले झाडनु ॥४॥

अर्खोभ्भन्दछ कउष्ण जुक्ति अरिहोल् तेरो पटक्कै भयो , राउलाकाफल यी सेृनर
नहुन्या वया जुक्तिले वाड्छ त्यो हिरा धामिचला अवस्य विगड्यो लाग्यो कि
कोइ देवता की काइको त कपट्पड्यो जुडिमाथि खुर्रीगयो जूडि ता ॥५॥

अखर्कोभन्दछ क्यै कडा अरुभनी इन्द्रायन पड्याका दिन, मेरो जूडि वडौवडौ अझ
बढौ भनैरनू त्यै दिन । इनद्राइनी खुखिमै जडीअरिदिनन् ठूलोठुलो तै पछी, जान्या
छ्यैन मुल्यै सिक्या परिधरै दीका कुडाले अघी ॥६॥

अर्खो भन्दछ चित्तकत्ति नबुझी इ व्याङ्गमाका कुडा, अद्दा छेकछन कउन्नका विरसका
काइडाइ न मिल्ने कुडा । काइ मद्दोछ कि कोइन चडो रुखझडी कैल्यै नहुन्या
कुडा माछ्रा पानि बुवी मऱ्या जन कुरा सुन्नुपढ्यो कि कसो ॥७॥

धूनूवेसरि पातिले गउतले छोक्रामयल्का जती, तातोपानि मल्या सवै गयलका झान्ना ति डल्ला जती । कोरीवाटि कलापल ये नियमले तेल्मा मलीमण्ट त्यो,
अद्दामा जुडि त्यो सुरक्क बढला बड्डैन ख्वाइमण्ट त्यो ॥८॥

अर्खो भन्दछ फेरिसाइ मुखले यै कष्णको दुर्गति, धेधी यो रमिता नहेर त्यस
ले तम्रो विगाड्यो कति । चाद्दोछ्यो अघिछ्रा घृमेर घरघर दूधनौनि दै घ्यूसव,
उइरिस् बोकि सधैं कु अति जनघौ मौका पड्याकि अब ॥९॥

हेराउन्या सँग हेरालीअद्दा झेको वचन ।
भन्दै न्योतिषले विगाड् जति अऱ्यो अन्नू न अन्नु कती । वन्देदी वनकी रिसाइ अघिकै यैको भयो यो गती । यी वृन्दावनमी नअन्नु वलले तौलाइ अतौलाइ् कव,
गाउघर्चो रि अन्यासरी वनमयी क्यै हुन्छ माफी अव ॥१०॥

फुच्रो वन हो कती जतिमऱ्या बौलाई अतौलाई अरी तेरो को गनिसक्छ ति कसुरको चेत्कात् सपाडयै हरि । दुइले यै वनमा अघासुर वकासुर् घेकुकारिष्टक, माऱ्या मानि घमण्डले अतिअरी अन्नू न अन्नू सव ॥११॥

अब धामीको धमेलो भयको देवालिमा

फेरी साथि जुडि अरज् अरिलिदा धामी चलिन् राकि, साक्षाद्देवी प्रकट भइन
नजरले हेरिन् सबै माथिका । तोडे हात समस्तले नरमभै कल्याण अन्या
माइभनी, क्याले यो जुडि कृष्णको घयिागाये लाग्भाग कोइ बाइ छनि ॥१२॥

देवालीमा धामीबाट छुटेका दिव्यवचन

पाजी दुष्ट अधम् मसूरमनको यै चोरले यै वन, धौल्धार ढोलिदियो उपद्रवअन्यो
झक् दिन्छु पख. दुर्जन । ग्वानीका जतिका धडाधड चुडी रिउला त धर्मै घडीका, छ.यो भन्नु जडा म पाड्छु अवहेर तेरो भयो मन्पडी ॥१३॥

मेरो माडि उखाडी राम रमिता कत्यो कथल्ले अब, धेरकी रै धुपका घडी गिदसमेत भक
दिन्छु जुडीसव । धौल्पूरा सगझा विचार अरिले डाङरजतिको अझै उसकी उष्क खुरी
नरास न भकिदे धौल्द्धारको जाँ जतै ॥१४॥

आशामुक्त कृष्णको विलाप्

रोया कृष्ण मऱ्याभनी धुरुधुरी धामी र ज्योतिषिका, वाचाले मन छिन्नमो सुकिगयो उत्साह
भन्याकुडा, दिया अर्ति वगालमा सुनिरह्या भन्दै हरे कृष्णाले, मेरा निम्ति मऱ्या भन्या चिनिदिनु चौपाटि सव साथिले ॥१५॥

साथै जैंदिनु भूअवस्यमरुला जाँखी जसोरी जब, खेलायर्वमनाइ वर्षदिनमा अद्दाइ रह्या वास्तव। जान्यायै वनदेविले रिसअरी मेरो अऱ्यो योगती, यै जूनी नसक्या मऱ्या पछि पनी यैको अरुला खनी ॥१६॥

चोऱ्या गोखि निको खेगाड वरु अन्या वन्देविको वया अन्या, वेकारै वनदेविले रिसअरी यै मातित्वे मू मऱ्या ।

धेकापड्डिन यो पडयाकि मनको अन्या थियो क्या अरु, जुडी बाट विमारले खतम भै भेरो भयो यो मरु ॥१७॥

मेरा खेल वसन्त ग्रीष्मऋतुका वर्ष र हेमन्तका, होरी चौरि लुका लुकी अरिरह्या मेला अरी अन्यका।र

आउजा वगनमा मुमौरिरुपले काय पुल्तिमै मेटुवा वन्देवी वनर विसनी खतमको दावाग्नि भै जन्मुला ॥१८॥

कैकाइचण्डिपुग्यो गलामुखपुग्यो कैकाइ पुग्यो आठमी, च्यूडासम्म पुग्यो उदो पनी पुग्यो श्रकिृष्णको

शिर्मथी । लाग्यो हार श्रकिृष्णमा जुडि घट्यो भने बढ्यो चिन्तना, दौडया जूडि मुसारदै मलिन भै ताइ खीरै आफना ॥१९॥

अव कृष्ण जुडीका लागि यशो.दासँग भयेभरका दुखाअद्दोकू ।
तोत्योवोलिअरी इजुसगगइ यै हाल श्रकिृष्णले, मेरो जुडीस् घट्यो कसोयरि बढला हार्लाग्छ यै जूकिले । साथीका जुडहेरु तीँ अति ठूला मेरो भन्या खर्रियो हास्नू खेल्नु छुट्यो कुडा पनि छुट्यो काइतिर मन् छैन यो ॥२०॥
यैका निम्ति निकुञ्जनाम वनमा भेला भयो साथिको, कन्थै दूध घिउ खाउ खुव डटि
भन्यो कन्यैत खिर जाति हो । क्वै साड सग चढाउनु कति जति खुर्सानिकाले माडनु, पीनामाड् कतिले र ताड्नु वलले कन्न्यै भन्यो झाड्नु ॥२१॥
जूडीवाड भनेर मन्नु कतिले इन्द्राइति लाग्या दिन । कोर्वाट् अन्नु भनी कती
भनिलिँदा क्या हो कसो हो किन । हेराये कतिले हेरा लिअरदादेवालि फेरी
अर्‍यौँ खुद्लागी वन देखि नै भनिलिँदा सुन मु ज्यूदै मर्‍या ॥२२॥
चोरी पाप अरीम नीमनमनै वन्देविले रिस् अर्‍यो खुद्लागी वनदेवि नै भानिलिँदा सुन मू ल्यूदै मर्‍यो ॥२२॥
चोरपिपल अरी मनीमनमनै वन्देविले रिस्अर्‍यो मेरो यो जुडि साथसङ्ग विचमा नान्को हुँदा आडमर्‍यो । यै वन्देवि भिट्याकि लुछजुडिनै खुव्सन्नी फन्नी अरी, तै झट्काउन सक्या कि यै छ मनमा मुक्ति हुन्या छ्यो मरी ॥२३॥
क्यारुकैल मियू कसोरि मिदुला वन्देवि वृन्दावन तै खुव्र छचुट्नसक्या
मरु कि न मरु हुन्छयो निझ र्कोमन । ठोकूकले खुरुक्क कसरी हाले र गोली शिशि । उल्दा मर्नु पष्या पनि वरुमरु हुछ्यो मनैको निशा ॥२४॥
हेराये जतिले त क्यै भनिलिदा ज्योतिष् र धामी वडा राया दुष्टिनियो वुझ्या अरु कसो यै लागि मेरा जडा । ईजू क्यै अरिमू मर्‍या यदिभन्या यै जूकि ले क्यै अरी, खत्राया साथि जती मुखी दिनु जती रुड्मण्ट भन्नोहरि ॥२५॥
दिन्को दिं जुडि खुर्रियो सुकिगयोझान्याछु एक्दिन्भरी आउ्ला पुल्तिमयेर साथसगमा खेल्हेर्न दर्कादरी । मालाराखिलिनू जयन्तिफुलको चौपाटिका मल्तिर आउ्ला मुल्तिमयेरहेरि रहनू ठाडो वनाई थिए ॥२६॥
देवीहो डरले सवै भनिलिदा हो वोविसनी रक्सिनी, क्यारु मू मरिग्याँ वच्चा यदिभन्या चुट्न्या थिया दिन्दिनी । धेका पड्याकि मुखले यैको विजत् हुर्मक धेकौला नअरी मु शडु कसरी जा खी मिटया जैतक ॥२७॥
याखी वा खिविजत् फजियत अन्या मानेर क्यै खस्खरी वन्देवी तव निस्कली विजतले एक्ठौर कम्मर्कसी । धेकन्ना मु मर्‍या पनीत अरुले कत्री छ क्या ढंगकी एक्ली हो कि रगालर्का छ कसि त्यो कै का जसो अङ्गकी ॥२८॥
कैकाइ् चण्डिपुग्यो गलामुखपुग्यो कैकाइ पुग्यो ओठमी, च्यूकासम्म पुग्यो उदोपनि फुयो कैकाइ पुग्यो छात्तिमी । लायाँहात जुडी मुसारि मुइले मेरो पुग्यो शिर्मथी ज्याले हुन्छ ठूलो इजू अरिदिने स्यै जूडि लादामथी ॥२९।,।

यशोदाका महानवाणी

हेद्दै त्यो जुडि कृष्णको नजरले भन्छिन् यशोदा अव पाया ठाउ भनेर होकि किनहो लागिन् झटार्नै तव । भन्दैछया जनअर् विगाड् जतिभनीमानीन ठिक्कै भयो, लाग्योपापा जडाभरी जुडिमथी वन्देविछाड्डीन त्यो ॥३०॥

हे हे कृष्ण निको भयो जुडि घट्यो तस्सै हुनुहो तुखी वाड्न्याछयो जुडि त्यै हुनू असल हो आग्लागि तेरो मती । नौनी चोरि अरी डुलेर घरघर् विस्कूनको नाश् अरी खाइ्की त्यै अपराधले अरिदियो तेरो जुडि यै घरी ॥३१॥

चुन्चुन् अर्छि ठुसुक्क काहि नवसी हाणा गणेल्ला फुटाइ, गोरु ली सरुख्वा इदिन्छि कतिको अर्छी दिनोदिन् भुटाइ् । दैचोरी कतिका घडाहरूमथी भाग्दो छि भाडा अरी, त्यै पाप्ले जुडि खुर्रियो अभ्र अरेइ अन्नू नअन्नू हरि ॥३२॥ लागी रानि विगाडु दुष्टमतिले चुप्लुक्क चोरी लिन जूडीवाट विरामले खतमभै इन्देवि छाड्थी किन । त्यो ता क्यैनभयो हुन्याछ गिदको सारा भर्स पापले खाल्लै त्यै मतिले विजत् कति अरी चोर्डाकुका छाटले ॥३३॥

मूसाहुन् वनदेवियै वनभरी काट्न्या रुमा लट्टुका, सक्लाकाटिकसो रि एक् रुमु पनी क्याले मुसोछट्टुका । भ्यागूत्तो कुटिन्या मुसो न कुटिन्या वन्देवि त्यै छाटकी भन्ना खी सजिलो छ को अरकुडा कैचीलिन्या ढाटकी ॥३४॥

यै वृन्दावनका लए रुख दुला झाड् पात पाला टुसा, नान्नान्का पिपिरामथी लु कि लुकी चुप्लुक्क चोर्न्यामुसा । दव्न्या घाम झलक्कमा दुलिमनी रात्माभन्या मन्पकी अन्या चालचलन् वुवा वुझिलिनू च्या च्या चुचूँ हर्घडी ॥३५॥

सिन्छीरात विहोसले जुडिजती काट्ने मुसा खुर्खुरु, ज्यै आगो मुखका कुडा अनि लिदा तेरो सिकाउन्या गुरु । हुन्नानाशमुसा कसोरि वनका क्या जुक्तिले भ्याउला पालूला अरुक्यैवुवा जनरुयै पाया मुसीन्याला ॥३६॥

विल्ला चोरभया हरे अरुकसो छाड्यो मुसा मार्नु, क्यारु वावु कसोरु जुक्ति भनिदे क्याअर्थले वाचनू । लाग्दो डर्अझसर्पको अरुकसो सम्झिलिदै जग्जगी सम्झूला जनरो उपाय अरु कोइ् केइ् जुक्ति निस्किन्छकि ॥३७॥

मूसादानी मुसा वगुर नजिकै मूसा न आउन्याभया राख्दैछु रखवारि राखु कसरी आउँदैन वुद्धिनया । हम्रा यै वनस्वाउदा हृदयको कल्याणकारी खुद पाल्या मस्त जती उपायसवको न्याउरी मुसो मात्र छ ॥३८॥

वोल्दा चैनिक कोरिया रुसकती चुपचाप् चिची चुच्चुसा, फल्मूसा कति छन् टुटे लमछडी लुष्के मुसा खष्मुसा । च्यूमूसा वनका रगाल लहरैलीमण्ट आउने कती पालूला मुसिन्याउला वनभरी रन्ना ती जाका जती ॥३९॥ कृष्णको पुनरमिरोदन ॥ भन्दो कृष्णा हरे इजू हजुरको मुखवाट साचा रुडा पाया अल्किरहेछ ज्या जति म नुन् हम्रा इ सिल्ली वुडा । यो वृन्दावनहो सवै हजुरको यो वन खतं भै सकी काटन्ना कपडा रुमा हजुरको तिँ दुष्ट कम्मर कसी ॥४०॥

यै वृनदावनमी लटीपटी भया दै कूट्ट फल्फूलको, शैलिन्छया किन इँ मुसा गरम ले पानी सुक्यो मूलको । भोकाछं कतिका विचेतमतिका यै आतिथीले अरी काट्ने हुन् जुडिमा मान्सका विवुझले चुप्लुक्क चोर्कासरी ॥४१॥

देभन्दै दिनु छैन दैवतिरमा लिदैन काल्ले भनी, वाच्नू चाहि मरुभन्या सुखठुलो दुःखारिदिन् रात्गनी । हाम्रा इँ जुडिकाटि तीँ पनि कती काम्ला गलैँचा वुनी । क्या हुन्ना कति का घानी जातिअरुन् सारा विगाडी जुनी ॥४२॥

काटया उत्तिपलान्कू यै धरमले आस् लाग्छ यै जूडिको ईजू त्यो नभया उगाल् पनि हुन्या पण्या चुडी फूडि यो । हाम्रो यै जुडि हो करोड वनका देव्देविका वस्न्या थलो क्या वाचू जुडिको गती खतमभै यै हौइ न वाच्याभलो ॥४३॥

जूडीकाटि रगालवाट निकली यै जूनि सन्यासिभै, हिड्न्या शहिकका जुडी हुनुपडयो जूडी नभै फासिभैँ । वालक् हुँ इजुको विगाइ कति अन्या के जूनिमा का कति क्यै हास्नु अरुका सरी हजुरले देखेरमेरो गति ॥४४॥

मेरै जुडिखतं हुनू अझपनी मेरै हुणिल्लो हुनू । हास्ता वैरि वगालका वरिपरी डाल् हालि मुइले रुनू । जान्याकै छ इजू जसोरि जुडिको वाड्न्या सुरुक्कै गति ज्याले हुन्छ कृपा झिजो कतिअरु वोल्विन्ति सेवा कती ॥४५॥

मेरो यै मनभट्भटी छ इजुका पाउ्की वलाइ् क्या अरी आउन्ना मुसिन्याउला कसरि काँ काँवाट स्याँ स्याँ अरी । यै वन्या मुसिन्याउला हुनुभया क्यालेयसो फड्फडी अद्दा हुन् कसरी विचार् अरुभन्या या सम्मको मन् पडी ॥४६॥

वुझ्दा राइ्गुजुको मनैमन हुदो एइ् दम्दमी खस्खसी क्यै भन्यूँ भनिद्या कठै कतिरुना यै भाग्यले अव्जसी । खाँइखुइ् ज्या जतिहो मनैमन रह्यो यै जूडिले क्याअरु कै जूनी कतिदैवको खतिअऱ्या क्याले भयो यो मरु ॥४७॥

रहखौडोफलछैन वासफुलमीसेल्छैन ओडारमी भोका छन् वनका घडढा रुखमनी नै झाडमी धारमी । एस्तो यै वनको उजाड पनि थियो वाइ्मी मुसाले अरी लाग्यौं फेरि उसुइ्मी आजइ जुका प्यारा हमे चाचरी ॥४८॥

यो हो के जुगको कती गणिसकूँ इन्ति न गिन्ती अरी, लागेका दुखले कती मरि मरि खेल्खेल्न दर्कादरी । कोइ् या का पछिका गति न मतिका या का नवाँका कती क्यै भन्यू मुखले गल्यान् कति अरु कैको खती उन्नति ॥४९॥

वन् हुन्ना भरिला कती अरुहर यो वन् खतम् भै सुकी काझानू कतिले कठैवरी रुदै सम्झीलिदै भुक्भुर्का ॥एस्ता दुःखसर्हा कति मरिगया याँका तपस्सी चडा- वाइ् लाग्दो इ इजू सवै नजर होउ् वन्का सुक्याका जडा ॥५०॥

यै रुखा वनमा कसोरि हरिया पाला टुंसा जन्मला फल्फुल्लै लटरम्म कैल वनमा हुन्ना इजू निच्छला । वासन्ना कि चडा कठैवरि कवै लाड्या मर्धुर्लब्जले आउन्ना मुसिन्याउला सुरुसुरुकाँवाट कै भाँतिले ॥५१॥

ईजू यै वनदेवी खुव्सित मल्या ढाण. भाच्चिन्या जुक्तिले आन्याका मुसि न्याउला माथिपनी हेद्दाइ् रह्या गुप्रिले । तैभन्दा मथि हेर दुःख वनको सारावच्यो वन् वची ये मेरो जुड निस्कला अझ पनी आशा छ ये का पछी ॥५२

विल्लाका सरी चोर मै पछि पछी हिड्न्या मुसिन्याउला छाडिी छानी इमानिका खजितले खतिजले राख्यो भन्या भ्याउल । का हुन्ना मुसिन्याउला कतिअरी क्या जुत्तिले छोपनु वन्देवी वनावाट स्याट्ट कुरिने के ढंग विज् रोपनु ॥५३॥

ई मूसा घर छ पहाड मथिछं धर्तीमुनी छन् कति धधर्ममी कति छं दुला वसि रन्या टोटका रन्याछं कति । जां छ योजतिमा कती मानिसकूक इनको भयो
उन्नति यै वन्मा मुसिन्याउला छुनुभया इन्कोहुन्याछचो खती ॥५४॥

यै वन्मा मुसि न्याउला छ कि भनी ससुनीन कैल्ये दजु सारती मैछ कसोरी खोजिनु पड्यो काँबाट काँ जाल्फिजू ॥येत्रा ये वनमा मुसा कति पछन् एक दुई मुसीनयाउला पाल्दैमा वनदेवि छुट्छ कसरी क्या जुक्तिले भ्लाउला ॥५५॥

यशोदाको पुनराजा ।

अन्थारी वनका गति न मतिका खोजी मुसी न्याउला जान्नना कसर्रा नपा इ नतिजा यन्का हजारौं दुला । काडा छै कतिका गरम्छ कतिका ठण्डी कती हो सक्ताइनन् सहनै इ कष्ट जति हो चल्लैन तन्को गति ॥५६॥

अन्यैका मुसिन्याउला मथिपनी या का मुसाछन वली हुन्नाल जाँचद्ध अरुमन्या इनुम थी क्या शक्ति तन्को तली । मूसा कै मुसन्याउला अरिदिदा रङ् छक्ष्कदै भिल्मिली एकाले अरुताकि फुर्ति छुटला छाडिन्छ त्यो हिल्मिली ॥५७॥

ठाउँहेरी रुपहेरी कोछ वलियो कैको छ जार्को गति खोजी त्यै मुसिन्याउला अरिदिन्या मेरो छ भित्री मती । रायाकोछ मुसा जती अघिपछि निका र फुच्रा कति फुच्रालाई हटइ छानि गतिला राखिनछ रामणाजती ॥५८॥

हुन्ना यै रितले अनेक थरिका मुसा मुर्सा न्याउला एक एक्का डरले वरी वनवनै वन् वोट झल्काउनला । चल्ला मै जनका लरा रुखमथीसेलो वतास् फर्फर मस्तै फल्फुल पाकला समयले लेक् वर्षला वर्वर ॥५९॥

खान्ना पेटभरी डुली वनै भोका चडी वन्भरी राख्येला पछि को खेल्छ दर्कादरी । भोकाउँ कतिका नपाइ हिडन्या वर्तार रैछन कती । थेकिन्ना कतिछं मुसा अझ पनि मोटा र दुव्ला जति ॥६०॥

कोको हुन् वदमास वन् सकिलिन्या पायेर लादो भरी लागेका कति छन् विगाण्णमनले खेल्देल्न दर्कादर्की । को
कैका कति छं कति अरिलिदा कैका मथी को दया अद्रदैछ अरुला विचारसवको मेरो परानी रह्या ॥६१॥

मूसाका भरले बारिहन्या बन्देवि वृन्दावन आफै मातृभाषी मद्दभरी कलिमली लाग्नेछ तैका मन मूसाकै मुसि न्याउला अरिलिनन् कतै आसले भासले ॥६२॥

अर्थैपर्थ नजाति स्याटतमले अन्ताज अन्याजती भन्नाचह छन वनदेवी भन्न अझ दे भन्नाय भयो क्या खती । ठीकहो त्यै भनिदेइ नदिइ अतिअरेइ जा खी जसो जैसङ साँचै मै रहनु विमानि नइन कैकाइ कुँदा कै सङ ॥६३॥

मूसाका मुसिन्याउला मथिपनी जन्माउला लैमर वुटि्ट जो छ छँदैछ को छ मसरी जाँखि जसो ज्या अरु ।, सक्नयाछया अघिने विचार अरुभन्या कैको छ कथोमती बुझन्या कारणले छटी हसनुकुडा माठाभयो ज्या जति ॥६४॥

यै वृन्दावनका दा जुनिभरी माखा अरिङ्गाल विछी ति सक्यापछी सर्पको रुपलियो मुसाभया आखिदरी । यै माँती वनदेवि मस्तरुपले नाचेकी वृन्दावन मूसामारिहुँदैन लाग्छ मनमा वन्देवि वाचीकन ॥६५॥

तैसम्झी वनका मुसा र घरका छपकाउन्या चालले मूसाका मुन्यिाउला अरिदिया क्यै मन्त्र फुक फाकले । राउ्दैनन् कतिसम्म कोइ् पनि मुसा यै मन्या का जोरे बाटो वन्न वरिपरी अरिदिँदा का झानु कै चोरले ॥६६।

क्याले घट्भतटी खर्खरी कलिमली काँबाट अन्धेर यो जाउकाकोछ विराम वेथे जडिवुटी पाइँदैन खोजर त्यो । क्यै बुद्धी नपुगीगली मनभरी क्यै ।असले त्रासले, अद्दाइन रगडा कदापि झगडा सबैसँग क्वै साथिले ॥६७॥

हेरुला वनको गती अझपनी विस्तारिका चालले राखुला मुसिन्याउना वनभरी प्रत्येक साल सालले । होला टन्न पछाडि ज्याजति तती मूसा मुसि न्याउला वाडन्ना पछिका रुखै रुख टुसा पाला डुसा स्याउला । ६८॥

अद्दा यो अझ क्यै छुट्चैन वनमा वन्देविको आदर, आफैगै वनदेविका मणजती फाल्लोछु काइ झाजर हुन्ना ज्योतिष धामी क्या कति सवै रुना न हास्ता अब खान्ना दैदूध सड्वाडान्तमुखले तै का पुजारी तलव ।,।६९॥

मूसाकै मुन्यिाउला अरियदया बाँकी मुसा जाँ जति खान्ना कर्मकमाईले अझ पनि मेरो छ भिचीमती । उस्ते ढंग अघाडिको अझ रह्या उइसाटि तिन्विसी फलूला मुन्यिाउला अझ पनी नाननु डल्लो मिसी ॥७०॥

कृष्णको पुनश्च पुनरमिरोदन ।

साच्चीका मुन्यिाउला कतिजती छै अल्किलाइका उती खुर्तुऱ्या कति छ पुजारि कति छँ तैका मडाऱ्या कति । मैल्याहरू कति छं जत्थारु कति छं वन्देविका राजमा पासैला दजुका पवित्रमनको क्वैमान्न एकलाखमा ॥७१॥

छिट्यो वनदेवि घायलसीँ साथसाथ तग्राउजु नोटलाग्दो छ तया णिच्याकि मनमा कै मातिले तै चिथू । तैका धामि पवुजारि ज्योतिषजति तम्रा गलाहार छन् । ती हुन्ना मुन्यिाउला अझ पनी वन्देवि क्यो छाड्डिछन् ॥७२॥

मूसाका मुन्याउला अझभया झं फुर्तिले नाच्तछन् । यै माँती वनदेविको दलवढ्ाये छाड्डीन वन्देविझन् । यै वन्देवी पछी पछी बढिबढी भन्काइ हम्रा जुडि आइझाली यज्का कपालमथिनी वन्देवि राक्स्यावुढी ॥७३॥

हुन्चौ हेइजु क्यै चलाकि नहुादा यासम्म ज्या ज्या भयो कयै भन्दू कति का दुखा कतिअरु दुःखाअरी क्या छ्यो । विल्ला पालिमचैन झन् अझ बढ्या मुसाभन्दा निच्छल ती मूसा मुन्याउला हुनुभया यो वन् कठै क्यासला ॥७४॥

यै वन्देवी छुटाउन्या मनभया इजु सबैले मिली यैकैमाच भुटोनका टिहुन्या यै सँगमात्रै चिली । मन् अर्कै मुखले इजू अरिलिँदा यै वानिले झ‍े ठूली भै मोटी दणिली दिनोदिन इजू झल्क्या रअी हयूँचुली ॥७५॥

विल्ला चोरभया चलिया अरन्या हुन्ना मुसीन्याउला मूसादानि फलामको दिन दिनै खीयो पडी ख्याउला । आज् नाउ्ली वसन्या सुरुक्क वसली मोलैवटी ताउली पाल्यापाल इजू नपाल भनभनुक्या क्यै दिन् पछी राउली ॥७६

मानन्ना वनका मुसा डरखुवै मान्नाइन धर्का रति धेकौली पछि क्यै इजू मनुकती खान्नाा लुटी सम्पत्ति । क्यै मूसा वनका समस्त घरका लागेर लादो भरीघन्काउन्ना सव सम्पत्ति हजुरको खोल्ल्खेलि हर्कादरी ॥७७॥

सायाहोऊ इजुले कती मनसवे डिल्लालराम्णो हुँदै रुनाछन्क कतिटका विना दुःख पनी क्वै चक्खचाल्या दुदै । कोइ वर्तै वसन्या घरम्अ रुमनी कोइ् वर्तै वसन्या घरम्अ रुभनी कोइ् वतृको छौट्अरी वस्ताछन कतिका वगाल भरिका वर्तारु यै वन्भरी ॥७८॥

घर्देवि इजूका अघाडि कसरी उब्किन्छ वन्देवि यो क्ये वास्ता अरुको लिन्या किनभड्ट निर्घक्क हेपित्यो । हेन्नु हो घरदेविले घरवनै सौतारी ठिकठाकलृे उल्दा ये वनदेविका भरपडी उप्की निकाइ धाकले ॥७९॥

कमजोरी मुटुका गति न मतिका नान्का हमे पयात्कुना छेकी मन्पडीले जुड्या जति नै र्भ त्यो जुन्किडीकी जुना । डर्मान्या नहुनू डरैडढरै लिया त्यो घेकी आइलाग्दिछ छोक्र्याया इजुले कति वसिरली आँखा तडपै माग्देछ ॥८०॥

हुन्नाल वालक मुमऱ्या अझ पनी तम्रा मुजस्ता कर्ता ईजुवाचि रह्या मरुजनमरु आफ्नू वचाया खती । ईजूका भरले छ वाचि हरन्या सम्पूर्ण वृन्दावन निन्लाग्दैन इजू बुझ्या अरु कसो रैग्यो मनेको मन ॥८१॥

चिद्दै छाति नजर् अराउकिइ भित्री कलेजा कती क्या विन्ती जुडिका दुखा कति अरु मन्का लहर विम्पति । लाग्दो घुकद्दुकी छट् पटी मुतुमथी जोर्का विलौना छुटी कस्तो भाग्य रहेछ यै जुनिभरी आग्लागी चानी फुटी ॥८२॥

तीर्थै धोइ पखालि न्याजतिअन्या वण्मण् जतीका तर्ता राख्दै साछ कसोरि घासवानको होला कि काइ वास्मती । हासुला मुले नहासि नहुन्या भित्री कलेजा रुना क्या हुन्ना कतिका इजू जति अन्या तम्रा ती जादू टुना ॥८३॥

ज्याहोला जतिसम्मको जुडिजति ताइसम्म कोर्वाट् अरी पालूला अरु ज्या अरुन् जतिअरुन् कैको छ क्या मर्मरी । मान्या राक्षसजोजती वनमाथी ताइखी नमान्नु भया जस्मानी वनदेवि ले मनमनै या सम्मका दुख् सह्या ॥८४॥

भर्खर्की तरुणीहुँदा हुनपण्यो वन्देकिो चकचकी मान्नाइछन् कतिसम्म क्यै दिनजती ये को ठूलो रग्रगी । होली त्यो बढि वाचली कतिजती एस्तै चगत् यै वगत् ॥ क्या होला कतिलागली जुडिमथी हाम्रो छ चड्दो रगत ॥८५॥

राया ये वनदेवि त्यो वनसवै राया न त्यो लैमरु कस्तो हुन्छ इजू कसो छ कतिको कत्रो छ कै सम्मरु । हम्रा ये वन हुन्छ कि घरछकी का हुन्छ कै ठाउँमा पाऊ अर्ति खुलास्त ग्प्तमनको विन्ती छ त्यो पाउमा ॥८६॥

यशोदाको पनर्महावाणी ।

मान्दैछ्या मनले निकै अरु भनी या सम्म कोसिस् कसो कै काइ सत्र पण्यो कसुइकि छकठी लेखा जसो । कोसेणा खि उसै छ रातदिन सबै क्याको असुर् वेलको मानन नबुझी कतिमुखिअऱ्यो खेल्भित्रकै खेलयो ॥८७॥

पाल्याका मुसिन्याउला जति उसै यो वन उसै खेल् उसै वन्देविकी उसी ऋभमया हुन्नामुसाका मुसै । मूसाका मुम्याउला अरिदिँदा वानी सपाड्या अझै जैखी ज्या दिनुहो नर्वि दिउला चारो जती सम्म छ ॥८८॥

होला लै मरु कैजसो उति ठूलो कै ढंगको रोगन भन्या लाभु विचारका समझले निस्किन्न ठिक तोकन । जान्यासम्म बनाउन्या छु बलियो जादू टुना जन्तर । डल्लो ेकी हिराछकी मणिछकि तैभित्र काव्यअन्तर ॥८९॥

निक्कैरी पछिको कति भनि सकूँ ये घन्कन्या ेचतले मन्सेर् पाउ छटाक् भन्या सरिकुडा क्या तोलु हातट् वेतले । घेकन्न अव कोइन् पछी जरमन्या न्याउला मथी लैमरु भन्या पनि हुन्थ्यो । । ठूला मरुको मरु ॥९०॥

गन् वास् शब्द वतास च्र्या नुनिलोपिर्रो तितो गूलियो, चूकीलो रिसलोभ फूर्ति ममता नामीर दुर्नामि यो । तीर्खा भोक र दिक्क भुलना शङ्का पत्यार् चिन्तन अल्ाइ् हर्कै विलाप लाज घिन उत्साहै र सन्तोषमन ॥९१॥

पैल्लीकी पुतना पिचास्सिकन तयो जन्मेकि दैवी हुँदै
एइरिस् वोकि अघाडि जुडी मथी लाग्दीछ तेरा सुदै
दूधख्वाउन्या महतारिका सरिमथी नान्काछन ज्या अरी
त्यौ पापलागि अघाडीको रिस अरी खेल्लीछ दर्कादरी ॥९२॥

इर्षा प्यार प्रसन्नता मलिनता सन्तोषता रुष्टता दिक्दारी खुसि डर् घमण्ड जतिमा आछीन आकारता । राउदा छन् अनुहार सव् जातगत्ले आकाश निराकार सरी यै उल्टा मनमा उठया उठिडगयो त्यै कल्पना मर्मरी ॥९३॥

सइना वा सपना पना र विपना या कल्पना दुष्पना, चित्रै गुप्तसम्मा न कालवलको होला मनेरञ्जना । यो मर्दैन मऱ्या पिचास् वरी हुदो यै ओर्कदो फर्कदो वोक्सी लागुरिी दशासरि हुँदै त्ये लड्किदो भड्किँदो ॥९३॥

छाती चूसि चनक्क सक्क घडिमा द्रधहैन जम्मे रगत्, ख्वायाकी बुढी फर्कि फर्कि जुडिको हेद्‌दी छ वेला वखत् । निष्किन्ना कि दुला दुला वरिपरी साप्‌को वथान् वेसरी डुक्रन्ना वनका जनावर जती तर्साउन्या त्येस्सरी ॥९५॥

ढाणाले वनका चुकेर रुखका पाला डुसा स्याउला दाणाले कि चपाउँदै कुटुकुटु दोक्दै मुसी न्याउला । गण्कन्ना दल वा दलैससरहका व्हाव्हा र वा वा अरी । भैचालो उठला पुरै वनभरी खेल्खेली दर्कातरी ॥९६॥

वृन्दावन् यमराजको घरअरी वन्देवि मन्देविले वर्षाउ्ला असिना छुटाइ पसिना न्वाउ्ला यशोदा हरे । हुन्ना सव् घरवारि वोकि रहन्या तर्वारि होला खुदै छाडी भारि कपालको लटिपटी झान्नी यशोदा रुदै ॥९७॥

तन्का आँसु गन्या रण्या वगिवगी छर्वट्ट छाडी अरु मूसाका मुसिन्याउला वनभरी हुन्ना सवैलैमरु । रुडा लागि खरानि पाडि सुकला सर्वभ वृन्दावन होला लैमरुको मरु भनिकठै भन्दो छ मेरोमन ॥९८॥

यो क्या हो किनलेखियो किनभयो मान्योभन्या खस्‌खसी त्यस्को अर्थ छ ये हिमित्र कुटिरो दर्कादरी कोरसी । खोल्दामा सहिढंग बोलि मसिनु छानेर सुल्ये अरी खोतल्दा तव मेत्चला हजुरको खेल्खेलि दर्कादरी ॥९९॥

जन्म्यो वोट कमल रमाइ पृथिवी वोकेर वृन्दावनी पाच्‌पाते हुनौ पछि पडिगयो त्यैवोट खाल्डामुनि । खाल्डैमा नवपत्रिका उठिगयो भन्यो छ खाल्डो कठैं निक्ल्यो पुष्पकमल प्रचण्डरुपले दर्कादरी सम्झिदै ॥१००॥

खाल्डाभित्र अराष्ट्रिया जतिथिया भत्केपछी राष्ट्रिय हुन्नामानि कुडा वटोलि रचियो दर्कादरी सम्झय । हो वल्‌वान हनुमान् वितेसरिभयो ज्यूदै छ कि काँ छ त्यो भन्दो कृष्ण शिखा वनै वचिरहोस् लेखी लिदा काव्य हो ॥१०१॥

वन्दे कृष्णेशिखां वनं सहवनं ज्योतिर्विदं वन्दे कृष्णकलां चरित्र जननं वन्दे दरीं सुन्दरीम् । वन्दे तं नकुलं कुलं च मुखिकां वन्दे यशोदापदं वन्देवीं मरुदादिकं च पुतनां वन्हे कथानां कथाम् ॥१०२॥

भूतो भविष्यति गमिष्यति वर्तमानं वैकल्पिके जिगमिषिष्यति निर्विकल्पः ।
भूपो नशिष्यति पदेष्यति लोभपुत्रात् पौत्राद्‌भविष्यति गणाद्रणन्त्ररुपैः ॥१०३॥
वर्तमान मयेर भूतकाल छुनेछ निर्विकल्पले विकल्प खोज्नेछ राजा छोड्नेछ
पहलोकुलप पापीवाट नाना दुर्घटना हुँदै जानेछन् गणतन्त्रको रणतन्त्र हुनेछ ।
सम्भाव्यते प्रतिगृहे वसुदेवपत्न्थः कृष्णोद्‌भविष्यति तदागमिष्यन्ति नेताः ।
रामायणादिकुरुक्षेत्रकथा पठित्वा क्षेत्रं कुरु स्व मनुजा वदिष्यन्ति कर्णे ॥१०४॥

प्रत्यके घरमा वसुदेव पत्नी भनेकी धनपत्नीहरूले कृष्ण भनेको इमानदार नेवा जन्माउनेछन् त्यो वेला कति नेता आउनेछन् कति जानेछन् रामायण आदि महाभारत कृष्णचरित्र कथा पढेर कुरु क्षेत्र जस्ता गर भनेर आआ पत्ता मान्छेहरूले कानेखुसी गर्नेछन् ।

पौरवी रोहिणी भद्रा मदिरा रोचना इला ।

देवकीप्रमुखा आसन् पत्न्य आनकुदुन्दुभेः ॥श्रीमद्भा.न.अ.२४.श्ले.४५

पौरवीः सहरवासिनी

रोहिणीः मनोरोहिणी

भद्राः कल्याणी

मदिराः मद्इरा मेरैहो मै छु भन्ने

रोचनाः खुसी पार्ने

इलाः कहिले पुरुषकहिलेस्त्री

देवकीः देवताकी प्यारी

वसुदेवः धनको देवता

आनकदुन्दुभिः जसका जन्ममा विभिन्न वाजा वज्दछन् ।

राजामहेन्द्रवाट आक्रमणित् जन्म २०१७/९/१/५ को जन्म निर्दलीय व्यवस्थामा कृष्णको जुडी वा कृष्ण शिखा रचना

इति कृष्णा शिखा समाप्तः ॥

मं.मार्ग कु.अस्त वृ. अस्तेच्छित् शु. उदय

श. अस्तेच्छित । स्वा. नक्षत्र कृ.द्वा.वि.

वसुदेवकी स्वास्नी नेपालमा ९ अंक को खतराको स.केत ।

श्लोक संख्या १०४ राणाकालिनवर्षको अनुमा र २०१७-९-१को ज्योतिषचित्र ।

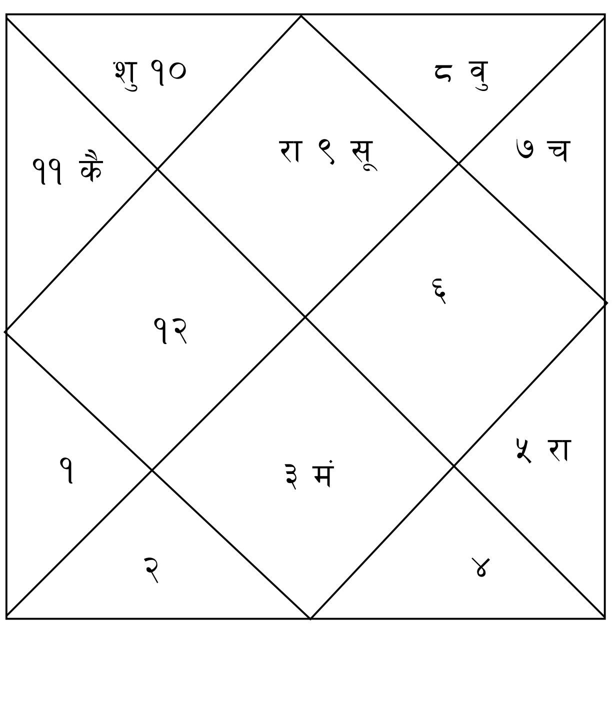

रिठू र प्रभावतीको विवाह

रचयिता वा संग्रहिता
आचार्य : ज्योतिः प्रकाश जोशी
बभ्फाङ

विक्रम सम्वत् १३८९ साल वैशाखमा डोटिराजा त्रैलोक्यपालका राजकुमार निरञ्जनको चिना र नजन्मदै गर्भैभित्र रिठाकादानाबाट अलिकुलो निकाली ८ अङ्गुललम्वा ५ अङ्गुल चौडाको कागजमा जन्मपत्रिका बनाय रिठाकादाना भित्र हाली भासकर भासु जोशीले टक्र्याउँदा राजा खुसी भयेर रिठूभने दर्जा दि आफना गुरुवेणपन्थ गर्गैगोत्रीकी छोरी प्रभावतीका साथ विवाह हुँदा जन्तका वेला वजेका वाजा *शंख घण्ट समेतकी अर्ति तल छु हेर्नुहोस् ।*

वेणीपन्थ जीकी छोरी नाम्की प्रभावती थिइन् ।
गुनकेसीको मालागुनकेसरीमा दिइन् ॥१॥
गुनकेसरी हुन् भासू गुनकेशरीका फुल ।
फुले वसन्तकावेला वासना भासु मञ्जुल ॥२॥
भासूको सक्कली वास्ना नासिन्न कहिल्ये पनि ।
सक्कली फुलको माला हुन्छ नक्कली यो गुनि ॥३॥
वेणीपन्थ गुरुगर्ग गोत्र कै रिठू हुन् तर ।
यौटै गोत्र विधाताले गर्‍यो विवाह आखिर ॥४॥
भन्दथे नहुनुपर्ने यौटैमा कसरी भयो
मुख्त्यार झलकपाल मर्जि हुन्छ यो विधि लेख हो ॥५॥
स्वयम्वर् राजगोष्ठिमा प्रभाले ढोग्दिइ पति ।
पुकारिन् गरिवक्सिन्छ समर्थन् गरि भूपति ॥६॥
अघिका इतिहास् हेर्दा यादव् कौरवको पनी ।
यौटेकुल् भित्रमा हुन्थ्यो विवाह बुझ्नुहोस् भनी ॥७॥
जो भयो सो भयो भैग्यो हुन्दिनुहोस् अव त्यो कुरा ।
आफ्नु धर्म विधानसँगै गर्नुहोस वाकिसव पूरा ॥८॥
मुख्यारको महावाणी सुनेर सर्व सम्मति ।
यौटै गोत्र विहावारी चलाइ गर्दछन्. कति ॥९॥
यौटै गोत्र विहावारी कुमाउ भित्र चल्दछ ।
यस्तो नैयाचलन् गर्ने पैल्हेको रिठुहो कित ॥१०॥
अघीको बोलिने वोलीपछी गाली भये सरी ।

चलेहुन् कर्मकाण्डैका सारा चाल चलन् भरी ॥११॥
टण्टा टण्टा मनि टाम्का सुरुमा बज्न थाल्दछन् ।
टाम्का वाया हुँदै दाया थपी वाजा बजाउँछन् ॥१२॥
टण्टा माथी अझैटण्टा झन् झन् टण्टा भनी भनी ।
बज्दैछन जन्तकावाजा टण्टाकैरैछ जीवनी ॥१३॥
सनै ऱ्याँ ऱ्याँ गरी रोये टण्टाकै जीवनी बुझी ।
हो हो हो हो भनि कुल्र्यो नर्सिङ्गेले विलाप गरी ॥१४॥
झन् झन झ्याली वजी रो्ये विहाका दिनमा किन ।
येस्ता वाहिरी वाजाले रुएको कछु चिन्दिन ॥१५॥
सारा घण्टा बजे भित्र रिन्गाड रन्गाड भनेर पो ।
सम्झौं विहा गरे देखी टण्टा छुट्दैन जान्नु हो ॥१६॥
ढाँटु ढाँटु सवै ढाँटु ढाँट्निन्ने हुन् न ढाँट्निने ।
वज्दैछ शंखको बाजो बाजाका बोपिलले चिने ॥१७॥
टण्टाकै गुट्मुटु भैग्यो शंख कुर्लेर बोल्दछ ।
टण्टालाई न चिन्नेले खित्का छोडेर हास्दछ ॥१८॥
टण्टा टण्टा गरी अर्ति वाजाका बुझ बोलिमा ।
जत्तीछ दुनिया टण्टा त्यत्ती हुन्छ विवाहमा ॥१९॥
गहना खाद्य सामाग्री लुगाफाटो ये जती ।
छोलिका भरणै पढ्दा राख्नु पर्दछ सम्पत्ति ॥२०॥
तेती रखायेरै फोरि अञ्चलै ग्रन्थी वन्धन ।
गरी निकाल्दछन् वाहिर विवाहा विधिमा किन ॥२१।
टण्टा टण्टा भनि टाम्को बोलेको हो कि यो बुझी ।
टण्टाकै नगरी भित्र जाँदैछन् दुई दम्पति ॥२२॥
अञ्चल् ग्रन्थी दुवै कम्वर बाँधेका नालसाल् सरी
संसारगर्भका भित्र बसेका छन् दुबै थरी ॥२३॥
जनैले ग्रन्थि बाँधेर वस्त्रले बाँधी दम्पत्ति
बाधिने विधि नै केही मनोस् यस्मा छ के कती ॥२४॥
पैसा सुपारी वा हल्दी किन हो तोरी अक्षता ।
हाल्लिने विधिके होला गाँठाका भित्रमा यता ॥२५॥
झलक् पाल् गर्दछन् प्रश्न सर्वसामुन्ने भैकन ।
रिठुले उत्तरै दिन्छन् पैास औषधी भोजन ॥२६॥

राखेर प्रेमको सूभ कुल् धर्म वाधिनु पऱ्यो ।
पुरुष् र महिला मिल्दै गृहस्थी हुन्छ भन्नु हो ॥२७॥
झुट्टा गृहस्थीका खेल सत्य खोजेर के मिलोस् ।
सन्यास् चतुर्थीकर्मैले छुट्छ यो ग्रनिथ सम्झनोस् ॥२८॥
अञ्चल् ग्रन्थि विनामान्छे हिड्दछन् दुइ पाउले ।
बाँठामा वाधिदाखेरि हिड्दछन् चार पाउले ॥२९॥
चरावाट पशुपार्न न टुट्ने ग्रनिथमा परुन् ।
त्र्प्रचलग्रन्थी भइ मर्दा प्रेतझैं अलपत्र छन् ॥३०॥
वाचुञ्ज्येल् भन्दछन् मेरै पैसा सम्पति सन्तति ।
मर्नासाथ किन भन्दैनन् येस्को जानी यथास्थिति ॥३१॥
सन्यास्नै चौथीकर्मैहो व्रह्मचारी गृहस्थ र ।
वानप्रस्थै र सन्यास मान्छेमा चार कर्म छ ॥३२॥
विना बैराग्य आसक्ति छुट्दैनन् जानिसन्तले ।
टण्टा टण्टा वजायेर वाजा वोल्दैछ जन्तले ॥३३॥
विहाले घरको चिन्ता घरले पुत्र चिन्तन ।
पुत्रले सूभको चिन्ता लुगाफाटो र भोजन ॥३४॥
सक्कली मोहको डोरी देखिने डोरी नक्कली ।
कानेखुसी गरी वोल्छन् अचल् ग्रन्थि कठैवरी ॥३५॥
नटुट्ने ग्रन्थिले वाधी वाचेका दुई दम्पत्ति ।
सम्झछन् कसरी होला खोज्दैछन् बढि सम्पति ॥३६॥
रिठूको ज्योतिषी शास्त्रवैद्य वेदान्त मिश्रण ।
कथागर्दा हुँदा यौटै वाटोमा चल्छ चिन्छन ॥३७॥
यस्तो वैराग्यले युक्त सुनेर वचनौषध ।
श्रोता सम्झन्छ त्यो वेलापुरानो ऋषि हो कित ॥३८॥
नटुट्ने ग्रन्थिमा बन्धन परेका रिठू दम्पति ।
भोकायेका अघाउदैनन् पायेर वढी सम्पति ॥३९॥
आहारामाथीको अन्न पाकेर पनि गर्नु के ।
त्यस्तै हो सम्पति थुप्रो वटोली वढी गर्नु के ॥४०॥
रिठू दम्पतिले गर्छन् अग्नि पञ्च परिक्रमा ।
धन् पुत्र घर सम्मान माग्दछन् आयुको सिमा ॥४१॥
भोकले वासी भन्दैन काशी भन्दैन लासले ।

विस्तरा नीद भन्दैन ज्ञानभन्दैन आसले ॥४२॥
लोभ मान्दैन वद्‌नाम काम्‌देव्‌ मान्दैन लाज पो ।
धन्‌ हेर्ने धर्म मान्दैनन्‌ एस्तै संसारमा छ यो ॥४३॥
ज्योतिष्‌ शास्त्रै र आयुर्वेद वेदान्त रिठुको सुनि ।
को होला भन्दथे गर्ग भृगु वा नारदै मुनि ॥४४॥
रिठुले औषधी सारा दुर्गाकवचकै छुरा ।
सुल्टा उल्टा गरी अर्थ सुनाउथे सवै कुरा ॥४५॥
शैव वैष्णव वा शाक्त जनतेय विचारका ।
झल्किन्छन्‌ रिठूका भक्तिभ ाविना अनुहार ता ॥४६॥
एकस्मिन्‌ समये धनानि सततं त्याज्यन्ति संसारिणो
जीत्वा किन्तु न वाञ्छितुं स्वहृदयादेकं कदा रुप्यकम्‌ ।
आश्चर्य किमिदं विवाहसमयात्स्नेहाचलो ग्रन्थिना
मुच्यन्ते हि चतुर्थकर्मणि जनाः सन्यासमार्गाद्विदुः ॥४७॥
अस्यार्थो नेपाली भाषायाम्‌ ।
छोड्छन्‌ एक्‌दिनमा शरीर धन यो संसार संसारिले
दिन्नन्‌ एक्‌ रुपिया कदापि मनले वाच्ने हुने व्यक्तिले ।
के आश्चर्य छ विवाहपछिको प्रेमको अचल्‌ ग्रन्थिले
चौथीकर्म विना छुटिन्न भनि यो सम्झन्छ वैरागिले ॥
एस्ता पवित्र रिठुका स्वविचार सार
जाने सुने जतिसवै कविता कथा र ।
वेदान्त औषधवुटी उपहार खोली
लेखीलियो नजरहोस्‌ इतिहास वटोली ॥४८॥

समाप्त

वझाङभाषा व्याकरण हेर्दा

गवालेको भाषा (खा) रितनथितको संस्कृत अरी
इ व्याकर्णै उद्‌दाइ भनमरिगयो खस्‌ खसि भई ।
वडा जान्ने वैयाकरण अरन्या संस्कृत पढी
मुर मुद्‌दा हाल्दो असुदि सुदि वाफत्‌ सिलगढी ॥१॥

अर्थः-

गवाले भाषामा भाखा भन्दछन्‌ अथवा ष लाई ख भन्ने गर्दछन्‌ । रितन थितको भनेको रीति न थितीको संस्कृतलाई संस्कृतमात्र पुकार्छन्‌ व्याकरणलाई व्याकर्ण भन्ने

गर्छन् इ इनिहरु व्याकर्णै व्याकरणनै गर्दै उद्दाइ् यहा अ इ उ पनि हल्हुन्छन् मन् मरिगयेको छ खस् खसि भनेको खिन्न मन भयेको छ । इनिहरु व्याकरण वा व्याकर्ण गर्दैमा हृदयजल्दछ सँस्कृत पढेर सँस्कृत त जान्यौँ भन्दै धेरै सँस्कृत बैयाकाण गऱ्यौभन्दै यो बझाङ गवाले व्याकरणलाइ संस्कृत सङ्गम वा सहगामी गर्न मिल्दैन यदि गर्छन भने म गयेर इनिहरुका नाममा असुदि भनेको अशुद्ध सुदि भनेको शुद्ध वाफत् विषयदमा मुद्धा गर्दछु (अद्दो) वा हाल्दो मुद्दादिने ठाउ सिलगढी जान्छु भनेको जनोक्ति वा पुरानो वोली छ ।

सवै हुन्ना ह्रस्व स्वर सकल हल् वर्ण सरिका, अशुध्दै हुन् शुद्धै वचन
मिलिग्या हुन्छ तरिका । उही ह्रस्वै दीर्घै उहिवचन अर्थै मिलिगया,
फरक् हो जन्मान्या नवुझि सहि गलती कहिभया ॥२॥

अर्थः-

सारा ह्रस्व स्वर वर्णन अ,इ,उ इत्यादि यस्भाखा वा भाषामा व्यञ्जन वर्ण क, ख, ग जस्तै हल् हुन्छन् वा स्वर वर्ण का पनि खुट्टा काटिन्छन् जस्तै गाइ्, माइ्, दाइ् वा आउ्, जाउ् खाउ् इत्यादि हुनसक्छन् । यहाँ अशुद्ध हुन् शुद्ध हुन् वचन भनेको कुरा मिले हुने तरिकाहो उही भनून् वा उहि भनुन् हस्व दीर्घ जेहोस् अर्थ मिल्छ भने पुग्दछ यस् कुरालाइ सहि योगल्ती यो भन्न मिल्दैन वा फरक् हो सम्झनु हुँदैन ।

सवै आउ् एकै आउ् जन मनभया कत्ति जन आउ्, चिऱ्यो लादो षाको जन
चिर उसै राख य वनाउ् । व का क्यै (केइ) अन्नुइ नाइ व तलथप थो-
प्लो व नजिक पुडो फाल्यौ तम्रो कुमतिसरिको कोमुद्धि झिक ॥३॥

अर्थः-

यो वझाङ भाखामा वा भाषामा वहुवचन वा एकवचन हुन्छ सवैको रूप यौटै हुन्छ जस्तैः सवै आउ् एकै आउ जनमनभया मन नभये कत्ति न आउ वा जन आउ भन्ने गर्छन । य को पेट्चिरेमा ज्य हुन्छ जस्तै चिऱ्यो लादो (ज्या) ज्याको जनचिर उसैराख य वनाउ् । व वाटुलो ब हुन्छ तेसै व का तल तिर सानो थोप्लो विन्दु राख्दा व़ हुन्छ एसैले तिम्रो कौमुदीलाइ परफ्याक्ने गर्नुहोस् भनेर सँस्कृतविद्लाइ वझाङ्भाषाविदले भनेकाथिये । कुमतिसरिको भनेको भाषामर्म न चिनेको व्याकर्ण वा व्याकरण गर्नु हुदैन दुर्वद्धि सरिको व्याकरणको आवश्यक हुँदैन ।

ठूला नान्का गोरू रङ विरङ वाची मरिगया, सवै लिंगै गोरू सवुवचन गोरू
किनमया । पछि लेलाइ् लाउ्दा अझ फरक पाण्णै किनपडयो भन्या
दुःख् मानौला पडि सडि गयो राइ् लिनु छयो ॥४॥

अर्थः-

यो वझाङ भाषा संस्कृत भनेको कता हो कता अरु भाषाभन्दा पनि भिन्न छ एसैले व्याकरण पनि भिन्न हुनसक्छ जस्तै नेपाली भाषा गोरू भनेर साँढे वा पुंलिङ्ग गाईको सन्तानमान्दछन् यो भाषामा तेस्तो हुँदैन गोरू ठुलो पनि सानो पनि कालो,सेतो, रातो विविध रङ्गको जो पनि वाचेको पनि मरेको पनि पुलिंग, पनि स्त्रीलिंग, पनि नपुंसक लिंग, पनि गोरू हुन्छ साढेलाइ, गाइलाइ, वाछो, वाछी जोलाइ पनि गोरू भन्दछन् धेरैलाइ पनि गोरु यौटैलाइ पनि गोरू भन्दछन् एसैले एकवचन् वहुवचन सवैमा यौटै हो फरक हुँदैन तर यो अव्ययपनि होइन एसैले गोरुलाइ गोरुले, गोरु देखी, गोरुवाट, गोरुको, गोरुमा भनेर विभक्ति लाग्ने हुन्छ एसैले सँस्कृतपढेका व्यक्ति यो भाषामा सडेका हुन्छन् हामीलाइ वझाङ्गीले सडायो भनेर दुःख नमान्नु होला ।

कवी दीर्घै पार्द दुइ कविभया एककविका फरक् अर्थै लाग्यो वचन फरकै
सँस्कृत हुँदा । गरे नेपालीमा उहि कवि कवी छैन फरक नवुझ्नाले होला
विविधमनको स्वर्ग नरक ॥५॥

अर्थः

वझाङ्भाषा परै छ नेपालीमा र सँस्कृत व्याकरणमा मिल्दैन फरक हुन्छ । जस्तै सँस्कृतमा कविः कवी कवयः भनेर एकवचन,द्विवचन,वहुवचन गर्ने गर्छन दीर्घवनाये यौटै कविका दुईकवि हुन्भन्ने अर्थ लाग्छ तर नेपालीमा दीर्घलेखुन् ह्रस्व जेलेखुन् यौटै कविमात्र हुन्छ एसैले कवि भनुन् वा कवी भनुन यौटैमात्र कविहो भन्ने वुझाउँछ यसैले नवुझेर नै होला स्वर्ग नरक को फरक् भयेको न तर फरक हुँदैन स्वर्ग नरक दुवै एकै हुन् चित्तवुझायो मन मिल्यो भने स्वर्ग चित्त वुझेन मन मिले .... हुन सक्दछ ।

राजनीतिले गर्दा व्याकरण उथुल पुथुल
जस्तै डडेल्धुरी भाषामा

त तिम्रो सर्कार्को हजुर र तपाई भणिभणि वचन्को खात् लाग्यो इनुवचन खित्ताउ्
गणिगणि । भया मान्सै थोक्काइ् वचनवहुतै को गणिसक यसा यै लव्जै
ले दमन निकल्यो यो ढकमक ॥६॥

अर्थः-

यौटै मान्छेलाई कसैले तँ कसैले तिमी कसैले तपाई कसैले हजुर् कसैले सर्कार कसैले कसैलाइ प्रभु भगवान् भनेर मान्छे थोरै वचनका लवज् धेरै भनेर पुकार्ने वानीले देशमा दमन ढकमक्क भयेर फुलायो एस्ता लव्जमा सही हरायो एसैले यस्ता वचन् फ्याक्ने गर्नुपर्दछ ।

हजुर्सर्कार्होइग्यो नभणि नहुन्या आथिन वुद्धी भिटाया तम्भण्णाउ
जनभण सुधीसार नवुझी । सवैको एक्वोली रिति चलन् एकै हुनपुण्यो

अनेक्को एक्पाणी मनकपट तृष्णा धुनुपर्‍यो ॥७॥

अर्थः-

अव उपरान्त हजुर सर्कार नभनी तपाइ वोल्ने गरौँ हजुर् सर्कार भगवान् न भनी नहुने कुनै छैन हेभाइहरुहो व्यर्थ नवुझीन वोलौं एसैले सवैलै एकै वोली एकै नियम एकै चलन् एकै मन् गर्नुपर्छ र अनेक् वाट एकै सम्झी साना ठुला भन्ने कुरा छोडेर मनको कपट् तृष्णा धुयेर सफाहुनुपर्छ ।

देलावालो

कृणा भन्नोछ

सवुइ् सङ्ग मुलेइ् झानो गाइ् चराउ्न परी वन । वनाइ्देउ् लाडुको
पोको भन्नो रे कृष्णा दिन्दिन ॥१॥

यशोदा भन्नीछन् ।

नाइ वुवा रक्सिनी होली वोक्सिनी होली केइ डुलु । धरै वस् जनझा लाडया खाल्लै माडो खुलखुल ॥२॥ याँ वरु मागल्लै भैलो थैलो लैझा तु दाज्लिको । तु वोकी नसक्न्या भ्याकी वाइ हेमपनी आउ लिहो ॥३॥ उसै चामलका लाडु उसुइका हाली वावर असुइना । तील्भुटी धूँला वावर का पाणी भाँजर ॥४॥ भनी फुल्याइ फुल्याइ राख्नी यशोधा आफना घर । कृष्ण त केइ वसिरन्थ्यो ख्वास्स झान्छ परैपर ॥५॥

गयोछ पारीका छाना स्याकी गाणी रहिछरे देलावाले लगायो छ गाणीका गाणमी हरे ॥६॥ आइ गाणी कृष्णखेद्नाखी भाग्यो कृष्ण घरैघर । लाग्यो मुल्याहाको साँटो गाणीका हण वर्पर ॥७॥ कतीभन्ना वज्यै क्याभो क्वैभन्ना नानी क्याभयो । हात् चुटी हास्ताछन् गाउल्या गाउल्याखी रमिता भयो ॥ गाणी अद्दी छ क्वार्क्वार खस् खसीले मरीमरी । झुल्लिना गाणकावाला हल्लिना छन्ति वेसरी ॥९॥

गाणीछ कृष्णकापाछा गाणीकापछी गाउल्या । क्या लाग्या गाणीका पाछा वगालै गाउका मुल्या ॥१०॥

गाणी रुनीछभन्नी छ ।

रुण्याकी नाइ पिण्याकी नाइ मु ल्याकी पर एकली ।
देलावालो लगायो रे गाणमी गोवरै दली ॥११॥
कूना त कती छन् मुल्ल्या यै जती भौति चट्पटी
अन्न्या उलारको कोइनाइ न जर्म्यो न त याँ पछी ॥१२॥
भनी मण्ट रुनी गाणी आसु गाडेर भल्भर ।
गाउल्या मुख् चेपी हास्ता वुजो हालेर भल् भल ॥१३॥
ऐल त हाण्हास्या तम्रा मेरा आँसु वरावरी ।
खनी हालुन् भनी भन्नी रुइमण्ट गाणी आखिरी ॥१४॥